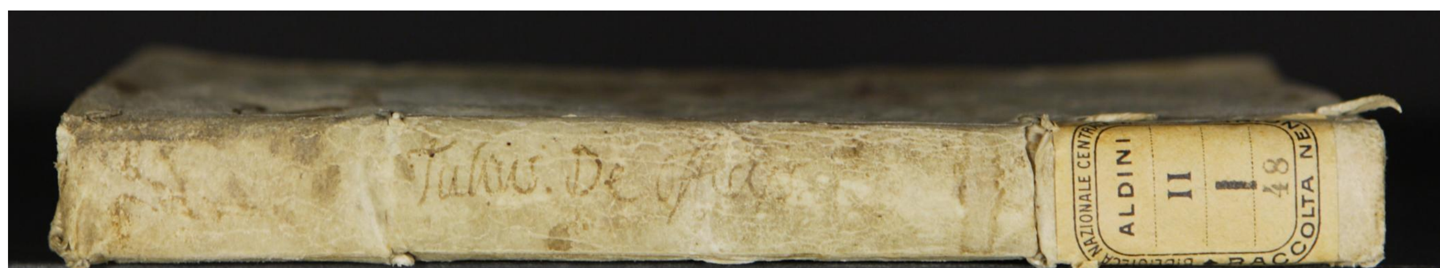
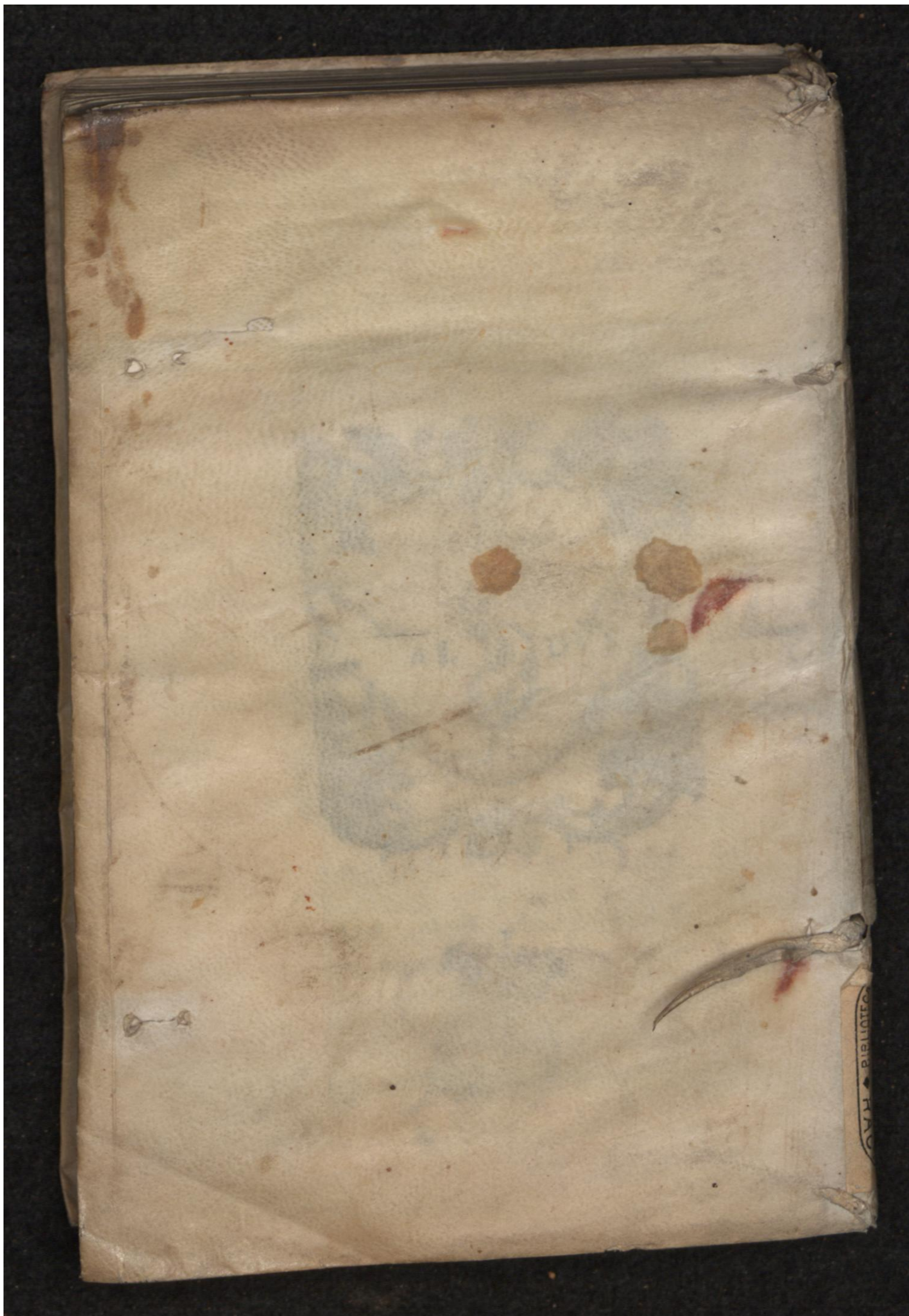
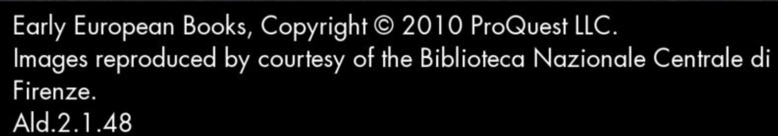
Tullius de Officiis

ALDINI
II
48

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE FIRENZE
ALDINI
II
1
48
RACCOLTA NENCINI

OTIVM
SINE LITERIS
MORS EST
Seneca
Ex Libris Joannis Nencini
1874

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM LIBRI TRES: CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE: LAELIVS, VEL DE AMICITIA: PARADOXA STOICORVM SEX: SOMNIVM SCIPIONIS, EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

Quæ qui leget, facile, quantum in ijs emendandis ſtudium ſit adhibitum, intelliget.

Additæ ſunt in extremo opere uariæ lectiones è libris manuſcriptis, et ex ingenio.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.

M D LII.

PAVLVS MANVTIVS ALDI F.
BENEDICTO RHAM-
BERTO S. D.

NOn ignoras Benedicte Rhamberte, sensuum esse quandam in hominibus similitudinem; quæ cum in consuetudine cognita est, efficitur, ut, inter quos id accidit, amor exoriatur. ab hoc quasi fonte multorum amicitiæ manarunt. multos etiam beneficium cum obligasset, cumq; id, quod acceperant, memoria conseruatum grato animo redderent, idq; uterque fieri ob ingenij bonitatem, & uoluntatis erga se propensionem exstimaret: statim est illam opinionem beneuolentia consecuta. itaq; duæ causæ sunt, quamobrem homines ament inter se: sed hæc posterior, quæ à rebus extremis originem ducit, cum illa superiore, quæ à natura proficiscitur, nullo pacto uidetur esse comparanda. illa enim primum habet eam suauitatem, qua, ut opinor, & certe nulla maior est, cum eos, quibus utimur, & ijsdem rebus quibus nos, et æque atq; nos affici sentimus: deinde, etiam qui in dando et accipiendo beneficio fructus est, eo non eget. nam si hæc actio bene merendi interdum est, & esse potest in ijs, qui uoluntate non admodum coniuncti sunt, quanto facilius existet apud eos, quorum animi ita consentiũt, ut quasi natura hortante easdem res appetere, ab ijsdem fugere uideantur? at uero qui officiorum commoditatibus adducti in amicitiam coierunt; etiã si alter alterum initio summe diligat; tamen, si quando ac-

cidet,id quod accidere sæpe solet,ut ea,qua diligere cœperunt,causa tollatur,certe eorum animi pedetētim in amore languescent: quo in genere animaduertis Rhāberte quàm multi quotidie labantur.de quibus, facile est intelligere , quid sentias,cū ab eorum instituto tua ratio tam uehementer abhorreat:probe enim te , quæ nostra debeat esse in iungēdis amicitijs cautio , quæ in ijsdem colendis religio,quod item in omni uita præstādum officium sit,horum librorum,quos nunc tibi inscriptos ad te mittimus,lectio erudiuit.sensi in me ipso quem ab opibus non magnopere firmum , aut ne firmum quidem , tamen octauum abhinc annum tanto studio es complexus,quantum,qui ab omni re paratissimus sit,remunerando compensare uix possit.cumq; rerum mearum status,ut sunt humana,interdum mutaretur:memoria teneo,te,nunquam immutatum,eādem semper cum mihi,tum fratribus meis uoluntatē, ac beneuolentiam præstitisse.cum uero maior aliquanto inter nos consuetudo esse cœpisset;quod quidem est factum,postea quàm te in nostram uicinitatem contulisti: facile sentio, ad meam uitam recte conformandam quāto mihi obseruatio tuorum morum fuerit adiumento. collocutiones uero de literis nostræ quid non dicam delectationis,sed utilitatis habuerunt? equidē, si liceret,totos dies uellem tecum ponere . quarū enim ego rerum cognitione delector, earum in omni genere quæ tui sit iudicij subtilitas,intelligo. sed hanc latine scribendi rationem,in qua multi nunc uolunt excellere,paucissimi possunt,eam uero sic tenes, ut tuis scriptis mihi quidem nihil esse purius uideatur. quod eo

mirandum est magis, quia tu non, ut alij, diuturno, atque assiduo librorũ usu, sed temporũ studio subcisi ciuorum, hoc utipposses, consecutus es. nam ut omittam, ꝙ tibi, cuius fidei atque prudentiæ Veneti senatus arcana creduntur, otium non sæpe contingit: ecqui dies est, quo non ex amicis tuis aut cõsilio tibi aliquis, aut opera, aut etiam re sit adiuuandus? qua in cõsuetudine retinenda nimium diligens esse dũ uis, accidit sæpe, ut tuum potius ipse cõmodum, quàm officij colendi facultatem prætermittas. quo ego me aptius facere sum arbitratus, si hæc opuscula, in quibus maxime de officio præcepta traduntur, ad te, quẽ cognoui esse omnium officiosissimum, mitterem. genus hoc Rhamberte quoddam est, quo ego eos, qui de me bene meriti sunt, remunerari solo. perpende rem, nulla uidebitur: animum respice, gratissimum dices. Vale.

M. TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER I.

Vanquam te Marce filij annum iam audientem Cratippum, idq́; Athenis, abundare oportet præceptis, institutisq́; philosophiæ, propter summam et doctoris auctoritatem, et urbis, quorũ alter te scientia augere potest, altera exemplis: tamen, ut ipse ad meam utilitatem semper cũ græcis latina coniunxi, neq; id in philosophia solum, sed etiam in dicendi exercitatione feci, idem tibi censeo faciẽdum, ut par sis in utriusq; orationis facultate. quam quidem ad rem nos, ut uidemur, magnum attulimus adiumentũ hominibus nostris, ut non modo græcarum literarum rudes, sed etiam docti aliquantulum se arbitrentur adeptos et ad dicendum, & ad iudicandũ. quamobrem disces tu quidem à principe huius ætatis philosophorum, & disces, quàm diu uoles: (tam diu autem uelle debebis, quoad te, quantũ proficias, non pœnitebit) sed tamen nostra legens non multum à Peripateticis dissidentia, (quoniã utriq; & Socratici, et Platonici esse uolumus) de rebus ipsis utere tuo iudicio: nihil enim impedio: orationẽ autẽ latinam profecto legendis nostris efficies pleniorem. nec uero hoc arroganter dictum existimari uelim: nam philosophandi scientiam cõcedens multis; quod est oratoris proprium, apte, distincte, ornateq; dicere, quoniã in eo studio ætatem consumpsi, si id mihi assumo, uideor id meo iure quodam modo uendicare. quãobrem

magnopere te hortor mi Cicero, ut non solũ orationes meas, sed hos etiam de philosophia libros, qui iã se illis ferè æquarunt, studiose legas: uis enim dicendi maior est in illis: sed hoc quoq; colendum est æquabile, et temperatum orationis genus. & id quidem nemini uideo Græcorum adhuc contigisse, ut idem utroq; in genere laboraret, sequereturq; et illud forense dicendi, et hoc quietum disputandi genus: nisi forte Demetrius Phalereus in hoc numero haberi potest, disputator subtilis, orator parum uehemens, dulcis tamen, ut Theophrasti discipulum possis agnoscere. nos autem quantum in utroque profecerimus, aliorum sit iudicium: utrunq; certe secuti sumus. equidem et Platonem existimo, si genus id forense dicẽdi tractare uoluisset, grauissime, et copiosissime potuisse dicere: & Demosthenem, si illa, quæ à Platone didicerat, tenuisset, & pronunciare uoluisset, ornate, splendideq; facere potuisse. eodemq; modo de Aristotele, et Isocrate iudico: quorum uterque suo studio delectatus, contempsit alterum. sed, cum statuissem aliquid hoc tempore ad te scribere, et multa posthac, ab eo exordiri uolui maxime, quod & ætati tuæ esset aptissimum, & auctoritati meæ grauissimum. nam, cum multa sint in philosophia et grauia & utilia, accurate, copioseq; à philosophis disputata, latissime patere uidentur ea, quæ de officijs tradita ab illis, et præcepta sunt: nulla enim uitæ pars neque publicis, neque priuatis, neque forensibus, neque domesticis in rebus, neque si tecum agas quid, neque si cum altero contrahas, uacare officio potest: in eoq; colendo sita uitæ est honestas omnis, et in negligendo tur

amplificatio

pitudo. atque hæc quidem quæstio communis est omnium philosophorum: quis est enim, qui nullis officij præceptis tradendis philosophum se audeat dicere? sed sunt nonnullæ disciplinæ, quæ, propositis malorum & bonorũ finibus, officiũ omne peruertunt: nam, qui summum bonum sic instituit, ut nihil habeat cũ uirtute cõiunctum; idq́; suis commodis, non honestate metitur; hic si sibi ipse consentiat, & non interdum naturæ bonitate uincatur, fit, ut neq; amicitiam colere possit, nec iustitiam, nec liberalitatem: fortis uero, dolorem summum malum iudicans; aut temperans, uoluptatẽ summum bonũ statuens, esse certe nullo modo potest. quæ quanquã ita sunt in promptu, ut res disputatione non egeat; tamen sunt à nobis alio loco disputata. hæ disciplinæ igitur, si sibi consentaneæ esse uelint, de officio nihil queant dicere: neq; ulla officij præcepta firma, stabilia, cõiuncta naturæ tradi possunt, nisi aut ab ijs, qui solã, aut ab ijs, qui maxime honestatẽ propter se dicant expetendam. itaq; propria est ea præceptio Stoicorum, & Academicorum, & Peripateticorum: quoniã Aristonis, Pyrrhonis, et Herilli iampridem explosa sententia est: qui tamen haberent ius suum disputandi de officio, si rerum aliquem delectũ reliquissent, ut ad officij inuentionẽ aditus esset. sequemur igitur hoc quidem tempore, et in hac quæstione potissimum Stoicos, non ut interpretes; sed, ut solemus, è fontibus eorum, iudicio, arbitrioq́; nostro, quantum, quoq; modo uidebitur, hauriemus. Placet igitur, quoniam omnis disputatio de officio futura est, ante definire, quid sit officium: quod à Panætio prætermissum esse miror: om=

nis enim, quæ à ratione suscipitur de aliqua re, institutio debet à definitiõe proficisci; ut intelligatur, quid sit id, de quo disputetur. Omnis de officio duplex est quæstio. unum genus est, quod pertinet ad finem bonorum: alterum, quod positum est in præceptis, quibus in omnes partes usus uitæ cõfirmari possit. superioris generis huiusmodi exempla sunt: omnia ne officia perfecta sint; nunquid officium aliud alio maius sit; & quæ sunt generis eiusdem. quorum autem officiorum præcepta traduntur, ea, quanquam pertinent ad finem bonorum, tamen id minus apparet, quia magis ad institutionem uitæ communis spectare uidetur. de quibus est nobis his libris explicandum. Atq; etiam alia diuisio est officij. nam & medium quoddã officium dicitur, & perfectum. perfectum autem officiũ rectum (opinor) uocemus, quod Græci κατόρθωμα; hoc autem, commune, quod ij καθῆκον uocant. atq; ea sic definiunt, ut, rectum quod sit, id perfectũ officium esse definiant; medium autem officium, id esse dicãt, quod cur factum sit, ratio probabilis reddi possit. Triplex igitur est, ut Panætio uidetur, consilij capiẽdi deliberatio. nam honestum ne factu sit, an turpe, dubitãt; id quod in deliberationem cadit. in quo considerando, sæpe animi in contrarias sententias distrahuntur. tũ autem inquirunt, aut consultant, ad uitæ commoditatẽ, iucunditatemq́;, ad facultates rerum, atque copias, ad opes, ad potentiam, quibus et se possint iuuare, et suos, conducat id, nec ne, de quo deliberant: quæ deliberatio omnis in rationem utilitatis cadit. tertium dubitãdi genus est, cum pugnare uidetur cũ honesto id, quod

uidetur esse utile: cum enim utilitas ad se rapere, honestas contra reuocare ad se uidetur, fit, ut distrahatur in deliberando animus, afferatq; ancipitem curã cogitandi. hac in diuisione, cum præterire aliquid maximum uitium in diuidẽdo sit, duo prætermissa sunt: nec enim solum, utrum honestum, an turpe sit, deliberari solet; sed etiam, duobus propositis honestis, utrũ honestius; itemq;, duobus propositis utilibus, utrum utilius. ita, quam ille triplicem putauit esse rationem, in quinque parte distribui debere reperitur. primum igitur est de honesto, sed dupliciter; tum pari ratione de utili, post de comparatione eorum disserendum.

Principio generi animantium omni est à natura tributum, ut se, uitam, corpusq; tueatur, declinetq; ea, quæ nocitura uideantur; omniaq;, quæ sint ad uiuendum necessaria, inquirat, & paret, ut pastum, ut latibula, ut alia eiusdem generis. commune item animantium omnium est coniunctionis appetitus procreandi causa, et cura quædam eorum, quæ procreata sunt. sed inter hominem, & beluam hoc maxime interest, quod hæc tantum, quantum sensu mouetur, ad id solum, quod adest, quodq; præsens est, se accommodat, paululum admodum sentiens præteritum, aut futurum: homo autem, qui rationis est particeps, per quam consequentia cernit, principia, & causas rerum uidet, earumq; progressus, & quasi antecessiones non ignorat, similitudines comparat, rebusq; præsentibus adiungit, atque annectit futuras; facile totius uitæ cursum uidet, ad eam degendam præparat res necessarias: eademq; natura ui rationis hominem cõciliat ho

generi animantium

mini & ad orationis, & ad uitæ societatem; ingene-ratq; in primis præcipuum quendam amorem in eos, qui procreati sunt; impellitq;, ut hominum cœtus & celebrari inter se, & sibi obedire uelit; ob easq; causas studeat parare ea, quæ suppeditent ad cultum, & ad uictum, nec sibi soli, sed coniugi, liberis, cæterisq;, quos charos habeat, tueriq; debeat. quæ cura exsuscitat etiam animos, & maiores ad rem gerendũ facit. in primisq; hominis est propria, ueri inquisitio, atque inuestigatio. itaque, cum sumus necessarijs negocijs, curisq; uacui, tum auemus aliquid uidere, audire, ac discere; cognitionemq; rerum aut occultarum, aut admirabilium, ad bene, beateq; uiuendum necessariam ducimus. ex quo intelligitur, quod uerum, simplex, sincerumq; sit, id esse naturæ hominis aptissimum. huic ueri uidendi cupiditati adiuncta est appetitio quædam principatus, ut nemini parere animus bene informatus à natura uelit, nisi præcipienti, & docenti, aut utilitatis causa iuste, & legitime imperanti: ex quo animi magnitudo existit, humanarumq; rerum contemptio. nec uero illa parua uis naturæ est, rationisq;, quòd unum hoc animal sentit, quid sit ordo, quid sit quod deceat in factis dictisq;, qui modus. itaque eorum ipsorum, quæ aspectu sentiuntur, nullum aliud animal pulchritudinem, uenustatem, conuenientiam partium sentit. quam similitudinem natura, ratioq; ab oculis ad animum transferens, multo etiam magis pulchritudinem, constantiam, ordinem in consilijs, factisq; conseruandum putat; cauetq;, ne quid indecore, effœminate'ue faciat, tum, in omnibus &

opinionibus, et factis ne quid libidinose aut faciat, aut cogitet. quibus ex rebus conflatur, & efficitur, id quod quærimus, honestum; quod etiam si nobilitatum non sit, tamen honestum sit; quodq; uere dicimus, etiam si à nullo laudetur, laudabile esse natura. Formam quidem ipsam Marce fili & tanquam faciem honesti uides. quæ si oculis cerneretur, mirabiles amores (ut ait Plato) excitaret sapientiæ. Sed omne, quod honestum est, id quatuor partium oritur ex aliqua: aut enim in perspicientia ueri, solertiaq; uersatur; aut in hominum societate tuenda, tribuendoq; suum cuiq;, & rerum contractarum fide; aut in animi excelsi, atque inuicti magnitudine, ac robore; aut in omnium, quæ fiunt, quæq; dicuntur, ordine, & modo, in quo inest modestia, & temperantia. quæ quatuor quanquam inter se colligata, atque implicita sunt: tamen ex singulis certa officiorum genera nascũtur: uelut ex ea parte, quæ prima descripta est, in qua sapientiam, & prudentiam ponimus, inest indagatio, atque inuentio ueri: eiusq; uirtutis hoc munus est proprium: ut enim quisque maxime perspicit, quid in re quaque uerissimum sit, quiq; & acutissime, & celerrime potest & uidere, & explicare rationem, is prudentissimus, et sapientissimus rite haberi solet. quo circa huic, quasi materia, quam tractet, & in qua uersetur, subiecta est ueritas. reliquis autem tribus uirtutibus necessitates propositæ sunt ad eas res parandas, tuendasq;, quibus actio uitæ continetur; ut societas hominum, coniunctioq; seruetur; & animi excellentia, magnitudoq; cum in augendis opibus, utilitatibusq; et sibi, &

ſuis comparandis, tum multo magis in his ipſis deſpi=ciendis eluceat. ordo autem, & conſtantia, & mode-ratio, & ea, quæ ſunt his ſimilia, uerſantur in eo ge nere, ad quod adhibenda eſt actio quædam, non ſo=lum mentis agitatio: his enim rebus, quæ tractantur in uita, modum quendam adhibentes, & ordinem, honeſtatem, & decus conſeruabimus. Ex quatuor autē locis, in quos honeſti naturam, uimq; diuiſimus, primus ille, qui in ueri cognitione cōſiſtit, maxime na turam attingit humanam: omnes enim trahimur, & ducimur ad cognitionis, & ſcientiæ cupiditatem, in qua excellere pulchrum putamus: labi autem, errare, neſcire, & decipi, & malum, & turpe ducimus. in hoc genere & naturali, & honeſto duo uitia uitanda ſunt: unum, ne incognita pro cognitis habeamus, hisq; temere aſſentiamus: quod uitium effugere qui uolet, (omnes autem uelle debebunt) adhibebit ad conſiderā das res & tempus, & diligentiā. alterū eſt uitium, quòd quidam nimis magnum ſtudiū, multamq; ope ram in res obſcuras, atq; difficiles conferunt, eaſdemq; non neceſſarias. quibus uitijs declinatis, quod in rebus honeſtis, & cognitione dignis operæ, curæq; ponetur, id iure laudabitur: ut in aſtrologia C. Sulpitium audiuimus, in geometria Sex. Pompeium ipſi cognoui=mus, multos in dialectica, plures in iure ciuili. quæ om nes artes in ueri inueſtigatione uerſantur: cuius ſtu=dio à rebus agendis abduci, contra officiū eſt: uirtutis enim laus omnis in actione conſiſtit: à qua tamē ſæpe fit intermiſſio, multiq; dantur ad ſtudia reditus: tum agitatio mentis, quæ nūquā acquieſcit, poteſt nos in ſtu

dijs cogitationis & sine opera nostra continere. omnis
autem cogitatio, motusq; animi aut in cõsilijs capiẽdis
de rebus honestis, et pertinẽtibus ad bene, beateq; uiuẽ
dum, aut in studijs sciẽtiæ, cognitionisq; uersabitur. ac
de primo quidem officij fonte diximus. De tribus au-
tem reliquis, latissime patet ea ratio, qua societas homi
num inter ipsos, & uitæ quasi cõmunitas continetur.
cuius partes duæ sunt; iustitia, in qua uirtutis splendor
est maximus, ex qua boni uiri nominãtur; & huic con
iuncta beneficentia, quam eãdem uel benignitatẽ, uel
liberalitatem appellare licet. Sed iustitiæ primum mu-
nus est, ut ne cui quis noceat, nisi lacessitus iniuria; de-
inde, ut cõmunibus pro cõmunibus utatur, priuatis au
tem ut suis. sunt autẽ priuata nulla natura; sed aut
ueteri occupatione, ut qui quondã in uacua uenerũt;
aut uictoria, ut qui bello potiti sunt; aut lege, aut pa-
ctione, conditione, sorte. ex quo fit, ut ager Arpinas Ar
pinatum dicatur, Tusculanus Tusculanorum. similisq;
est priuatarum possessionum descriptio. ex quo, quia
suum cuiusq; fit eorum, quæ natura fuerãt cõmunia;
quod cuiq; obtigit, id quisq; teneat. eo si quis sibi plus
appetet, uiolabit ius humanæ societatis. sed quoniã (ut
præclare scriptum est à Platone) non nobis solum nati
sumus, sed ortus nostri partem patria, partem parentes
uendicant, partem amici; atq; (ut placet Stoicis) quæ in
terris gignuntur, ad usum hominũ omnia creari, ho-
mines autem hominũ causa esse generatos, ut ipsi inter
se alij alius prodesse possent: in hoc naturam debemus
ducem sequi, et cõmunes utilitates in mediũ afferre,
mutatione officiorum, dando, accipiendo, tum artibus,

tum opera, tũ facultatibus deuincere hominum inter homines ſocietatem. Fundamentum autem iuſtitiæ eſt fides, id eſt dictorum, conuentorũq; conſtantia, et ueritas. ex quo, quanquam hoc uidebitur fortaſſe cuipiam durius, tamẽ audeamus imitari Stoicos, qui ſtudioſe exquirunt, unde uerba ſint ducta, credamusq́;, quia fiat quod dictum eſt, appellatam fidem. Sed iniuſtitiæ duo genera ſunt; unum eorum, qui inferunt; alterum eorum, qui ab iis, quibus infertur, ſi poſſint, non propulſant iniuriam: nam qui iniuſte impetum in quempiã facit, aut ira, aut aliqua perturbatiõe incitatus, is qua ſi manus uiolenter uidetur afferre ſocio: qui autẽ non defendit, nec obſiſtit, ſi poteſt, iniuriæ, tam eſt in uitio, quàm ſi parẽtes, aut amicos, aut patriam deſerat. Atq; illæ quidem iniuriæ, quæ nocẽdi cauſa de induſtria inferuntur, ſæpe è metu proficiſcuntur, cũ is, qui alteri nocere cogitat, timet, ne, niſi id alteri fecerit, ipſe aliquo afficiatur incõmodo. maximã autẽ partẽ ad iniuriam faciendam aggrediuntur nõ nulli, ut adipiſcantur ea, quæ concupierunt: in quo uitio latiſſime patet auaritia. expetuntur autem diuitiæ tum ad uſus uitæ neceſſarios, tum ad perfruendas uoluptates. in quibus autem maior eſt animus, in his pecuniæ cupiditas ſpectat ad opes, & ad gratificandi facultatem: ut nuper M. Craſſus negabat ullam ſatis magnã pecuniam eſſe ei, qui in Rep. princeps uellet eſſe, qui ſuis fructibus exercitũ alere nõ poſſet. delectant etiã magnifici apparatus, uitæq́; cultus cum elegantia, et copia. quibus rebus effectum eſt, ut infinita pecuniæ cupiditas eſſet. nec uero rei familiaris amplificatio nemini nocẽs uitu

perranda est: sed fugienda semper iniuria. Maxime autem adducuntur plerique, ut eos iustitiæ capiat obliuio, cum in imperiorum, honorum, gloriæ'ue cupiditatem inciderint: quod enim est apud Ennium,

Nulla sancta societas, nec fides regni est,

id latius patet: nam quidquid eiusmodi est, in quo non possint plures excellere, in eo plerunq; fit tanta contentio, ut difficillimum sit sanctam seruare societatem. declarauit id modo tempestas C. Cæsaris, qui omnia iura diuina, & humana peruertit propter eum, quem sibi ipse opinionis errore finxerat, principatum. est autem in hoc genere molestum, quod in maximis animis, splendidissimis ingenijs plerunq; existunt honoris, imperij, potentiæ, gloriæ cupiditates: quo magis cauendum est, ne quid in eo genere peccetur. Sed in omni iniustitia permultum interest, utrum perturbatione aliqua animi, quæ plerunq; breuis est, & ad tempus, an consulto, & cogitata fiat iniuria: leuiora enim sunt ea, quæ repentino aliquo motu accidunt; quàm ea, quæ meditata, & præparata inferuntur. ac de inferēda quidem iniuria satis dictum est. Prætermittendæ aūt defensionis, deserendiq; officij plures solent esse causæ: nam aut inimicitias, aut laborem, aut sumptus suscipere nolunt; aut etiam negligentia, pigritia, inertia, aut suis studijs, quibusdam'ue occupationibus sic impediuntur, ut eos, quos tutari debeant, desertos esse patiantur. itaq; uidendum est, ne non satis sit id, quod apud Platonem est in philosophos dictum; quòd in ueri inuestigatione uersentur, quodq; ea, quæ plerique uehemēter expetūt, de quibus inter se digladiari solent, contemnant, & pro nihilo du

cant propterea iustos esse: nam dum alterum iustitiæ genus assequũtur, inferenda ne cui noceant iniuria; in alterum incidunt: discendi enim studio impediti, quos tueri debent, deserunt: itaque eos ne ad Remp. quidẽ accessuros putat, nisi coactos. æquius autẽ erat id uoluntate fieri; nam hoc ipsum ita iustum est, quod recte fit, si est uoluntarium. Sunt etiam, qui aut studio rei familiaris tuendæ, aut odio quodam hominum suũ se negotium agere dicant, ne facere cuiquam uideantur iniuriam. qui, dum altero iniustitiæ genere uacant, in alterũ incurrunt: deserunt enim uitæ societatẽ, quia nihil conferunt in eam studij, nihil operæ, nihil facultatum. Quoniam igitur duobus generibus iniustitiæ propositis, adiunximus causas utriusq; generis, easq; res ante cõstituimus, quibus iustitia cõtinetur; facile, quod cuiusq; temporis officium sit, poterimus, nisi nosmetipsos ualde amabimus, iudicare: est enim difficilis cura rerum alienarum: quanquam Terentianus ille Chremes humani nihil à se alienum putat. sed tamen, quia magis ea percipimus, atq; sentimus, quæ nobis ipsis aut prospera, aut aduersa eueniũt, quàm illa, quæ cæteris, quæ quasi longo interuallo interiecto uidemus; aliter de illis, ac de nobis, iudicamus. quo circa bene præcipiunt, qui uetant quidquam agere, quod dubites æquũ sit, an iniquum: æquitas enim lucet ipsa per se, dubitatio autem cogitationem significat iniuriæ. sed incidunt sæpe tẽpora, cum ea, quæ maxime uidentur digna esse iusto homine, eoq;, quem uirũ bonum dicimus, commutantur, fiuntq; contraria; ut, non reddere depositum, etiam ne furioso promissum facere, quæq; pertinẽt ad

ueritatem,

ueritatem, & ad fidem, ea negare interdum, et non seruare, sit iustum: referri enim decet ad ea, quæ proposui in principio, fundamenta iustitiæ; primũ, ut ne cui noceatur; deinde, ut communi utilitati seruiatur. ea cum tempore commutantur, commutatur officium, ut non semper sit idem: potest enim accidere promissum aliquod, & cõuentum, ut id effici sit inutile uel ei, cui promissum sit; uel ei, qui promiserit: nam si (ut in fabulis est) Neptunus, quod Theseo promiserat, non fecisset, Theseus filio Hippolito non esset orbatus: ex tribus enim optatis (ut scribitur) hoc erat tertium, quod de Hippolyti interitu iratus optauit: quo impetrato, in maximos luctus incidit. nec promissa igitur seruanda sunt ea, quæ sint ijs, quibus promiseris, inutilia: nec, si plus tibi noceant, quàm illi prosint, cui quidẽ promiseris, contra officiũ est, maius damnũ anteponi minori: ut, si constitueris te cuipiam aduocatum in rem præsentem esse uenturum, atque interim grauiter ægrotare filius cœperit, non sit contra officium, non facere, quod dixeris; magisq; ille, cui promissum sit, ab officio discedat, si se destitutum queratur. Iã, illis promissis non stãdum esse, quis non uidet, quæ coactus quis metu, aut deceptus dolo promiserit? quæ quidẽ pleraque iure prætorio liberantur, non nulla legibus. Existunt etiam iniuriæ sæpe calumnia quadam, & nimis callida, et malitiosa iuris interpretatione. ex quo illud, Summum ius summa iniuria, factum est iam tritũ sermone prouerbiũ. quo in genere etiam in Rep. multa peccantur. ut ille, qui, cum triginta dierum essent cum hoste pactæ induciæ, noctu populabatur agros, quòd dierum es-

ſent pactæ, non noctium induciæ. nec noſter quidem probandus eſt, ſi uerum eſt, Q. Fabium Labeonem, ſeu quem alium (nihil enim præter auditum habeo) arbitrum Nolanis, & Neapolitanis de finibus agri à ſenatu datum, cum ad locum ueniſſet, cum utriſq; ſeparatim locutum, ne cupide quid agerent, nec appeterent, atque ut regredi, quàm progredi mallent: id cum utrique feciſſent, aliquantum agri in medio relictum eſt: itaque illorum fines, ſicut ipſi dixerant, terminauit: in medio relictum quod erat, populo R. adiudicauit. decipere hoc quidem, non iudicare eſt. quocirca in omni re fugienda eſt talis ſolertia. Sunt autem quædam officia etiam aduerſus eos ſeruanda, à quibus iniuriam acceperis: eſt enim ulciſcendi, & puniendi modus: atq; haud ſcio, an ſatis ſit eum, qui laceſſierit, iniuriæ ſuæ pœnitere, ut ipſe ne quid tale poſthac committat, et cæteri ſint ad iniuriam tardiores. Atque in Rep. maxime conſeruanda ſunt iura belli: nam cum ſint duo genera decertandi, unum per diſceptationem, alterū per uim, cumq; illud proprium ſit hominis, hoc belluarum; confugiendum eſt ad poſterius, ſi uti non licet ſuperiore. quare ſuſcipienda quidem bella ſunt ob eam cauſam, ut ſine iniuria in pace uiuatur: parta autem uictoria conſeruandi ſunt ij, qui non crudeles in bello, nec immanes fuerūt: ut maiores noſtri Tuſculanos, Aequos, Volſcos, Sabinos, Hernicos in ciuitatem etiā acceperunt: at Carthaginem, & Numantiam funditus ſuſtulerunt: nollem Corinthum: ſed credo illos ſecutos opportunitatem loci maxime, ne poſſet aliquando ad bellum faciendum locus ipſe adhortari. mea quidem ſententia, paci, quæ

nihil habitura sit insidiarum, semper est consulendū. in quo si mihi obtemperatum esset, si non optimā, at aliquam Remp. quæ nunc nulla est, haberemus. & cū ijs, quos ui deuiceris, consulendum est: tum ij, qui armis positis ad imperatorum fidem confugiunt, quāuis murum aries percusserit, recipiendi sunt. in quo tantopere apud nostros iustitia culta est, ut ij, qui ciuitates aut nationes deuictas bello in fidem recepissent, earū patroni essent more maiorum. ac belli quidem æquitas sanctissime fœciali populi R. iure perscripta est: ex quo intelligi potest, nullum bellum esse iustū, nisi quod aut rebus repetitis geratur, aut denunciatum ante sit, & indictum. Pompilius Imperator tenebat prouinciam, in cuius exercitu Catonis filius tyro militabat. cū autem Pompilio uideretur unam dimittere legionem, Catonis quoq; filium: qui in eadem legione militabat, dimisit. sed, cum amore pugnandi in exercitu remansisset, Cato ad Pompilium scripsit, ut, si eum pateretur in exercitu remanere, secundo eū obligaret militiæ sacramento, quia, priore amisso, iure pugnare cum hostibus non poterat. adeo summa erat obseruatio in bello mouendo. Marci quidem Catonis senis est epistola ad Marcum filium, in qua scripsit se audisse eum missum factum esse à Consule, cū in Macedonia bello Persico miles esset. monet igitur, ut caueat, ne prælium ineat: negat enim ius esse, qui miles non sit, pugnare cū hoste. equidem illud etiam animaduerto, quòd, qui proprio nomine perduellis esset, is hostis uocaretur, lenitate uerbi tristitiā rei mitigante: hostis enim apud maiores nostros is dicebatur, quē nunc peregrinū dicimus:

indicant duodecim tabulæ, AVT ſtatus dies cum hoſte: itemq́; ADVERSVS hoſtem æterna auctoritas. quid ad hanc manſuetudinem addi poteſt, eũ, qui cum bella geras, tam molli nomine appellare? quanquã id nomen durius efficit iam uetuſtas: à peregrino enim receſſit, et proprie in eo, qui contra ferret arma, remanſit. Cum uero de imperio decertatur, belloq́; quæritur gloria, cauſas omnino ſubeſſe tamen oportet eaſdem, quas dixi paulo ante iuſtas cauſas eſſe bellorũ. ſed ea bella, quibus imperij gloria propoſita eſt, minus acerbe gerenda ſunt. ut enim, cum ciuiliter contendimus, aliter, ſi eſt inimicus, aliter, ſi competitor; cum altero certamen honoris, & dignitatis eſt, cum altero capitis, & famæ: ſic cum Celtiberis, cum Cimbris bellum ut cum inimicis gerebatur, uter eſſet, non uter imperaret; cum Latinis, Sabinis, Samnitibus, Pœnis, Pyrrho de imperio dimicabatur. Pœni fœdifragi, crudelis Annibal, reliqui iuſtiores. Pyrrhi quidem de captiuis reddendis illa præclara ſententia eſt.

Nec mi aurum poſco, nec mi pretium dederitis:
Nec cauponantes bellum, ſed belligerantes,
Ferro, non auro uitam cernamus utrique.
Vos'ue uelit, an me regnare hera, quid'ue ferat ſors,
Virtute experiamur. & hoc ſimul accipe dictum:
Quorum uirtuti belli fortuna pepercit,
Eorundem me libertati parcere certum eſt.
Dono: ducite: doq́; uolentibus cum magnis dijs.

regalis ſanè, & digna Aeacidarum genere ſententia. atque etiam, ſi quid ſinguli, temporibus adducti, hoſti promiſerint, eſt in eo ipſo fides ſeruanda: ut primo Pu-

nico bello Regulus captus à Pœnis, cum de captiuis com
mutandis Romam missus esset, iurassetq; se rediturum,
primum, ut uenit, captiuos reddendos in senatu nō cen
suit : deinde, cum retineretur à propinquis, & ab ami
cis, ad supplicium redire maluit, quā fidem hosti datā
fallere. ac de bellicis quidem officijs satis dictum est.
Meminerimus autem, & aduersus infimos iustitiā esse
seruandam. est autem infima conditio & fortuna ser=
uorum: quibus, non male præcipiunt, qui ita iubēt uti,
ut mercenarijs ad operam exigendam, & iusta præben
da. Cum autem duobus modis, idest aut ui, aut fraude,
fiat iniuria: fraus quasi uulpeculæ, uis leonis uidetur:
utrunq; alienissimum ab homine est, sed fraus odio di=
gna maiore. totius autē iniustitiæ nulla capitalior est,
quàm eorum, qui tum, cum maxime fallunt, id tamen
agunt, ut uiri boni esse uideantur. de iustitia satis di=
ctum est. Deinceps (ut erat propositum) de beneficentia,
ac liberalitate dicatur. qua quidem nihil est naturæ ho
minis accommodatius: sed habet multas cautiones: ui=
dendum est enim primum, ne obsit benignitas & ijs ip
sis, quibus benigne uidebitur fieri, & cæteris: deinde, ne
maior benignitas sit, quàm facultas: tum, ut pro digni
tate cuique tribuatur: id enim est iustitiæ fundamen=
tum; ad quam hæc referenda sunt omnia: nam & qui
gratificatur cuipiam, quod obsit illi, cui prodesse uelle
uideantur, non benefici, neque liberales, sed perniciosi
assentatores iudicandi sunt; &, qui alijs nocent, ut in
alios liberales sint, in eadem sunt iniustitia, ut si in suā
rem aliena conuertant. sunt autem multi, & quidem
cupidi splendoris, & gloriæ, qui eripiunt ab alijs, quod

alij largiantur: hiq; arbitrantur se beneficos in suos a-
micos uisum iri, si locupletent eos quacunque ratione.
id autem tantum abest ab officio, ut nihil magis officio
possit esse contrarium. uidendum est igitur, ut ea libe
ralitate utamur, quæ prosit amicis, noceat nemini. qua-
re L. Syllæ, & C. Cæsaris pecuniarum translatio à iu-
stis dominis ad alienos non debet liberalis uideri: nihil
enim est liberale, quod nō sit idem iustum. Alter locus
erat cautionis, ne benignitas maior est, quàm faculta-
tes; quòd, qui benigniores uolūt esse, quàm res patitur,
primum in eo peccāt, quòd iniuriosi sunt in proximos:
quas enim copias his & suppeditari æquius est, & re-
linqui, eas transferunt ad alienos. inest autem in tali li
beralitate cupiditas rapiendi plerunque, & auferendi
per iniuriam, ut ad largiendum suppetant copiæ. uide-
re etiā licet plerosq; nō tā natura liberales, quàm qua
dam gloria ductos, ut benefici uideantur, facere mul-
ta, quæ ab ostentatione proficisci magis, quàm à uolūta
te uideantur. talis autem simulatio uanitati est coniū
ctior, quàm aut liberalitati, aut honestati. Tertium est
propositum, ut in beneficentia delectus esset dignitatis.
in quo & mores eius erunt spectandi, in quem benefi-
cium conferetur, et animus erga nos, & cōmunitas, ac
societas uitæ, & ad nostras utilitates officia ante colla-
ta. quæ ut concurrant omnia, optabile est: sin minus,
plures causæ, maioresq; ponderis plus habebunt. quoni-
am autem uiuitur non cū perfectis hominibus, pleneq;
sapientibus, sed cum ijs in quibus, præclare agitur, si
sint simulacra uirtutis: etiam hoc intelligendum puto,
neminem omnino esse negligēdū, in quo aliqua signi-

ficatio uirtutis appareat; colendum autē esse ita quenque maxime, ut quisque maxime uirtutibus his lenioribus erit ornatus, modestia, temperantia, ac ipsa, de qua iam multa dicta sunt, iustitia: nam fortis animus, & magnus in homine nō perfecto, nec sapiente feruentior plerunque est: illæ uero uirtutes bonum uirum uidentur potius attingere. atque hæc in moribus considerentur. De beneuolentia autem, quam quisque habeat erga nos, primum illud est in officio, ut ei plurimum tribuamus, à quo plurimum diligimur, sed beneuolentiā non adolescentulorum more, ardore quodam amoris, sed stabilitate potius, & constantia iudicemus. sin erūt merita, ut non ineunda, sed referenda sit gratia; maior quædam cura adhibenda est: nullum enim officium referenda gratia magis necessarium est. quòd si ea, quæ acceperis utenda, maiore mensura, si modo possis, iubet reddere Hesiodus: quidnam beneficio prouocati facere debemus? an non imitari agros fertiles, qui multo plus afferunt, quàm acceperunt? etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre: quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? nam cum duo genera liberalitatis sint, unum dādi beneficij, alterum reddēdi: demus, nec ne, in nostra potestate est; non reddere uiro bono non licet, si modo id facere possit sine iniuria. Acceptorum autem beneficiorum sunt delectus habēdi: nec dubium, quin maximo cuiq; plurimum debeatur. in quo tamen in primis, quo quisq; animo, studio, beneuolentia fecerit, ponderandum est: multi enim multa faciunt temeritate quadam, sine iudicio, uel modo, in omnes, uel repentino quodam, quasi

uēto, impetu animi incitati. quæ beneficia æque magna non sunt habēda, atq; ea, quæ iudicio, cōsiderate, cōstanterq; delata sunt. Sed in collocando beneficio, & in referenda gratia, si cætera paria sunt, hoc maxime officij est, ut quisq; maxime opis indigeat, ita ei potissimū opitulari. quod contra fit à plerisq; : à quo enim plurimum sperant, etiam si ille his non eget, tamen ei potissimum inseruiunt. Optime autem societas hominum, coniunctioq; seruabitur. si ut quisque erit coniunctissimus, ita in eum benignitatis plurimum conferetur. Sed quæ naturæ principia sint communitatis, & societatis humanæ, repetēdum altius uidetur. est enim primum, quod cernitur in uniuersi generis humani societate. eius autem uinculum est ratio, & oratio, quæ docēdo, discendo, communicando, disceptando, iudicando conciliat inter se homines, coniungitq; naturali quadam societate. neque ulla re longius absumus à natura ferarum: in quibus inesse fortitudinem sæpe dicimus, ut in equis, in leonibus, iustitiam, æquitatem, bonitatē non dicimus: sunt enim rationis, & orationis expertes. ac latissime quidē patens hominibus inter ipsos, omnibus inter omnes societas hæc est. in qua omnium rerum, quas ad communem usum hominum natura genuit, est seruanda communitas, ut, quæ descripta sunt legibus, & iure ciuili, hæc ita teneantur, ut sit constitutum; è quibus ipsis cætera sic obseruentur, ut in Græcorum prouerbio est amicorum omnia esse communia. omnia autem communia hominum uidentur ea, quæ sunt generis eiusdem, quod ab Ennio positum in una re, transferri per multas potest:

Vt homo, qui erranti comiter monstrat uiam,
Quasi lumen de suo lumine accendat, facit,
Vt nihilo minus ipsi luceat, cum illi accenderit.

una enim ex re satis præcipitur, ut, quidquid sine detri mento possit commodari, id tribuatur cuique, uel ignoto. ex quo sunt illa communia, non prohibere aquam profluentem; pati ab igne ignem capere; si quis uelit consilium, fidele deliberanti dare. quæ sunt ijs utilia, qui accipiunt; danti non molesta. quare & his utendum est, & semper aliquid ad communem utilitatem afferendum. sed quoniam copiæ paruæ singulorum sunt; eorum autem, qui his egeant, infinita est multitudo: uulgaris liberalitas referenda est ad illum Ennij finem: Nihilo minus ut ipsi luceat: ut facultas sit, qua in nostros simus liberales. Gradus autem plures sunt societatis hominum: ut enim ab illa discedatur infinitate, propior est eiusdem gentis, nationis, linguæ; qua maxime homines coniunguntur: interius etiam est, eiusdem esse ciuitatis: multa sunt enim ciuibus inter se cõmunia, forum, fana, porticus, uiæ, leges, iura, iudicia, suffragia, consuetudines præterea, & familiaritates, multæq; cum multis res, rationesq; contractæ. arctior uero colligatio est, societas propinquorum: ab illa enim immensa societate humani generis, in exiguum, angustumq; concluditur. nam cum sit hoc natura commune omnium animantium, ut habeant libidinem procreandi; prima societas in ipso est coniugio, proxima in liberis, deinde una domus communia omnia. id autem est principium urbis, et quasi seminariũ Reip. sequuntur fratrum coniunctiones, p̄st consobrinorum, sobri-

norumq; : qui cum una domo iam capi non possint, in alias domos, tanquam in colonias, exeunt. sequuntur connubia, & affinitates: ex quibus etiam plures propinqui. quæ propagatio, & soboles, origo est Rerump. sanguinis autem coniunctio, & beneuolentia deuincit charitate homines: magnum est enim eadem habere monimenta maiorum, eisdem uti sacris, sepulchra habere communia. sed omniũ societatum nulla præstantior est, nulla firmior, quàm cum uiri boni, moribus similes, sunt familiaritate coniuncti: illud enim honestũ, quod sæpe diximus, etiam si in alio cernimus, tamen nos mouet, atq; illi, in quo id inesse uidetur, amicos facit. & quanquam omnis uirtus nos ad se allicit, facitq;, ut diligamus, in quibus ipsa inesse uideatur; tamẽ iustitia, & liberalitas id maxime efficit. nihil autem est amabilius, nec copulantius, quàm morum similitudo bonorum: in quibus enim eadem studia sunt, eædemq; uoluntates, in his fit, ut æque quisq; altero delectetur, ac se ipso: efficiturq; id, quod Pythagoras uult in amicitia, ut unus fiat ex pluribus. magna etiam illa communitas est, quæ conficitur ex beneficijs ultro, citroq; datis, acceptisq;. quæ mutua, & grata dum sunt, inter quos ea sunt, firma deuinciuntur societate. sed, cum omnia ratione, animoq; lustraueris, omnium societatũ nulla est gratior, nulla carior, quàm ea, quæ cum Rep. est unicuique nostrum. chari sunt parentes, chari liberi, propinqui, familiares: sed omnes omnium charitates patria una complexa est. pro qua quis bonus dubitet mortẽ oppetere, si ei sit profuturus? quo est detestabilior istorum immanitas, qui lacerarunt omni scelere patriam,

& in ea funditus delenda occupati & sunt, & fuerunt. sed si contentio quædam, & cõparatio fiat, quibus plurimum tribuendum sit officij; principes sunt patria, & parentes, quorum beneficijs maxime obligati sumus; proximi liberi, totaq; domus, quæ spectat in nos solos, neque aliud ullum potest habere perfugium; deinceps bene conuenientes propinqui, quibus communis etiã plerunq; fortuna est. quamobrem necessaria uitæ præsidia debentur ijs maxime quos ante dixi: uita autem, uictusq; communis, consilia, sermones, cohortationes, consolationes, interdũ etiam obiurgationes in amicis uigent maxime; estq; ea iucundissima amicitia, quam similitudo morum coniugauit. Sed in his omnibus officijs tribuendis, uidendum erit, quid cuiq; maxime necesse sit, & quid quisq; nobiscum, uel sine nobis aut possit consequi, aut non possit. ita non ijdẽ erunt necessitudinum gradus, qui & temporum. suntq; officia, quæ alijs magis, quàm alijs, debeantur: ut, uicinum citius adiuueris in frugibus percipiendis, quàm aut fratrem, aut familiarem: at si lis in iudicio sit, propinquum potius, & amicum, quàm uicinum defenderis. hæc igitur, & talia circunspicienda sunt in omni officio: & consuetudo, exercitatioq; capienda, ut boni ratiocinatores officiorum esse possimus, et addendo, deducendoq; uidere, quæ reliqui summa fiat, ex quo, quantum cuiq; debeatur, intelligas. sed, ut nec medici, nec imperatores, nec oratores, quamuis artis præcepta perceperint, quidquã magna laude dignum sine usu, et exercitatione consequi possunt: sic officij conseruãdi præcepta traduntur illa quidem, ut faciamus ipsi; sed rei

magnitudo usum quoque, exercitationemq; desiderat. atq; ab ijs rebus, quæ sunt in iure societatis humanæ, quemadmodum ducatur honestum, ex quo ortũ est officium, satis ferè diximus. Intelligendum est autem, cum proposita sint genera quatuor, è quibus honestas, officiumq; manaret, splendidissimum uideri, quod animo magno, elatoq;, humanasq; res despiciente factum sit. itaque in probris maxime in promptu est, si quid tale dici potest:

Vos etenim iuuenes animum geritis muliebrem,
Illaque uirgo uiri: & , si quid huiusmodi:
Salmaci da spolia sine sanguine, & sudore.

contraq; in laudibus; quæ magno animo, & fortiter, excellenterq; gesta sunt, ea nescio quo modo quasi pleniore ore laudamus. hinc rhetorum campus de Marathone, Salamine, Platæis, Thermopylis, Leuctris, Stratocle: hinc noster Cocles, hinc Decij, hinc Cn. & P. Scipiones, hinc M Marcellus, innumerabilesq; alij: maximeq; ipse populus R. animi magnitudine excellit. declaratur aũt studiũ bellicæ gloriæ, ꝙ statuas quoq; uidemus ornatu ferè militari. sed ea animi elatio, quæ cernitur in periculis, & laboribus, si iustitia uacat, pugnatq; non pro salute communi, sed pro suis commodis, in uitio est: non enim modo id uirtutis non est, sed potius immanitatis omnẽ humanitatem repellentis. itaq; probe definitur à Stoicis fortitudo, cum eam uirtutem esse dicũt propugnantem pro æquitate. quo circa nemo, qui fortitudinis gloriam consecutus est, insidijs, & malitia laudem est adeptus: nihil enim honestum esse potest, quod iustitia uacat. præclarum igitur Platonis illud: non so=

lum, inquit, scientia, quæ est remota à iustitia, calliditas potius, quàm sapientia est appellanda; uerum etiam animus paratus ad periculum, si sua cupiditate, non utilitate communi impellitur, audaciæ potius nomen habeat, quàm fortitudinis. itaque uiros fortes, & magnanimos, eosdem bonos, & simplices, ueritatis amicos, minimeq; fallaces esse uolumus: quæ sunt ex media laude iustitiæ. sed illud odiosum est, quòd in hac elatione, & magnitudine animi facillime pertinacia, & nimia cupiditas principatus innascitur: ut enim apud Platonem est, omnem morem Lacedæmoniorum inflammatũ esse cupiditate uincendi; sic ut quisque animi magnitudine maxime excellit, ita maxime uult princeps omnium esse uel potius solus esse. difficile autem est, cũ præstare omnibut cõcupieris, seruare æquitatẽ, quæ est iustitiæ maxime propria. ex quo fit, ut neq; disceptatione uinci se, nec ullo publico, ac legitimo iure patiantur: existuntq; in Rep. plerunque largitores, et factiosi, ut opes quammaximas consequantur, & sint ui potius superiores, quàm iustitia pares. sed quo difficilius, hoc præclarius: nullum enim est tempus, quod iustitia uacare debeat. fortes igitur, & magnanimi sunt habendi, non qui faciunt, sed qui propulsant iniuriam. uera autẽ, & sapiens animi magnitudo honestum illud, quod maxime natura sequitur, in factis positum, non in gloria iudicat, principemq; esse mauult, quàm uideri: etenim qui ex errore imperitæ multitudinis pendet, hic in magnis uiris non est habendus. facillime autem ad res iniustas impellitur, ut quisque est altissimo animo & gloriæ cupido. qui locus est sanè lubricus, quòd uix inue=

nitur, qui laboribus susceptis, periculisq; aditis, nõ quasi mercedem rerũ gestarum desideret gloriam. Omnino fortis animus, & magnus duabus rebus maxime cernitur: quarum una in rerum externarum despiciẽtia ponitur, cum persuasum sit nihil hominẽ, nisi quod honestum, decorũq; sit, aut admirari, aut optare, aut expetere oportere, nulliq; neq; homini, neq; perturbationi animi, nec fortunæ succũbere. altera est res, ut, cum ita sis affectus animo, ut supra dixi, res geras magnas illas quidem, et maxime utiles, sed ut uehemẽter arduas, plenasq; laborum. & periculorum, tũ causa uitæ, tum multarum rerũ, quæ ad uitam pertinent. harum rerum duarum splendor omnis, et amplitudo est, addo etiam utilitatem, in posteriore: causa autẽ, et ratio efficiens magnos uiros est in priore: in eo enim est illud, quod excellentes animos, et humana contẽnentes facit. id autem ipsum cernitur in duobus, si & solum id, quod honestũ sit, bonum iudices, et ab omni animi perturbatione liber sis: nam & ea, quæ eximia plerisque, et præclara uidentur, parua ducere, eaq; ratione stabili, firmaq; cõtemnere, fortis animi, magniq; dicendum est; et ea, quæ uidentur acerba, quæ multa, et uaria in hominũ uita, fortunaq; uersantur, ita ferre, ut nihil à statu naturæ discedas, nihil à dignitate sapiẽtis, robusti animi est, magnæq; constantiæ. non est autem consentaneum, qui metu non frangatur, eũ frangi cupiditate; nec, qui inuictum se à labore præstiterit, uinci à uoluptate. quamobrem & hæc uitanda sunt, & pecuniæ fugienda cupiditas: nihil enim est tam angusti animi, tamq; parui, quàm amare diuitias: nihil

honestius, magnificentius, quàm pecuniam contemnere, si non habeas; si habeas, ad beneficentiam, liberalitatemq; conferre. cauenda est etiam gloriæ cupiditas, ut supra dixi: eripit enim libertatem, pro qua maganimis uiris omnis debet esse contentio. nec uero imperia expetenda, ac potius non accipiēda interdum, aut deponenda non nunquam. uacandum autem est omni animi perturbatione, tum cupiditate, & metu, tum etiā ægritudine, & uoluptate animi, & iracundia, ut tranquillitas animi adsit, & securitas, quæ afferat tum constantiam, tum etiam dignitatem. multi autem & sunt, & fuerunt, qui eam, quam dico, tranquillitatem expetentes à negocijs publicis se remouerunt, ad ociumq; perfugerunt. in his & nobilissimi philosophi, longeq; principes, & quidam homines seueri, & graues nec populi, nec principum mores ferre potuerunt: uixeruntq; non nulli in agris, delectati re sua familiari. his idem propositum fuit, quod & regibus, ut ne qua re egerent, ne cui parerent, libertate uterentur, cuius proprium est sic uiuere, ut uelis. quare, cum hoc commune sit potentiæ cupidorum cum ijs, quos dixi, ociosis; alteri se adipisci id posse arbitrantur, si opes magnas habeant; alteri, si contenti sint & suo, & paruo. in quo quidem neutrorum omnino contemnēda est sententia: sed & facilior, & tutior, & minus alijs grauis, aut molesta uita est ociosorum, fructuosior autem hominum generi, & ad claritatem, amplitudinemq; aptior eorum, qui se ad Remp. & ad magnas res gerendas accommodauerunt. quapropter & his forsitan concedendum sit Remp. non capessentibus, qui excellēti ingenio, doctrinæ sese dedi-

derunt; & ijs qui aut ualetudinis imbecillitate, aut aliqua grauiore causa impediti, à Rep. recesserunt, cũ eius administrandæ potestatem alijs, laudemq; concederent. quibus autem talis nulla est causa, si despicere se dicant ea, quæ pleriq; admirentur, imperia, et magistratus, his non modo non laudi, uerum etiam uitio dandum puto. quorum iudicium in eo, quòd gloriam contemnant, & pro nihilo putent, difficile factu est non probare: sed uidentur labores, & molestias tum offensionum, tum repulsarum, quasi quandam ignominiam, timere, & infamiam: sunt enim, qui in rebus contrarijs parum sibi constent; uoluptatem seuerissime contemnant, in dolore sint molliores; gloriam negligant, frangantur infamia; atque ea quidem non satis constanter. sed ijs, qui habent à natura adiumenta rerum gerendarum, abiecta omni cunctatione adipiscendi magistratus sunt, & gerenda Resp. est: nec enim aliter aut regi ciuitas, aut declarari animi magnitudo potest. Capessentibus autem Remp. nihil minus quàm philosophis, haud scio an magis etiam, & magnificentia, et despicientia adhibenda est rerum humanarum, quam sæpe dico, et tranquillitas animi, atque securitas: si quidem nec anxij futuri sunt, & cum grauitate, constantiaq; uicturi. quæ eo faciliora sunt philosophis, quo minus patent multa in eorum uita, quæ fortuna feriat; et quo minus multis rebus egent; et quia, si quid aduersi eueniat, tã grauiter cadere non possunt. quocirca nõ sine causa maiores motus animorum concitantur: maioraq; efficienda Remp. gerentibus, quàm quietis, quo magis his & magnitudo animi est adhibenda, & uacuitas

cuitas ab angoribus. ad rem gerendam autem qui accedit, caueat, ne id modo consideret, quàm illa res honesta sit; sed etiam, ut habeat efficiendi facultatem. in quo ipso considerandum est, ne aut temere desperet propter ignauiam, aut nimis confidat propter cupiditatem. in omnibus autem negotijs prius, quàm aggrediare, adhibenda est præparatio diligens. sed cum plerique arbitrentur res bellicas maiores esse, quàm urbanas; minuenda est hæc opinio: multi enim bella sæpe quæsiuerunt propter gloriæ cupiditatem: atque in magnis animis, ingenijsq; id plerunque contingit, eoq; magis si sunt ad rem militarem apti, & cupidi bellorum gerendorum. uere autem si uolumus iudicare, multæ res extiterunt urbanæ maiores, clarioresq;, quàm bellicæ. quamuis enim Themistocles iure laudetur, & sit eius nomen, quàm Solonis, illustrius; citeturq; Salamis clarissimæ testis uictoriæ, quæ anteponatur consilio Solonis, ei, quo primum constituit Areopagitas: non minus præclarum hoc, quàm illud, iudicandum est: illud enim semel profuit, hoc semper proderit ciuitati: hoc consilio leges Athenienſium, hoc maiorum instituta seruantur. & Themistocles quidem nihil dixerit, in quo ipse Areopagum adiuuerit: at ille adiuuit Themistoclem: est enim bellum gestum consilio senatus eius, qui à Solone erat constitutus. licet eadem de Pausania, Lysandroq; dicere. quorum rebus gestis quanquam imperium Lacedæmoniorum dilatatum putatur, tamen ne minima quidem ex parte Lycurgi legibus, & disciplinæ conferendi sunt: quin etiam ob has ipsas causas & paratiores habuerunt exercitus, & fortiores. mihi quidem neque, pueris nobis,

M. Scaurus C. Mario, neque, cum uersaremur in Rep. Q. Catulus Cn. Pompeio cedere uidebatur: parua enim sunt foris arma, nisi est consilium domi. nec plus Africanus: singularis & uir, & imperator, in excidenda Numantia Reip. profuit, quàm eodem tempore P. Nasica priuatus, cum Ti. Gracchum interemit. quanquam haec quidem res non solum ex domestica est ratione: attingit enim & bellicam, quoniam ui, manuq; confecta est. sed tamen id ipsum gestum est consilio urbano sine exercitu. illud autem optimum est, in quo me inuadi solere ab inuidis, & improbis audio:

Cedant arma togae: concedat laurea linguae.

ut enim alios omittam, nobis Remp. gubernantibus nonne togae arma cessere? neque enim in Rep. periculum fuit grauius unquam, nec maius otium. ita consilijs, diligentiaq; nostra celeriter de manibus audacissimorum ciuium delapsa arma ipsa ceciderunt. quae res igitur gesta est unquam in bello tanta? quis triumphus conferendus? licet enim Marce fili apud te gloriari, ad quem & haereditas huius gloriae, & factorum imitatio pertinet. mihi quidem certe uir abundans bellicis laudibus Cn. Pompeius multis audientibus hoc tribuit, ut diceret frustra se tertium triumphum deportaturum fuisse, nisi meo in Rep. beneficio, ubi triumpharet, esset habiturus. sunt ergo domesticae fortitudines non inferiores militaribus: in quibus plus etiam, quàm in his, operae, studijq; ponendum est: omnino enim illud honestum, quod ex animo excelso, magnificoq; quaerimus, animi efficitur, non corporis uiribus. exercendum tamen est corpus, & ita afficiendum, ut obedire consilio, rationiq; possit in

exequendis negotijs, & in labore tolerando. honestum autem id, quod exquirimus, totum est positum in animi cura, & cogitatione. in quo non minorem utilitatem afferunt, qui togati Reip. præsunt, quàm qui bella gerunt. itaque eorum consilio sæpe aut non suscepta, aut confecta bella sunt, non nunquam etiam illata, ut M. Catonis consilio bellum tertium Punicum: in quo etiam mortui ualuit auctoritas. quare expetenda quidem magis est decernendi ratio, quàm decertandi fortitudo: sed cauendum, ne id bellandi magis fuga, quàm utilitatis ratione faciamus. bellum autem ita suscipiatur, ut nihil aliud, nisi pax quæsita uideatur. fortis uero animi, & constantis est non perturbari in rebus asperis, nec tumultuantem de gradu deijci, ut dicitur; sed præsentis animi uti consilio, nec à ratione discedere. quanquam hoc animi, illud etiam ingenij magni est, præcipere cogitatione futura, & aliquanto ante constituere, quid accidere possit in utranque partem; & quid agendum sit, cum quid euenerit; nec committere aliquid, ut aliquando dicendum sit, non putaram. hæc sunt opera magni animi, & excelsi, & prudentia, consilioq; fidentis. temere autem in acie uersari, & manu cum hoste confligere, immane quiddã, & belluarum simile est. sed, cum tempus est, necessitasq; postulat, decertandum manu est, & mors seruituti, turpitudiniq; anteponenda. De euertendis autem, diripiendisq; urbibus ualde illud considerandum est, ne quid temere, ne quid crudeliter fiat. idq; est uiri magnanimi, rebus agitatis punire sontes, multitudinem conseruare, in omni fortuna recta, atque honesta retinere: ut enim sunt (quemadmodum supra dixi) qui urbanis rebus bel-

licas anteponunt; sic reperias multos, quibus periculosa, & callida consilia quietis cogitationibus splendidiora, & maiora uideantur. nunquam omnino periculi fuga committendum est, ut imbelles, timidiq; uideamur: sed fugiendum etiam illud, ne offeramus nos periculis sine causa: quo nihil potest esse stultius. quapropter in adeundis periculis consuetudo imitanda medicorum est, qui leuiter ægrotantes leuiter curant, grauioribus autem morbis periculosas curationes, & ancipites adhibere coguntur. quare in tranquillo tempestatem aduersam optare, dementis est: subuenire autem tempestati quauis ratione, sapientis, eoq; magis, si plus adipiscere re explicata boni, quàm addubitata mali. periculosæ autem rerum actiones partim ijs sunt, qui eas suscipiunt; partim Reip. itemq; alij de uita, alij de gloria, & beneuolentia ciuium in discrimen uocantur. promptiores igitur debemus esse ad nostra pericula, quàm ad communia, dimicareque paratius de honore, & gloria, quàm de cæteris commodis. inuenti autem multi sunt, qui non modo pecuniam, sed uitam etiam profundere pro patria parati essent; ijdem gloriæ iacturam ne minimam quidem facere uellent, ne Rep. quidem postulante: ut Callicratidas, qui, cum Lacedæmoniorum dux esset Peloponnesiaco bello, multaque fecisset egregie, uertit ad extremum omnia, cum consilio non paruit eorum, qui classem ab Arginnusis remouendam, nec cum Atheniensibus dimicandum putabant. quibus ille respondit; Lacedæmonios, classe illa amissa, aliam parare posse; se fugere sine suo dedecore non posse. atque hæc quidem Lacedæmonijs plaga mediocris fuit, illa pestifera, qua, cum Cleom

brotus inuidiam timens, temere cum Epaminunda con=flixisset, Lacedæmoniorum opes corruerunt. quanto Q. Maximus melius? de quo Ennius:

Vnus homo nobis cunctando restituit rem:
Non ponebat enim rumores ante salutem.
Ergo postq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

quod genus peccandi uitandum est etiam in rebus urba=nis: sunt enim, qui, quod sentiunt, etiam si optimum sit, tamen inuidiæ metu non audent dicere. Omnino, qui Reip. præfuturi sunt, duo Platonis præcepta teneant: unum, ut utilitatem ciuium sic tueantur, ut, quidquid agunt, ad eam referant, obliti commodorum suorum: alterum, ut totum corpus Reip. curent; ne, dum par=tem aliquam tuentur, reliquias deserant: ut enim tute=la, sic procuratio Reip. ad utilitatem eorum, qui com=missi sunt, non ad eorum, quibus commissi, gerenda est. qui autem parti ciuium consulunt, partem negligunt, rem perniciosissimam in ciuitatem inducunt, seditionem, atque discordiam: ex quo euenit, ut alij populares, alij studiosi optimi cuiusque uideantur, pauci uniuersorum. hinc apud Athenienses magnæ discordiæ ortæ, in nostra Rep. non solum seditionis, sed pestifera etiam bella ciui=lia. quæ grauis & fortis ciuis, in Rep. dignus principa=tu fugiat, atque oderit, tradetq; se totum Reip. neque opes, aut potentiam consectabitur, totamq; eam sic tuebitur, ut omnibus consulat. nec uero criminibus falsis in odium aut inuidiam quenquam uocabit: omninoq; ita iustitiæ, honestatiq; adhærescet, ut, dum eam conseruet, quamuis grauiter offendat, mortem appetat potius, quã deserat illa, quæ dixi. miserrima est omnino ambitio, honorumq;

contentio. de qua præclare apud eundem est Platonem: similiter facere eos, qui inter se contenderent, uter potius Remp. administret, ut, si nautæ certarent, quis eorum potissimum gubernaret. idemq; præcepit, ut eos aduersarios existimemus, qui arma contra ferant; non eos, qui suo iudicio tueri Remp. uelint: qualis fuit inter P. Africanum, & Q. Metellum sine acerbitate dissensio. Nec uero audiendi, qui grauiter irascendum inimicis putant, idq; magnanimi, & fortis uiri esse censent. nihil enim laudabilius, nihil magno, & præclaro uiro dignius placabilitate, atq; clementia. In liberis uero populis, & iuris æquabilitate, exercenda etiam est facilitas, & altitudo animi quæ dicitur; ne, si irascamur aut intempestiue accedentibus, aut impudenter rogantibus, in morositatem inutilem, & odiosam incidamus. & tamen ita probanda est mansuetudo, atque clementia, ut adhibeatur Reipub. causa seueritas, sine qua administrari ciuitas non potest. omnis autem & animaduersio, & castigatio contumelia uacare debet, neque ad eius, qui punit aliquem, aut uerbis castigat, sed ad Reipub utilitatem referri. Cauendum est etiam, ne maior pœna, quàm culpa sit; &, ne iisdem de causis alij plectantur, alij ne appellentur quidem. Prohibenda autem maxime est ira in puniendo: nunquam enim, iratus qui accedet ad pœnam, mediocritatem illam tenebit, quæ est inter nimium, & parum: quæ placet peripateticis, & recte placet, modo ne laudarent iracundiam, & dicerent utiliter à natura datam. illa uero omnibus in rebus repudianda est: optandumq;, ut ij, qui præsunt Reipub. legum similes sint: quæ ad puniendum non iracundia,

ſed æquitate ducuntur. Atque etiam in rebus proſpe=ris, & ad uoluntatem noſtram fluentibus, ſuperbiam magnopere, faſtidium, arrogantiamq; fugiamus: nam ut aduerſas res, ſic ſecundas immoderate ferre, leuita=tis eſt: præclaraque eſt æquabilitas in omni uita, & idem ſemper uultus, eademq; frons: ut de Socrate, item de Caio quoque Lælio accepimus. Philippum qui=dem Macedonum Regem, rebus geſtis, & gloria ſu=peratum à filio, facilitate uero, & humanitate uideo ſuperiorem fuiſſe: itaque alter ſemper magnus, aleer ſæpe turpiſſimus fuit: ut recte præcipere uideantur, qui monent, ut, quanto ſuperiores ſimus, tanto nos ſummiſ=ſius geramus. Panætius quidem auditorem Africanum, & familiarem ſuum ſolitum ait dicere; ut equos pro=pter crebras contentiones præliorum ferocitate exultan=teis domitoribus tradere ſoleant, ut his facilioribus poſ=ſint uti, ſic homines ſecundis rebus effrenatos, ſibiq; præ=fidentes tanquam in gyrum rationis, & doctrinæ du=ci oportere, ut perſpicerent rerum humanarum imbe=cillitatem, uarietatemq; fortunæ. Atque etiam in ſecun diſſimis rebus maxime eſt utendum conſilio amicorum: hisq; etiam maior, quàm ante, tribuenda eſt auctoritas: iiſdemq; temporibus cauendum eſt, ne aſſentatoribus pa=tefaciamus aures, nec adulari nos ſinamus. in quo fal=li facile eſt: tales enim nos eſſe putamus, ut iure lau=demur: ex quo naſcuntur innumerabilia peccata, cum homines inflati opinionibus, turpiter irridentur, & in maximis uerſantur erroribus. ſed hæc quidem hacte=nus. Illud autem ſic eſt iudicandum, maximas geri res, & maximi animi ab iis, qui Remp. regant, quòd eorum

administratio latissime pateat, ad plurimosq; pertineat. esse autem magni animi, & fuisse multos, etiam in uita ociosa, qui aut inuestigarent, aut conarentur magna quædam, seseq; suarum rerum finibus continerent; aut interiecti inter philosophos, & eos, qui Remp. administrarent, delectarentur re sua familiari, non eam quidem omni ratione exaggerantes, neque excludẽtes ab eius usu suos, potiusq; & amicis impartientes, & Reip. si quando usus esset. quæ primum bene parata sit, nulloq; turpi quæstu, neque odioso: tum quamplurimis, modo dignis, se utilem præbeat: deinde augeatur ratione, diligentia, parsimonia: nec libidini potius, luxuriæq;, quàm liberalitati, & beneficentiæ pateat. hæc præscripta seruantem licet magnifice, grauiter, animoseque uiuere, atque etiam simpliciter, fideliter, uitæq; hominum amice sequitur, ut de illa reliqua parte honestatis dicendum sit, in qua uerecundia, & quasi quidam ornatus uitæ, temperantia & modestia, omnisq; sedatio perturbationum animi, & rerum modus cernitur, hoc loco continetur id, quod dici latine decorum potest: græce enim πρέπον dicitur. huius uis est ea, ut ab honesto non queat separari: nam &, quod decet, honestum est; &, quod honestum est, decet. qualis autem differentia sit honesti, & decori, facilius intelligi, quàm explanari potest: quidquid enim est, quod deceat, id tum apparet, cum antegressa est honestas: itaque non solum in hac parte honestatis, de qua hoc loco disserendum est, sed etiam in tribus superioribus, quid deceat, apparet: nam & ratione uti, atque oratione prudenter; & agere, quod agas, considerate; omniq; in re, quid sit ueri, uidere, & tueri decet: con=

traq; falli, errare, labi, decipi tam dedecet, quam delirare, & mente captum esse. & iusta omnia decora sunt; iniusta omnia contra, ut turpia sic indecora. similis est ratio fortitudinis: quod enim uiriliter, animoq; magno fit, id dignum uiro, & decorum uidetur; quod contra, id ut turpe, sic indecorum. quare pertinet quidem ad omnem honestatem hoc, quod dico, decorum, & ita pertinet, ut non recondita quadam ratione cernatur, sed sit in promptu: est enim quiddam, idq; intelligitur in omni uirtute, quod deceat: quod cogitatione magis à uirtute potest, quàm re separari. ut enim uenustas, & pulchritudo corporis secerni non potest à ualetudine; sic hoc, de quo loquimur, decorum, totum quidem illud est cum uirtute confusum, sed mente, & cogitatione distinguitur. est autem eius descriptio duplex: nam & generale quoddam decorum intelligimus, quod in omni honestate uersatur; & aliud huic subiectum, quod pertinet ad singulas partes honestatis. atque illud superius sic ferè definiri solet: decorum id esse, quod consentaneum sit hominis excellentiæ in eo, in quo natura eius à reliquis animantibus differat. quæ autem pars subiecta generi est, eam sic definiunt, ut id decorum esse uelint, quod ita naturæ consentaneum sit, ut in eo moderatio, & temperantia appareat cum specie quadam liberali. hæc ita intelligi a philosophis, possumus existimare ex eo decoro, quod poetæ sequuntur, de quo alio loco plura dici solent. sed tum seruare illud poetas dicimus, quod deceat, cum id, quod quaque persona dignum est, & fit, & dicitur: ut, si aut Aeacus, aut Minos diceret, ODERINT, dum metuant; aut,

NATIS sepulcrum ipse est parens;
indecorum uideretur, quòd eos fuisse iustos accepimus. at Atreo dicente, plausus excitantur: est enim digna persona oratio. sed poetæ, quid quenque deceat, ex persona iudicabunt: nobis autem personam imposuit ipsa natura, magna cum excellentia, præstantiáq; animantium reliquorum. quocirca poetæ in magna uarietate personarum, etiam uiciosis quid conueniat, & quid deceat, uidebunt: nobis autem cum à natura constantiæ, moderationis, temperantiæ, uerecundiæ partes datæ sint, cumq; eadem natura doceat non negligere, quemadmodum nos aduersus homines geramus; efficitur, ut & illud, quod ad omnem honestatem pertinet, decorum, quàm late fusum sit, appareat, & hoc, quod spectatur in uno quoque genere uirtutis: ut enim pulchritudo corporis apta compositione membrorum mouet oculos, & delectat hoc ipso, quòd inter se omnes partes cum quodam lepore consentiunt; sic hoc decorum, quod elucet in uita, mouet approbationem eorum, quibuscum uiuitur, ordine, & constantia, moderatione dictorum omnium, atque factorum. adhibenda est igitur quædam reuerentia aduersus homines, & optimi cuiusq;, & reliquorum: nam negligere, quid de se quisque sentiat, non solum arrogantis est: sed etiam omnino dissoluti. est autem, quod differat in omni ratione habenda, inter iustitiam, & uerecundiam. iustitiæ partes sunt, non uiolare homines: uerecundiæ, non offendere: in quo maxime perspicitur uis decori. his igitur expositis, quale sit id quod decere dicimus, intellectum puto. Officium autem, quod ab eo ducitur, hanc primum habet uiam, quæ deducit ad cõuenientiam

conseruationemq́; naturæ: quam si sequemur ducem, nunquam aberrabimus; sequemurq́; & id, quod acutum, & perspicax natura est, & id quod ad hominum socie- tatem accommodatum; & id, quod uehemens, atq; for- te. sed maxima uis decori in hac inest parte, de qua di- sputamus, neque enim solum corporis, qui ad naturam apti sunt, sed multo etiam magis animi motus probandi, qui item ad naturam accommodati sunt. Duplex est enim uis animorum, atq; naturæ. una pars in appetitu posita est; quæ est ὁρμὴ græce; quæ hominem huc, & illuc ra- pit: altera in ratione; quæ docet, & explanat, quid fa- ciendum, fugiendumq́; sit. ita fit, ut ratio præsit, appeti- tus uero obtemperet. omni autem actio uacare debet te- meritate, & negligentia; nec uero agere quidquam, cuius non possis causam probabilem reddere: hæc est enim fe- rè descriptio officij. Efficiendum autem est, ut appetitus ra tioni obediant, eamq́; neq; præcurrant, nec propter pigri- tiam, aut ignauiam deserant; sintq́; tranquilli, atq; omni perturbatione animi careant. ex quo elucebit omnis con- stantia, omnisq́; moderatio. nam qui appetitus longius eua gantur, et tanquā exultantes siue cupiendo, siue fugiendo non satis à ratione retinentur, hi sine dubio finem, et mo- dum transeunt: relinquunt enim, & abijciunt obedien- tiam, nec rationi parent, cui sunt subiecti lege naturæ. à quibus non modo animi perturbantur, sed etiam corpo ra. licet ora ipsa cernere iratorum, aut eorum, qui aut li bidine aliqua, aut metu commoti sunt, aut uoluptate ni- mia gestiunt: quorum omnium uultus, uoces, motus, sta- tusq́; mutantur. ex quibus illud intelligitur (ut ad offi- cij formam reuertamur) appetitus omnes contrahendos, se-

dandóq;,excitandamq́; esse animaduersionem,& diligentiam,ut ne quid temere, ac fortuitu, inconsiderate, negligenterq́; agamus: neque enim ita generati à natura sumus,ut ad ludum,& iocum facti esse uideamur,sed ad seueritatem potius,& ad quædam studia grauiora,atque maiora. ludo autem,& ioco uti illis quidem licet,sed, sicut somno & quietibus cæteris, tum, cũ grauibus, serijsq́; rebus satisfecerimus. ipsumq́; genus iocandi non profusum,nec immodestum,sed ingenuum,& facetum esse debet:ut enim pueris non omnem licentiam ludẽdi damus, sed eam,quæ ab honestatis actionibus non sit aliena; sic in ipso ioco aliquod probi ingenij lumen eluceat. duplex omnino est iocandi genus: unum illiberale,petulans, flagitiosum,obscœnum: alterum elegans, urbanum, ingeniosum,facetum. quo genere non modo Plautus noster, & Atticorum antiqua comœdia, sed etiam philosophorum Socraticorum libri referti sunt: multaque multorum facete dicta; ut ea,quæ à sene Catone sunt collecta, quæ uocantur ἀποφθέγματα. facilis igitur est distinctio ingenui, & illiberalis ioci. alter est, si tempore fit, ac remisso animo, libero dignus: alter ne homine quidem, si rerum turpitudini adhibetur uerborum obscœnitas. ludendi etiam est quidam modus retinendus, ut ne nimis omnia profundamus, elatiq́; uoluptate in aliquam turpitudinem delabamur. suppeditant autem & campus noster,& studia uenandi honesta exempla ludendi. sed pertinet ad omnem officij quæstionem semper in promptu habere, quantum natura hominis pecudibus, reliquisq́; bestijs antecedat: illæ enim sentiunt,nisi uoluptatem,ad eamq́; feruntur omni impetu: hominis autem mens discendo ali=

tur, & cogitando semper aliquid aut inquirit, aut agit, uidendiq́; , & audiendi delectatione ducitur. quin etiam, si quis est paulo ad uoluptates propensior, modo ne sit ex pecudum genere (sunt enim quidam homines non re, sed nomine) sed si quis est paulo erectior, quamuis uoluptate capiatur, occultat, & dissimulat appetitum uoluptatis, propter uerecundiam. ex quo intelligitur corporis uoluptatem non satis esse dignam hominis præstantia, eamq́; contemni, & reijci oportere: sin sit quispiam, qui aliquid tribuat uoluptati, diligenter ei tenendum esse modum eius fruendæ. itaque uictus, cultusq́; corporis ad ualetudinem referantur, & ad uires, non ad uoluptatem. atque etiam, si considerare uolumus, quæ sit in natura excellentia, & dignitas, intelligemus, quàm sit turpe diffluere luxuria, & delicate, ac molliter uiuere; quamq́; honestum, parce, continenter, seuere, sobrieq́;. intelligendum est etiam, duabus quasi nos à natura indutos esse personis: quarum una est communis, ex eo, quòd omnes participes sumus rationis, præstantiæq́; eius, qua antecellimus bestijs, à qua omne honestum, decorumq́; trahitur, & ex qua ratio inueniendi officij exquiritur: altera autem, quæ proprie singulis est tributa: ut enim in corporibus magnæ dissimilitudines sunt (alios enim uidemus uelocitate ad cursum, alios uiribus ad luctandum ualere; itemq́; in formis. alijs dignitatem inesse, alijs uenustatem) sic & in animis existunt etiam maiores uarietates. erat in L. Crasso, & L. Philippo multus lepos, maior etiam, magisq́; de industria in C. Cæsare L. filio. at ijsdem temporibus in M. Scauro, & in M. Druso adolescente singularis seueritas, in C. Lælio multa hilaritas, in eius

familiari Scipione ambitio maior, uita triſtior. de Græcis autem dulcem & facetum, feſtiuiq; ſermonis, atque in omni ratione ſimulatorem, quem εἴρωνα Græci nominauerunt, Socratem accepimus; contra Pythagoram, & Periclem ſummam auctoritatem conſecutos ſine ulla hilaritate. callidum Annibalem ex Pœnorum, ex noſtris ducibus Q. Maximum accepimus, facile celare, tacere, diſſimulare, inſidiari, præripere hoſtium conſilia. in quo genere Græci Themiſtoclem Athenienſem, & Pheræum Iaſonem cæteris anteponunt. in primisq; uerſutum, & callidum factum Solonis: qui, quo & tutior uita eius eſſet, & plus aliquanto Reip. prodeſſet, furere ſe ſimulauit. ſunt his alij multum diſpares, ſimplices, & aperti, qui nihil ex occulto, nihil ex inſidijs agendum putant, ueritatis cultores, fraudis inimici: itemq; alij, qui quiduis perpetiantur, cuiuis deſeruiant, dum, quod uelint, conſequantur: ut Syllam, & M. Craſſum uidebamus. quo in genere uerſutiſſimum, & patientiſſimum Lacedæmonium Lyſandrum accepimus; contraq; Callicratidam, qui præfectus claſſis proximus poſt Lyſandrum fuit. itemq; in ſermonibus, alium quidem uidemus, quanuis præpotens ſit, efficere, ut unus de multis eſſe uideatur. quod in Catulo & in patre, & in filio, idemq; & in Q. Mutio Mancino uidimus. audiui & ex maioribus natu hoc idem fuiſſe in P. Scipione Naſica; contraq; patrem eius, illum, qui Tiberij Gracchi conatus perditos uindicauit, nullam comitatem habuiſſe ſermonis; nec non Xenocratem quidem ſeueriſſimum philoſophorum, ob eamq; rem ipſam magnum, clarumq; fuiſſe. innumerabiles aliæ diſſimilitudines ſunt naturæ, morumq;, mi-

nime tamen uituperandorum. admodum autem tuenda ſunt ſua cuique non uitioſa, ſed tamen propria, quo facilius decorum illud, quod quærimus, retineatur: ſic enim eſt faciendum, ut contra naturam uniuerſam nihil contẽdamus; ea tamen conſeruata, propriam naturam ſequamur; ut, etiam ſi ſint alia grauiora, atque meliora, tamẽ nos ſtudia noſtra naturæ regula metiamur: neque enim naturæ attinet repugnare, nec quidquam ſequi, quod aſſequi nequeas. ex quo magis emergit, quale ſit decorum illud: ideo quia nihil decet inuita (ut aiunt) Minerua, id eſt aduerſante, & repugnante natura. omnino, ſi quidquam eſt decorum, nihil eſt profecto magis, quàm æquabilitas uniuerſæ uitæ, tum ſingularum actionum: quam conſeruare non poſſis, ſi aliorum naturam imiteris, omittas tuam: ut enim ſermone eo debemus uti, qui notus eſt nobis, ne, ut quidam, græca uerba inculcantes, iure optimo rideamur; ſic in actiones, omnemq; uitam nullam diſcrepantiam conferre debemus. atque hæc differentia naturarum tantam habet uim, ut non nunquam mortem ſibi ipſi alius conſciſcere debeat, alius in eadem cauſa non debeat: non enim alia in cauſa M. Cato fuit, alia cæteri, qui ſe in Africa Cæſari tradiderunt: atqui cæteris forſitan uitio datum eſſet, ſi ſe interemiſſent, propterea quòd eorum uita lenior, & mores fuerant faciliores: Catoni autem, cum incredibilem tribuiſſet natura grauitatem, eamq; ipſe perpetua conſtantia roboraſſet, ſemperq; in propoſito, ſuſceptoq; conſilio permanſiſſet, moriendum potius, quàm tyranni uultus aſpiciendus, fuit. quàm multa paſſus eſt Vlyſſes in illo errore diuturno, cum & mulieribus (ſi Circe, & Calypſo mulieres appellandæ ſunt)

*Adag. 41.

inseruiret, & in omni sermone omnibus affabilem se esse uellet; domi uero & contumelias seruorum, ancillarumq; pertulit, ut ad id aliquando, quod cupiebat, perueniret. at Aiax, quo animo traditur, millies oppetere mortem, quàm illa perpeti ab alio maluisset. quæ contemplantes expendere oportebit, quid quisq; habeat sui; eaq; moderari, nec uelle experiri, quàm se aliena deceant: id enim quenque decet, quod est cuiusque suum maxime. suum igitur quisq; noscat ingenium, acremq; se & uitiorum, & bonorum suorum iudicem præbeat; ne scenici plus, quàm nos, uideantur habere prudentiæ: illi enim non optimas, sed sibi accommodatissimas fabulas eligunt: qui enim uoce freti sunt, Epigonos, Medeamq;; qui gestu, Menalippam, Clytemnæstram: semper Rupilius, quem ego memini, Antiopam, non sæpe Aesopus Aiacem. ergo histrio hoc uidebit in scena, quod non uidebit sapiens in uita? ad quas igitur res aptissimi erimus, in ijs potissimum elaborabimus. sin aliquando necessitas nos ad ea detruserit, quæ nostri ingenij non erunt: omnis adhibenda erit cura, meditatio, diligentia, ut ea si non decore, at quàminimum indecore facere possimus: nec tam est enitendum, ut bona, quæ nobis data non sunt, sequamur, quàm ut uitia fugiamus. Ac duabus his personis, quas supra dixi, tertia adiungitur; quam casus aliquis, uel tempus imponit: quarta etiam, quam nobismet ipsis iudicio nostro accommodabimus: nam regna, imperia, nobilitates, honores, diuitiæ, opes, eaq;, quæ sunt his contraria, in casu sita, temporibus gubernantur; ipsi autem quã personam gerere uelimus, à nostra uoluntate proficiscitur: itaque se alij ad philosophiam, alij ad ius ciuile, alij

ad eloquẽtiam applicant, ipſarumq́; uirtutum in alia alius mauult excellere: quorum uero patres, aut maiores in aliqua gloria præſtiterunt, eorum pleriq; in hoc genere laudis ſtudent excellere; ut Q. Mutius P. filius in iure ciuili, Pauli filius Africanus in re militari. quidam autem ad eas laudes, quas à patribus acceperunt, addunt aliquam ſuam; ut hic idem Africanus eloquẽtia cumulauit bellicam gloriam: quod idem fecit Timotheus Cononis filius; qui, cum belli laude non inferior fuiſſet quàm pater, ad eam laudem, doctrinæ, et ingenij gloriam adiecit. fit autem interdum, ut non nulli omiſſa imitatione maiorum, ſuum quoddã inſtitutum conſequantur: maximeq; in eo plerunq; elaborant ij, qui magna ſibi proponunt, obſcuris orti parẽtibus. hæc igitur omnia, cum quærimus quid deceat, cõplecti animo, & cogitatione debemus. In primis autem conſtituendum eſt, quos nos, et quales eſſe uelimus, & in quo genere uitæ. quæ deliberatio eſt omniũ difficillima: ineunte enim adoleſcentia, cũ ineſt maxima imbecillitas conſilij, tunc id ſibi quiſq; genus ætatis degendæ conſtituit, quod maxime adamauit: itaq; ante implicatur aliquo certo genere, curſuq́; uiuendi quàm potuit, quod optimum eſſet, iudicare. nam quòd Herculem Prodicus dicit (ut eſt apud Xenophontem) cum primum pubeſceret, quod tempus à natura ad deligendũ quam quiſque uiam uiuendi ſit ingreſſurus, datũ eſt, exiſſe in ſolitudinem atq; ibi ſedẽtem diu ſecum, multumq́; dubitaſſe, cũ duas cerneret uias, unam uoluptatis, alteram uirtutis, utram ingredi melius eſſet: hoc Herculi Iouis ſatu edito potuit fortaſſe cõtingere; no-

bis non item, qui imitamur, quos cuique uisum est, atq; ad eorum studia, institutaq; impellimur. plerunq; autem parentum præceptis imbuti, ad eorum consuetudinem, moremq; deducimur. alij multitudinis iudicio feruntur; quæq; maiori parti pulcherrima uidentur, ea maxime exoptant. non nulli tamen siue felicitate quadam, siue bonitate naturæ, siue parentum disciplina, rectam uitæ secuti sunt uiam. illud autem maxime rarum genus eorum, qui aut excellente ingenij magnitudine, aut præclara eruditione, atque doctrina, aut utraque re ornati, spatium deliberandi habuerunt, quem potissimum uitæ cursum sequi uellent. in qua deliberatione ad suam cuiusque naturam cõsilium est omne reuocandum: nam cum in omnibus, quæ aguntur, ex eo modo, quo quisq; natus est, ut supra dictum est, quid deceat, exquirimus; tum in tota uita constituenda multo est eius rei cura maior adhibẽda, ut cõstare in uitæ perpetuitate possimus nobismet ipsis, nec in ullo officio claudicare. ad hanc autem rationem quoniã maximã uim natura habet, fortuna proximam, utriusq; omnino ratio habẽda est in deligendo genere uitæ, sed naturæ magis: multo enim & firmior est, & constantior: ut fortuna non nunquam ipsa mortalis cum immortali natura pugnare uideatur. qui igitur ad naturæ suæ non uitiosæ genus, consiliũ uitæ omne contulerit, is cõstantiam teneat: id enim maxime decet. nisi forte se errasse intellexerit in deligendo genere uitæ. quod si acciderit (potest autem accidere) facienda morũ, institutorumq; mutatio est. eam igitur mutationem, si tempora adiuuabunt, facilius, cõmodiusq; faciemus, sin minus, sensim

erit,pedetentimq; facienda:ut amicitias, quæ minus de lectent,& minus probentur,magis decere censent sapiẽtes sensim dissuere,quàm repente præcidere. commutato autem genere uitæ,omni ratione curandum est,ut id bono cõsilio fecisse uideamur.Sed quoniam paulo ante dictum est,imitandos esse maiores:primum illud exceptum sit,ne uitia sint imitanda:deinde, si natura non ferret,ut quædam imitari possint; ut superioris Africani filius,qui hunc Paulo natum adoptauit,propter infirmitatem ualetudinis non tam potuit patris similis esse, quàm ille fuerat sui: si igitur non poterit siue causas defensitare,siue populum concionibus tenere,siue bella gerere; illa tamen præstare debebit, quæ erũt in ipsius potestate,iustitiã,fidem,liberalitatem,modestiam,temperantiam;quo minus ab eo id,quod desit,requiratur.optima autẽ hæreditas à patribus traditur liberis,omniq; patrimonio præstantior,gloria uirtutis, rerumq; gestarum: cui dedecori esse, nefas, & uitium iudicandum est. Et quoniam officia non eadem disparibus ætatibus tribuuntur,aliaq; sunt iuuenum, alia seniorum: aliquid etiam de hac distinctione dicendum est. Est igitur adolescentis,maiores natu uereri, ex hisq; eligere optimos,& probatissimos,quorũ cõsilio, atq; auctoritate nitatur:ineuntis enim ætatis inscitia, senum constituenda,& regenda prudentia est. maxime autem hæc ætas à libidinibus arcenda est, exercendaq; in labore, patientiaq; & animi,& corporis,ut eorum & in bellicis, & ciuilibus officijs uigeat industria. atque etiam cum relaxare animos,& dare se iucunditati uolent,caueant intemperãtiam, meminerint uerecundiæ: quod erit fa=

cilius, si eiusmodi quoq; rebus maiores natu interesse uelint. Senibus autem labores corporis sunt minuendi, exercitationes animi etiam augendæ uidentur: danda uero opera, ut amicos, & iuuentutem, et maxime Rēp. consilio, et prudentia quamplurimum adiuuent. nihil autem magis cauendum est senectuti, quàm ne lãguori, desidiæq; se dedat. luxuria uero cũ omni ætati turpis, tum senectuti fœdissima est. sin autem et libidinũ intemperantia accesserit, duplex malum est, ꝙ & ipsa senectus cõcipit dedecus, et facit adolescentium impudentiorem intemperantiam. Ac ne illud quidem alienum est, de magistratum, de priuatorũ; de ciuium, de peregrinorum officijs dicere. Est igitur proprium munus magistratus, intelligere, se gerere personam ciuitatis, debereq; eius dignitatatem, et decus sustinere, seruare leges, iura describere, ea fidei suæ cõmissa meminisse. Priuatũ autem oportet æquo, et pari cum ciuibus iure uiuere, neq; summissum, & abiectum, neq; se efferentem; tum in Rep. ea uelle, quæ tranquilla, & honesta sint: talem enim & sentire, & bonum ciuẽ dicere solemus. Peregrini autem & incolæ officium est, nihil præter suum negotiũ agere, nihil de alio inquirere, minimeq; in aliena esse Rep. curiosum. ita ferè officia reperientur, cum quæretur, quid deceat, et quid aptũ sit personis, temporibus, ætatibus. nihil est autẽ, quod tam deceat, quàm in omni re gerenda, consilioq; capiẽdo seruare constantiam. Sed quoniam decorum illud in omnibus factis, et dictis, in corporis denique motu, et statu cernitur, idq; positum est in tribus rebus, formositate, ordine, ornatu ad actionem apto (difficilius ad elo-

quendum, sed satis erit intelligi) in his autẽ tribus con tinetur cura etiam illa, ut probemur ab ijs, cum qui= bus, & apud quos uiuamus: his quoq; de rebus pauca dicantur. Principio, corporis nostri magnam natura ipsa uidetur habuisse rationem: quæ formam nostrã, reliquamq; figuram, in qua esset species honesta, eã po suit in promptu; quæ autem partes corporis ad natu= ræ necessitatem datæ aspectum esset deformem habi= turæ, atq; turpem, eas contexit, atque abdidit. hanc naturæ tam diligentem fabricam imitata est hominũ uerecundia: quæ enim natura occultauit, eadẽ omnes, qui sana mente sunt, remouent ab oculis; ipsiq; necessi tati, dant operam, ut quamoccultissime pareant; qua= rumq; partium corporis usus sunt necessarij, eas neq; partes, neque earum usus suis nominibus appellant; quodq; facere non turpe est, modo occulte, id dicere ob scœnum est: itaque nec actio rerum illarum aperta, petulantia uacat, nec oratio obscœnitate. nec uero au= diendi sunt Cynici, aut si qui fuerũt Stoici penè Cyni ci, qui reprehendunt, et irrident, ꝙ ea, quæ turpia re non sunt, uerbis flagitiosa dicamus; illa autem, quæ tur pia sint, nominibus appellemus suis. latrocinari, frau= dare, adulterari re turpe est, sed dicitur non obscœne: liberis dare operam, re honestum est; nomine obscenũ: pluraque in eam sententiam ab eisdem cõtra uerecun diam disputantur. nos autem naturam sequamur, et ab omni, quod abhorret ab ipsa oculorũ, auriumq; cõ probatione, fugiamus. status, incessus, sessio, accubatio, uultus, oculi, manuum motus teneant illud decorum. quibus in rebus duo sunt maxime fugiẽda, ne quid ef

fœmina tũ, aut molle; aut ne quid durũ, aut rusticum sit. nec uero histrionibus, oratoribusq; cõcedendum est, ut ijs hæc apta sint, nobis dissoluta. scenicorũ quidem mos tantam habet à uetere disciplina uerecundiam, ut in scena sine subligaculo prodeat nemo: uerẽtur enim, ne, si quo casu euenerit, ut corporis partes quædam aperiantur, aspiciantur non decore. nostro quidem more cum parentibus puberes filij, cum soceris quidem generi non lauantur. retinenda est igitur huius generis uerecundia, præsertim natura ipsa magistra, & duce. Cũ autem pulchritudinis duo genera sint, quorum in altero uenustas sit, in altero dignitas: uenustatem muliebrem ducere debemus, dignitatem uirilem. Ergo & à forma remoueatur omnis uiro non dignus ornatus, & huic simile uitium in gestu, motuq; caueatur: nam & palæstrici motus sæpe sunt odiosiores, et histrionum nonnulli gestus ineptijs non uacant, et in utroque genere, quæ sunt recta, & simplicia, laudantur. Formæ autem dignitas coloris bonitate tuenda est, color exercitationibus corporis. adhibenda est præterea munditia non odiosa, neque exquisita nimis, tantum quæ fugiat agrestem, & inhumanam negligentiam. eadem ratio est habenda uestitus: in quo, sicut in plerisq; rebus, mediocritas optima est. cauendum est autem, ne aut tarditatibus utamur in gressu mollioribus, ut similes põparum ferculis esse uideamur: aut in festinatiõibus suscipiamus nimias celeritates: quæ cum fiunt, anhelitus mouẽtur, uultus mutantur, ora torquentur: ex quibus magna significatio fit, non adesse constantiã. sed multo etiam magis elaborandũ est, ne animi motus à natu

ra recedāt:quod aſſequemur,ſi cauebimus , ne in per-
turbationes,atq; exanimationes incidamus , & ſi attē
tos animos ad decori conſeruationē tenebimus. motus
autē animorū duplices ſunt,alteri cogitationis,alteri ap
petitus.cogitatio in uero exquirēdo maxime uerſatur:
appetitus impellit ad agendum.curādum eſt igitur;ut
cogitatione ad res quamoptimas utamur,appetitū ra=
tioni obedientem præbeamus.Et quoniā magna uis ora
tionis eſt,eademq; duplex,altera cōtentionis, altera ſer
monis:cōtentio diſceptationibus tribuatur iudiciorū ,
concionum,ſenatus;ſermo in circulis,diſputationibus,
congreſſionibus familiariū uerſetur,perſequatur etiā
conuiuia.contentionis præcepta rhetorum ſunt, nulla
ſermonis.quanquam haud ſcio,an poſſint hæc quoque
eſſe.ſed diſcentium ſtudijs inueniuntur magiſtri. huic
autem qui ſtudeant,ſunt nulli.rhetorum turba refer
ta omnia.quanquam quæ uerborum ſententiarumq;
præcepta ſunt,eadem ad ſermonē pertinebunt. ſed cū
orationis iudicem uocem habeamus,in uoce autē duo
ſequamur,ut clara ſit,ut ſuauis: utrunque omnino a
natura petendum eſt;uerum alterū exercitatio auge
bit,alterum imitatio preſſe loquentiū,et leniter. quid
fuit in Catulis,ut eos exquiſito iudicio putares uti lite
rarum ? quanquam erant literati : ſed & alij:hi autē
optime uti lingua latina putabātur.ſonus erat dulcis:
literæ neq; expreſſæ, neq; oppreſſæ ; ne aut obſcurum
eſſet,aut nimis putidum.ſine contentione uox nec lā
guēs,nec canora.uberior oratio L.Craſſi,nec minus fa
ceta:ſed bene loquendi de Catulis opinio nō minor. ſa
le uero conditus,& faceijs Cæſar,Catuli patris frater,

uicit omnes;ut in ipso illo forensi genere dicendi contentiones aliorum, sermone uinceret. in omnibus igitur his elaborandum est, si in omnibus, quod deceat, exquirimus. sit igitur hic sermo, in quo Socratici maxime excellunt, lenis minimeq; pertinax: insit in eo lepos: nec uero, tanquam in possessionem suã uenerit, excludat alios; sed cum reliquis in rebus, tum in sermone cõmuni, uicissitudine nonnunquam utendum putet. ac uideat in primis, quibus de rebus loquatur; si serijs, seueritatem adhibeat; si iocosis, leporem. in primis prouideat, ne sermo uitiũ aliquod indicet inesse moribus. quod maxime tum solet euenire, cum studiose de absentibus detrahendi causa aut per ridiculum, aut seuere, maledice, contumelioseq; dicitur. habentur autem plerunq; sermones aut de domesticis negocijs, aut de Rep. aut de artium studijs, & doctrina. danda igitur opera est, ut, etiam si aberrare ad alia cœperit, ad hæc reuocetur oratio: sed utcunque aderũt res: neque enim ijsdem de rebus, nec in omni tempore, nec similiter delectamur. animaduertendum est etiam, quatenus sermo delectationẽ habeat, &, ut incipiendi ratio fuerit, ita sit desinendi modus. sed quoniam in omni uita rectissime præcipitur, ut perturbationes fugiamus, id est motus animi nimios, rationi nõ obtemperantes: sic eiusmodi motibus sermo debet uacare; ne aut ira existat. aut cupiditas aliqua, aut pigritia, aut ignauia, aut quid tale appareat. maximeq; curandũ est, ut eos, quibuscũ sermonem cõferimus, et uereri, et diligere uideamur. Obiurgationes etiam non nunquam incidunt necessariæ: in quibus utendum est fortasse et uocis con=

tentione maiore, et uerborum grauitate acriore. id agendum etiam, ut ea facere non uideamus irati, ſed, ut ad urendum, et ſecandum medici, ſic nos ad hoc genus caſtigandi raro, inuitiq; ueniamus, nec unquã, niſi neceſſario, ſi nulla reperietur alia medicina: ſed tamen ira procul abſit, cũ qua nihil recte fieri, nihil conſiderate poteſt. magna autem ex parte clementi caſtigatione licet uti, grauitate tamẽ adiuncta, ut ſeueritas adhibeatur, et contumelia repellatur. atque etiam illud ipſum, quod acerbitatis habet obiurgatio, ſignificandum eſt, ipſius cauſa, qui obiurgetur, ſuſceptum eſſe. Rectũ eſt autem, etiam in illis contentionibus, quæ cum inimiciſſimis fiunt, etiam ſi nobis indigna audiamus, tamen grauitatem retinere, iracundiam repellere: quæ enim cum aliqua perturbatione fiunt, ea neq; conſtanter fieri poſſunt, nec ab iis, qui adſunt, approbari. deforme etiam eſt de ſe ipſo prædicare, falſa præſertim, et cum irriſione audiẽtium imitari militem glorioſum. et quoniam omnia perſequimur, uolumus quidem certe; dicendum eſt etiam, qualem hominis honorati, et principis domum placeat eſſe. cuius finis eſt uſus: ad quem accomodanda eſt ædificandi deſcriptio: et tamen adhibenda dignitatis, commoditatisq; diligentia. Cn. Octauio, qui primus ex illa familia Conſul factus eſt, honori fuiſſe accepimus, quòd præclaram ædificaſſet in Palatio; & plenam dignitatis domum: quæ cum uulgo uiſeretur, ſuffragata domino, nouo homini ad conſulatum putabatur. hanc Scaurus demolitus, acceſſionem adiunxit ædibus. itaque ille in ſuam domum Conſulatum primus intulit: hic ſummi, et clariſſimi uiri filius

In domum multiplicatam non repulsam solũ retulit, sed ignominiam, & calamitatem: ornanda est enim dignitas domo; non ex domo dignitas tota quærẽda; nec domo dominus, sed domino domus honestanda est. & ut in cæteris habẽda ratio non sui solũ, sed etiam aliorum, sic in domo clari hominis, in quam et hospites multi recipiendi, & admittenda hominũ cuiusq; generis multitudo, adhibenda est cura laxitatis: aliter ampla domus dedecori domino sæpe fit. si est in ea solitudo, et maxime, si aliquãdo alio domino solita est frequẽtari: odiosum est enim, cũ à prætereuntibus dicitur; O domus antiqua, heu quàm dispari dominaris domino: quod quidem his temporibus in multis licet dicere. Cauẽdum est etiam, præsertim si ipse ædifices, ne extra modum sumptu, & magnificentia prodeas. quo in genere multum mali etiã in exemplo est: studiose enim plerique, præsertim in hac parte, facta principũ imitantur: ut L. Luculli summi uiri uirtutem quis? quàm multi uillarum magnificentiam imitati sunt? quarum quidem certe est adhibendus modus, ad mediocritatẽ reuocãdus: eademq; mediocritas ad communẽ usum, cultumq; uitæ referenda est. sed hæc hactenus. In omni autem actione suscipienda, tria sunt tenenda: primum, ut appetitus rationi pareat; quo nihil est ad officia conseruãda accommodatius; deinde, ut animaduertatur, quanta illa res sit, quam efficere uelimus; neu minor, ne'ue maior cura, & opera suscipiatur, quàm causa postulet: tertium est, ut caueamus, ut ea, quæ pertinent ad liberalem speciem, & dignitatem, moderata sint. modus autem est optimus, decus ipsum tene=

re,de quo ante diximus,nec progredi longius. horum
autem trium præstantissimũ est,appetitum obtempe-
rare rationi.Deinceps de ordine rerum,& temporum
opportunitate dicendum est.hæc autem scientia conti
net eã,quam Græci εὐταξίαν nominant,non hãc, quã
interpretamur modestiam:quo in uerbo modus inest.
sed illa est εὐταξία,in qua intelligitur ordinis conserua
tio.itaque,ut eandem nos modestiam appellemus, sic
definitur à Stoicis, ut modestia sit scientia earũ re-
rum,quæ agentur,aut dicentur,loco suo collocãdarũ.
itaque uidetur eadem uis ordinis,et collocationis fore:
nam & ordinem sic definiunt,compositionem rerum
aptis,& accommodatis locis:locum autẽ actionis, op-
portunitatẽ temporis esse dicunt.tempus autem actio
nis opportunum,græce εὐκαιρία,latine appellatur occa
sio.sic fit,ut modestia hæc, quam interpretamur ita,
ut dixi,scientia sit opportunitatis idoneorum ad agẽ
dum temporũ.sed potest eadem esse prudentiæ diffini
tio:de qua principio diximus.hoc autẽ loco de mode-
ratione,& temperantia, & alijs similibus uirtutibus
quærimus.itaque,quæ erant prudentiæ propria,suo lo
co dicta sunt:quæ autem harum uirtutum,de quibus
iam dudum loquimur,quæ pertinẽt ad uerecundiã,
& ad eorum approbationem,quibuscũ uiuimus, nũc
dicenda sunt.Talis est igitur ordo actionum adhiben
dus,ut,quemadmodum in oratione cõstanti,sic in uita
omnia sint apta,et inter se cõueniẽtia:turpe est enim,
ualdeq; uitiosum,in re seuera conuiuio dignum, aut
delicatum aliquem inferre sermonem. bene Pericles,
cum haberet collegam in Pretura Sophoclem,hiq; de

communi officio conuenissent, & casu formosus puer præteriret, dixissetq; Sophocles, ò puerũ pulchrũ Pericle: at enim, Pericles, Prætorem Sophocle decet non solum manus, sed etiam oculos abstinentes habere. atque hoc idem Sophocles si in athletarum approbatione dixisset, iusta reprehensione caruisset. tanta uis est & loci, & temporis, ut si quis, cum causam sit acturus, in itinere, aut in ambulatione secum ipse meditetur, aut si quid aliud attentius cogitet, nõ reprehẽdatur: at hoc idem si in cõuiuio faciat, inhumanus uideatur inscitia temporis. sed ea, quæ multum ab humanitate discrepant, ut si quis in foro cãtet, aut si qua est alia magna peruersitas, facile apparent, nec magnopere admonitionem, & præcepta desiderant: quæ autem parua uidentur esse delicta, neque à multis intelligi possunt, ab his est diligentius declinandum. ut in fidibus, aut in tibijs, quãuis paulum discrepent, tamẽ id à sciente animaduerti solet: sic uiuendum est in uita, ne forte quid discrepet; uel multo etiam magis, quo maior, & melior actionum, quàm sonorum concentus est: itaque, ut in fidibus musicorum aures uel minima sentiunt, sic nos, si acres, ac diligentes iudices esse uolumus, animaduersoresq; uitiorum, magna intelligimus sæpe ex paruis. ex oculorum obtutu, superciliorum aut remissione, aut cõtractione, ex mœstitia, ex hilaritate, ex risu, ex locutione, ex reticentia, ex cõtentione uocis, ex summissione, ex cæteris similibus facile iudicabimus, quid apte eorũ fiat, quid ab officio, naturaq; discrepet. quo in genere non est incommodum, quale quodq; eorum sit, ex alijs iudicare; ut, si quid dedeceat in illis, uitemus

& ipſi:fit enim neſcio quo modo,ut magis in alijs cer= namus,quàm in nobiſmet ipſis,ſi quid delinquitur.ita que facillime corriguntur illi in diſcendo,quorũ uitia imitantur emendandi cauſa magiſtri . nec uero alie= num eſt ad eligenda , quæ dubitationem afferunt , adhibere doctos homines,uel etiã uſu peritos, et, quid his de uno quoq; genere officij placeat,exquirere:ma= ior enim pars eò ferè deferri ſolet , quò à natura ipſa deducitur.in quibus uidendũ eſt non modo, quid quiſ que loquatur ; ſed etiam , quid quiſq; ſentiat ; atque etiam,de qua cauſa quiſque ſentiat.ut enim pictores, & ij,qui ſigna fabricant , & uero etiam poetæ ſuum quiſque opus à uulgo cõſiderari uult,ut,ſi quid repre hendendũ ſit à pluribus,id corrigatur,hiq; et ſecũ, & cum alijs,quid in eo peccatum ſit,exquirunt:ſic alio= rum iudicio permulta nobis & facienda,et non facien da ; & mutanda,et corrigenda ſunt : quæ uero more aguntur,et inſtitutis ciuilibus,de his nihil eſt præcipiẽ dum:illa enim ipſa præcepta ſunt:nec quenquam hoc errore duci oportet, ut,ſi quid Socrates,aut Ariſtippus contra morem,conſuetudinemq; ciuilem fecerint,locu ti'ue ſint,idem ſibi arbitretur licere.magnis illi,et di= uinis bonis hanc licentiam aſſequebantur.Cynicorum uero ratio tota eſt eijcienda: eſt enim inimica uerecun diæ,ſine qua nihil rectum eſſe poteſt,nihil honeſtum. eos autem,quorum uita perſpecta in rebus honeſtis,at que magnis eſt,de Rep.ſentientes,ac bene meritos, aut merentes,aliquo honore,aut imperio affectos obſerua re,et colere debemus;tribuere etiam multũ ſenectuti , cedere ijs,qui magiſtratũ habebunt ; habere delectum

ciuis, & peregrini; in ipso quoque peregrino, priuatim
ne, an publice uenerit. ad summam (ne agam de singu-
lis) communem totius generis hominum conciliationē,
& consociatiõem colere, tueri, seruare debemus. iam de
artificijs, & quæstibus, qui liberales habēdi, qui sordidi
sint, hæc ferè accepimus. primum improbantur ij quæ-
stus, qui in odia hominum incurrunt; ut portitorū, &
fœneratorū. illiberales autem, & sordidi quæstus merce
nariorum omnium, quorū operæ, nō quorū artes emun
tur: est enim in illis ipsa merces auctoramētum serui-
tutis. sordidi etiam putādi, qui mercantur à mercatori
bus, quod statim uēdant: nihil enim proficiunt, nisi ad-
modum mentiantur, nec uero quidquam est turpius
uanitate. opificesq; omnes in sordida arte uersantur.
nec uero quidquā ingenuum potest habere officina; mi
nimeq; artes probandæ, quæ ministræ sunt uoluptatū;
Cetarij, lanij, coqui, fartores, piscatores, ut ait Teren-
tius. adde his, si placet, unguentarios, saltatores, to-
tumq; ludum talarium. quibus autem artibus aut pru
dentia maior inest, aut nō mediocris utilitas quæritur,
ut medicina, architectura, ut doctrina rerum honesta-
rum; hæ sunt ijs, quorum ordini conueniunt, honestæ.
mercatura autem, si tenuis est, sordida putanda est:
sin magna, & copiosa, multa undique apportans, mul-
tisq; sine uanitate impartiens, non est admodum uitupe
randa: atque etiam, si satiata quæstu, uel contenta po-
tius, ut sæpe ex alto in portū, ex ipso portu se in agros,
possessionesq; contulerit, uidetur iure optimo posse lau-
dari. omniū autem rerum, ex quibus aliquid exquiri-
tur, nihil est agricultura melius, nil uberius, nil dul-

cius, nil libero homine dignius. de qua quoniam in Catone Maiore satis multa diximus, illinc assumes, quæ ad hunc locum pertinebunt. Sed ab ijs partibus, quæ sunt honestatis, quemadmodum officia ducerentur, satis expositum uidetur. Eorum autem ipsorum, quæ honesta sunt, potest incidere sæpe contentio, & comparatio, de duobus honestis utrum honestius: qui locus à Panætio est prætermissus. nam cum omnis honestas manet à partibus quatuor, quarum una sit cognitionis, altera communitatis, tertia magnanimitatis, quarta moderationis; hæ in deligendo officio sæpe inter se comparentur, necesse est. placet igitur aptiora esse naturæ ea officia, quæ ex communitate, quàm ea, quæ ex cognitione ducantur: idq; hoc argumento confirmari potest, quòd, si contigerit ea uita sapienti, ut omnium rerum affluentibus copijs ditetur; quamuis ea, quæ cognitione digna sunt, summo ocio secum ipse consideret, & contempletur, tamen, si solitudo tanta sit, ut hominem uidere non possit, excedat è uita. princepsq; omnium uirtutum est illa sapientia, quam σοφίαν Græci uocãt: prudentiam enim, quam Græci φρόνησις dicunt, aliam quãdam intelligimus, quæ est rerum expetendarum, fugiẽdarumq; scientia: illa autem sapientia, quam principem dixi, rerum est diuinarum, atque humanarum, scientia: in qua continetur deorum, & hominum communitas, & societas ipsorum inter ipsos. ea si maxima est, ut certe; necesse est, quod à communitate ducatur officium, id esse maximum: etenim cognitio, contemplatioq; naturæ manca quodam modo, atque inchoata sit, si nulla actio rerum consequatur, ea uero actio in hominum

commodis tuendis maxime cernitur : pertinet igitur ad societatem generis humani : ergo hæc cognitioni anteponenda est: atque id optimus quisque re ipsa ostẽ dit, & indicat: quis est enim tam cupidus perspicienda, cognoscendáq; rerum natura, ut, si ei tractanti, contemplantiq; res cognitione dignissimas subito sit allatum periculum, discrimenq; patriæ, cui subuenire, opitulariq; possit, non illa omnia relinquat, atque abijciat, etiam si dinumerare se stellas, aut metiri mundi magnitudinem posse arbitretur; atque hoc idem in parentis, in amici re, aut periculo fecerit? quibus rebus intelligitur, studijs, officijsq; scientiæ præponẽda esse officia iustitiæ: quæ pertinet ad hominum utilitatem: qua nihil homini debet esse antiquius. atque illi, quorum studia, uitaque omnis in rerum cognitione uersata est, tamen ab augendis hominum utilitatibus, & cõmodis non recesserunt: nã & erudierunt multos, quo meliores ciues, utilioresq; rebus suis publicis essent; ut Thebanum Epaminundam Lysis Pythagoreus, Syracusium Dionem Plato, multiq; multos : nosq; ipsi, quicquid ad Remp. attulimus, (si modo aliquid attulimus) à doctoribus, atque doctoribus, atq; doctrina instructi ad eam & ornati accessimus. neque solum uiui, atque præsentes studiosos discendi erudiũt, atque docẽt, sed hoc idem etiam post mortem monimentis literarũ assequuntur: nec enim locus ullus prætermissus est ab ijs, qui ad leges, qui ad mores, qui ad disciplinã Reip. p tineret, ut otium suum ad nostrum negotium cõtulisse uideantur. ita illi ipsi doctrinæ studijs, et sapientiæ dediti, ad hominum utilitatem, suam, sapientiam, pru

dentiam,

dentiam,intelligentiamq́; potiſſimum conferunt. ob eá
etiam cauſam eloqui copioſe , modo prudenter , melius
eſt,quàm uel acutiſſime ſine eloquentia cogitare;quod
cogitatio in ſe ipſa uertitur,eloquentia uero complecti=
tur eos,quibuſcum communitate iuncti ſumus. atque,
ut apum examina non fingendorum fauorum cauſa cõ
gregantur,ſed,cum congregabilia natura ſint, fingunt
fauos: ſic homines , ac multo etiam magis natura con=
gregati,adhibent agendi,cogitandiq́; ſolertiam. itaque
niſi ea uirtus,quæ cõſtat ex hominibus tuendis, ideſt ex
ſocietate generis humani,attingat rerum cognitionem,
ſoliuaga cognitio, & ieiuna uideatur:itemq́; magnitu
do animi,remota cõmunitate, coniunctioneq́; humana,
feritas ſit quædam, & immanitas.ita fit , ut uincat co
gnitionis ſtudium conſociatio hominum,atque commu=
nitas.nec uerum eſt , quod dicitur à quibuſdam, pro=
pter neceſſitatẽ uitæ,quòd ea , quæ natura deſideraret,
conſequi ſine alijs,atque efficere non poſſemus , iccirco
iſtam eſſe cum hominibus communitatem, & ſocieta=
tem;quòd , ſi omnia nobis , quæ ad uictum , cultumq́;
pertinent,quaſi *uirgula diuina(ut aiunt)ſuppeditaren *Adag. 72.
tur,tum optimo quiſq; ingenio,negotijs omnibus omiſ-
ſis,totum ſe in cognitione,& ſcientia collocaret.non eſt
ita:nam & ſolitudinem fugeret,& ſocium ſtudij quæ
reret;tum docere,tum diſcere uellet, tum audire , tum
dicere . ergo,omne officium , quod ad coniunctionem
hominum,& ad ſocietatem tuendam ualet,anteponen
dum eſt illi officio,quod cognitione,& ſcientia contine
tur. illud forſitan quærendum ſit, num hæc communi
tas,quæ maxime eſt apta naturæ,ſit etiam moderatio=

ni, modestiæq; semper anteponenda. non placet: sunt enim quædam partim ita fœda, partim ita flagitiosa, ut ea ne conseruandæ quidem patriæ causa sapiens facturus sit. ea Posidonius collegit permulta, sed ita tetra quædam, ita obscœna, ut dictu quoq; uideãtur turpia. hæc igitur non suscipiet quisquam Reip. causa, nec Resp. quidem pro se suscipi uolet. sed hæc commodius se res habet, quòd non potest accidere tempus, ut intersit Reip. quidquam illorum facere sapientem. quare sapientem. quare hoc quidem effectum sit in officijs deligendis, hoc genus officiorum excellere, quod teneatur hominum societate: etenim cognitionem, prudentiamq; sequetur considerata actio: ita fit, ut, considerate agere, pluris sit, quàm cogitare prudenter. Atque hæc quidem hactenus: patefactus est enim locus ipse, ut non sit difficile in exquirendo officio, quod cuique sit præponendum, uidere. in ipsa autem communitate sunt gradus officiorum, ex quibus, quod cuique præstet, intelligi possit; ut prima dijs immortalibus, secunda patriæ, tertia parentibus, deinceps gradatim reliqua reliquis debeantur. quibus ex rebus breuiter disputatis intelligi potest, non solum id homines solere dubitare, honestum ne, an turpe sit; sed etiam, duobus propositis honestis, utrum honestius. hic locus à Panætio est (ut supra dixi) prætermissus. sed ad reliqua pergamus.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER II.

q

Vemadmodum officia ducerentur ab honeſtate, Marce fili, atq; ab omni genere uirtutis, ſatis explicatũ arbitror libro ſuperiore. ſequitur, ut hæc officiorũ genera perſequar, quæ pertinẽt ad uitæ cultum, & ad earũ rerum, quibus utũtur homines, facultatem, ad opes, ad copias. in quo tum quæri dixi, quid utile, quid inutile; tum, ex utilibus quid utilius, aut quid maxime utile. de quibus dicere aggrediar, ſi pauca prius de inſtituto, ac de iudicio meo dixero. Quanquam enim libri noſtri complures non modo ad legendi, ſed etiã ad ſcribendi ſtudium excitauerint: tamen interdum uereor, ne quibuſdam bonis uiris philoſophiæ nomẽ ſit inuiſum, mirenturq; in ea tantũ me operæ & temporis ponere. ego autem, quàm diu Reſp. per eos regebatur, quibus ſe ipſa cõmiſerat, omnes meas curas, cogitationesq; in eam conferebam. cum autem dominatu unius omnia tenerentur, neque eſſet uſquã cõſilio, aut auctoritati locus, ſocios deniq; tuendæ Reip. ſummos uiros amiſiſſem; nec me angoribus dedi, quibus eſſem confectus, niſi ijs reſtitiſſem; nec rurſum indignis homine docto uoluptatibus. atque utinam Reſp. ſtetiſſet, quo cœperat, ſtatu, nec in homines non tam cõmutandarum rerum, quàm euertendarum cupidos incidiſſet: primum enim, ut ſtante Rep. facere ſolebamus, in agendo plus, quàm in ſcribendo operæ poneremus; de=

inde ipsis scriptis non ea, quæ nunc, sed actiones nostras mandaremus, ut sæpe fecimus. cum autem Reip. in qua omnis mea cura, cogitatio, opera poni solebat, nulla esset omnino, illæ scilicet literæ conticuerunt forenses, & senatoriæ. nihil autem agere cum animus non posset, in ijs studijs ab initio uersatus ætatis, existimaui honestissime molestias deponi posse, si me ad philosophiam retulissem. cui cum multum adolescens discendi causa temporis tribuissem, postea quàm honoribus inseruire cœpi, meq; totum Reip. tradidi, tantum erat philosophiæ loci, quantum superfuerat amicorum, & Reip. temporibus. id autem omne consumebatur in legendo: scribendi otium non erat. maximis igitur in malis hoc tantum boni assecuti uidemur, ut ea literis mandaremus, quæ nec satis erãt nota nostris, & erant cognitione dignissima: quid est enim per deos optabilius sapientia? quid præstantius? quid homini melius? quid homine dignius; hanc qui expetunt igitur, philosophi nominãtur: nec quidquam aliud est philosophia, si interpretari uelis, quàm studium sapientiæ. sapientia autem est (ut à ueteribus philosophis definitum est) rerum diuinarum, & humanarum, causarumq;, quibus hæ res continentur, scientia. cuius studium qui uituperat, haud sanè intelligo, quidnam sit, quod laudandum putet. nam siue oblectatio quæritur animi, requiesq; curarũ, quæ conferri cum eorum studijs potest, qui semper aliquid acquirunt, quod spectet, & ualeat ad bene, beateq; uiuendum; siue ratio constãtiæ, uirtutisq; quæritur. aut hæc ars est, aut nulla omnino, per quam eas assequamur. nullam dicere maximarum rerum artem esse,

cum minimarum ſine arte nulla ſit, hominum eſt pa-rum conſiderate loquentium, atque in maximis rebus errantiũ. ſi autem eſt aliqua diſciplina uirtutis; ubi ea quæretur, cum ab hoc diſcendi genere diſceſſeris? ſed hæc, cum ad philoſophiam cohortamur, accuratius ſo-lent diſputari: quod alio quidem libro fecimus. hoc au tem tempore tantum nobis declarãdum fuit, cur orba ti Reip. muneribus ad hoc nos ſtudium potiſſimum cõ tuliſſemus. Occurritur autem nobis, & quidem à do-ctis, & eruditis, quærentibus, ſatis ne conſtanter facere uideamur, qui, cum percipi nihil poſſe dicamus, tamen & alijs de rebus diſſerere ſoleamus, & hoc ipſo tempo re præcepta officij perſequamur. Quibus uellem ſatis cognita eſſet noſtra ſententia: non enim ſumus ij, quo rum uagetur animus errore, nec habeat unquam, quid ſequatur: quæ enim eſſet iſta mẽs, uel quæ uita potius, non ſolum diſputandi, ſed etiam uiuẽdi ratione ſubla ta? nos autem, ut cæteri, qui alia certa, alia incerta eſſe dicunt, ſic ab his diſſentientes alia probabilia, contra alia improbabilia eſſe dicimus. quid eſt ergo, quod me impediat ea, quæ mihi probabilia uideãtur, ſequi; quæ contra, improbare; atque affirmandi arrogantiam ui-tare, fugere temeritatem, quæ à ſapientia diſſidet plu rimum? contra autem omnia diſputatur à noſtris, ꝙ hoc ipſum probabile elucere non poſſet, niſi ex utraq; parte cauſarum eſſet facta contẽtio. ſed hæc explana ta ſunt in Academicis noſtris ſatis, ut arbitror, diligẽ ter. Tibi autẽ mi Cicero, quanquã in antiquiſſima, no biliſſimaq; philoſophia Cratippo auctore uerſaris, ijs ſi millimo, qui iſta præclara pepererũt; tamen hæc noſtra,

finitima uestris, ignota esse nolui. sed iam ad institu= ta pergamus. Quinque igitur rationibus propositis officij persequendi, quarum duæ ad decus, honestatéq; pertinent, duæ ad commoda uitæ, copias, opes, faculta= tes, quinta ad eligendi iudiciū, si quando ea, quæ dixi pugnare inter se uiderentur; honestatis pars perfecta est, quam quidem tibi cupio esse notissimam. hoc au= tē, de quo nunc agimus: id ipsum est, quod utile appel latur. in quo uerbo lapsa cōsuetudo deflexit de uia, sen simq; eò deducta est, ut ab honesto utile secerneret, & constitueret honestum aliquod, quod utile nō esset; et utile, quod nō honestū: qua nulla pernicies maior ho minum uitæ potuit afferri. summa quidem auctorita te philosophi seuere sanè atq; honeste hæc tria genera cōfusa, cogitatione distinguūt: quidquid enim iustum sit, id utile etiam esse censent; itémq;, quod honestū idem esse iustū: ex quo efficitur, ut quidquid hone= stum sit, idem sit utile. quod qui parum prospiciunt, hi sæpe uersutos homines, & callidos admirantes, eorū malitiam, sapientiam iudicant. quorum error eripien dus est; omnisq; opinio ad eam spem traducēda, ut ho nestis consilijs, iustisq; factis, nō fraude, et malitia se in telligant ea, quæ uelint, consequi posse. quæ ergo ad ui tam hominum tuendam pertinent, partim sunt inani mata, ut aurum, argentum, ut ea, quæ gignūtur è ter ra, ut alia eiusdem generis; partim animalia, quæ ha= bent suos impetus, & rerum appetitus. eorum autem alia rationis expertia sunt, alia ratione utentia. exper tes rationis sunt equi, boues, reliquæ pecudes, apes, qua rum opere efficitur aliquid ad hominum usum, atq;

uitam.ratione autem utentium duo genera ponũtur: unum deorum, alterum hominum. deos placatos pietas efficiet, & sanctitas. proxime autem, et secundũ deos, homines hominibus maxime utiles esse possunt. earũq; iterum rerum, quæ noceant, & obsint, eadẽ diuisio est. sed quia deos nocere non putant, his exceptis homines hominibus plurimũ obesse, uel prodesse arbitrãtur: ea enim ipsa, quæ inanimata diximus, pleraq; sunt hominum, effecta operis: quæ nec haberemus, nisi manus, et ars accessisset; nec his sine hominum administratione uteremur: neq; enim ualetudinis curatio, neque nauigatio, neque agricultura, neque frugum, fructuumq; reliquorum perceptio, & conseruatio sine opera hominum, ulla esse potuisset. iam uero & earum rerum, quibus abundaremus, exportatio, et earum, quibus egeremus, inuectio certe nulla esset, nisi his muneribus homines fungerẽtur. eademq; ratione nec lapides exciderentur à terra ad usum nostrum necessarij, nec ferrũ, aurum, æs, argẽtum effoderetur penitus abditum, sine hominum labore, & manu. tecta uero, quibus & frigorum uis pelleretur, & calorum molestiæ sedarẽtur, unde aut initio generi humano dari potuissent, aut postea subuenire, si aut ui tẽpestatis, aut terræ motu, aut uetustate cecidissent, nisi cõmunis uita ab hominibus harũ rerũ auxilia petere didicisset? adde ductus aquarũ, deriuationes fluminum, agrorum irrigationes, moles oppositas fluctibus, portus manu factos: quæ nõ sine hominum opere habere possemus. ex quibus omnibus, multisq; alijs perspicuũ est, qui fructus, quæq; utilitates ex rebus ijs, quæ sunt inanimatæ percipiãtur,

eas nos nullo modo ſine hominũ manu,atq; opera ca= pere potuiſſe.qui deniq; ex beſtijs fructus, aut quæ cõ moditas,niſi homines adiuuarent,percipi poſſet? nam et qui principes inueniendi fuerunt,quẽ ex quaq; bel lua uſum habere poſſemus,homines certe fuerunt:nec hoc tempore ſine hominũ opera aut paſcere equos,aut domare,aut tueri,aut tempeſtiuos fructus ex his cape re poſſemus : ab eiſdemq; et ea,quæ nocent, interficiũ tur,&,quæ uſui poſſunt eſſe,capiuntur. quid enume rem artiũ multitudinem,ſine quibus uita omnino nul la eſſe potuiſſet? quis enim agris ſubueniret?quæ eſſet oblectatio ualẽtium,qui uictus,aut cultus,niſi tã mul tæ nobis artes miniſtrarent? quibus rebus exculta ho= minum uita tantũ deſtitit à uictu,et cultu beſtiarũ. urbes uero ſine hominũ cœtu non potuiſſent nec ædifi cari,nec frequentari:ex quo leges,moresq; cõſtituti,tũ iuris æqua deſcriptio, certaq; uiuẽdi diſciplina; per quas bene,beateq; uiuitur.quas res & mãſuetudo ani morũ cõſecuta,et uerecũdia eſt:effectũq; eſt,ut eſſet ui ta munitior,atq; ut dãdo,et accipiendo,permutãdisq; facultatibus,et cõmodis nulla re egeremus. longiores hoc loco ſumus,quàm neceſſe eſt:quis eſt enim, cui nõ perſpicua ſint illa,quæ pluribus uerbis à Panætio com memorantur,neminẽ neq; ducẽ in bello, nec principẽ domi magnas res,et ſalutares ſine hominũ ſtudijs ge= rere potuiſſe?cõmemoratur ab eo Themiſtocles, Peri= cles,Cyrus,Ageſilaus,Alexander:quos negat ſine adiu mentis hominum tantas res efficere potuiſſe.utitur in re non dubia teſtibus non neceſſarijs.atque ut magnas utilitates adipiſcimur conſpiratione hominũ, atq; con

ſenſu,ſic nulla tã deteſtabilis peſtis eſt,quæ non homini ab homine naſcatur.eſt Dicæarchi liber de interitu hominum,peripatetici magni, & copioſi:qui collectis cæteris cauſis,eluuionis,peſtilentiæ,uaſtitatis,belluarũ etiam repentinæ multitudinis,quarum impetu docet quædam hominum genera eſſe conſumpta;deinde cõparat,quanto plures deleti ſint homines hominũ impetu,id eſt bellis,aut ſeditionibus,quàm omni reliqua calamitate. cũ igitur hic locus nihil habeat dubitationis, quin homines plurimũ hominibus et proſint,et obſint; propriũ hoc ſtatuo eſſe uirtutis,conciliare ſibi animos hominum,et ad uſus ſuos adiungere.itaq;,quæ in rebus inanimis,quæq; in uſu,et tractatione belluarum fiunt utiliter ad hominũ uitam, artibus ea tribuũtur operoſis: hominum autem ſtudia ad amplificationem noſtrarum rerum prompta,ac parata, uirorũ præſtantium ſapientia,et uirtute excitantur:etenim uirtus ferè omnis in tribus rebus uertitur.quarum una eſt in perſpiciẽdo,quid in quaque re uerum,ſincerumq; ſit, quid conſentaneũ cuiq;,quid conſequẽs,ex quo quæq; gignantur,quæ cuiuſq; rei ſit cauſa. alterum, cohibere motus animi turbatos,quos Græci πάθη nominant; appetitiones,quas illi ὁρμὰς,obedientes efficere ratiõi: tertium,iis,quibuſcũ congregamur,uti moderate, & ſcienter,quorũ ſtudiis ea,quæ natura deſiderat,expleta,cumulataq; habeamus:per eos denique,ſi quid importetur nobis incommodi, propulſemus:ulciſcamurq; eos,qui nocere nobis conati ſunt;tantaq; pœna afficiamus,quãtam æquitas,humanitasq; patitur.quibus autem rationibus hanc facultatẽ aſſequi poſſimus,ut ho

minum ſtudia cōplectamur, eaq; teneamus, dicemus, neq; ita multo poſt. ſed pauca ante dicenda ſunt. Magnam uim eſſe in fortuna in utranq; partē, uel ad ſecundas res, uel aduerſas, quis ignorat? nam et, cum proſpero flatu eius utimur, ad optatos exitus prouehimur: et, cum reflauit, affligimur. hæc igitur ipſa fortuna cæteros caſus rariores habet; primum ab inanimis procellas, tempeſtates, naufragia, ruinas, incendia; deinde à beſtijs ictus, morſus, impetus. hæc igitur (ut dixi) rariora. at uero interitus exercitum, ut proxime trium, ſæpe multorum; clades imperatorum, ut nuper ſummi, ac ſingularis uiri; inuidiæ præterea multitudinis, atq; ob eas bene meritorū ſæpe ciuium expulſiones, calamitates, fugæ. rurſusq; ſecundæ res, honores, imperia, uictoriæ, quanquam fortuita ſunt, tamen ſine hominū operibus, & ſtudijs neutram in partem effici poſſunt. hoc igitur cognito, dicendum eſt, quonam modo hominum ſtudia ad utilitates noſtras allicere, atq; excitare poſſimus. quæ ſi longior fuerit oratio, cum magnitudine utilitatis comparetur: ita fortaſſe etiam breuior uidebitur. quæcunque igitur homines homini tribuunt ad eum augendum, atque honeſtandum; aut beneuolētiæ gratia faciunt, cum aliqua de cauſa quempiā diligunt; aut honoris, ſi cuius uirtutem ſuſpiciunt, & ſi quem dignum fortuna quamampliſſima putant; aut cui fidem habent, & bene rebus ſuis conſulere arbitrātur; aut cuius opes metuunt; aut contra, à quibus aliquid expectant, ut cum Reges, populares'ue homines largitiones aliquas proponūt; aut poſtremo pretio, aut mercede ūducttur. quæ ſordidiſſima quidem eſt ratio,

& inquinatissima & ijs, qui ea tenentur, & illis, qui ad eam confugere conantur: male enim se res habet, cum, quod uirtute effici debet, id tentatur pecunia. sed quoniam nonnunquam subsidium hoc necessariũ est, quemadmodum sit utendum eo, dicemus, si prius ijs de rebus, quæ uirtuti propiores sunt, dixerimus. atq; etiã subijciunt se homines imperio alterius, et potestati pluribus de causis: ducuntur enim aut beneuolentia, aut beneficiorum magnitudine, aut dignitatis præstantia, aut spe, sibi id utile futurum; aut metu, ne ui parere cogantur; aut spe largitionis, promissionisq; capti; aut postremo, ut sæpe in nostra Rep. uidemus, mercede conducti. rerum autem omnium nec aptius est quidquã ad opes tuendas, quàm diligi; nec alienius, quàm timeri. præclare Ennius:

Quem metuunt, oderunt:
Quem quisque odit, perijsse expetit.

multorum autem odijs nullas opes posse obsistere, si antea fuit ignotum, nuper est cognitum. nec uero huius tyrãni solum, quem armis oppressa pertulit ciuitas, interitus declarat, quãtum odium hominũ ualet ad pestem; sed reliquorum similes exitus tyrannorum; quorum haud ferè quisquam interitũ similem effugit: malus enim custos diuturnitatis metus: contraq; beneuolẽtia fidelis est uel ad perpetuitatem. sed ijs, qui ui oppressos imperio coercẽt, sit sanè adhibenda sæuitia, ut heris in famulos, si aliter teneri non possunt. qui uero in libera ciuitate ita se instruunt, ut metuãtur; his nihil potest esse dementius: quãuis enim demersæ sint leges alicuius opibus, quãuis tremefacta libertas, emer

gunt tamen hæc aliquãdo aut iudicijs tacitis, aut occultis de honore suffragijs: acriores autem morsus sunt intermissæ libertatis, quàm retẽtæ. quod igitur latissime patet, neq; ad incolumitatem solum, sed etiã ad opes, et potentiam ualet plurimum, id amplectamur, ut metus absit, charitas retineatur: ita facillime, quæ uolumus, et priuatis in rebus, et in Rep. consequemur: etenim, qui se metui uolent, à quibus metuuntur, eosdem metuant ipsi, necesse est: quid enim censemus superiorem illum Dionisium, quo cruciatu timoris angi solitum, qui cultros metuens tonsorios candente carbone sibi adurebat capillum? quid Alexandrum Phœræum, quo animo uixisse arbitramur? qui (ut scriptum legimus) cum uxorem Theben admodum diligeret, tamen ad eam ex epulis in cubiculum ueniens, barbarum, & eum quidem (ut scriptum est) compunctum notis Threicijs, districto gladio iubebat anteire, præmittebatq; de stipatoribus suis, qui perscrutarẽtur arculas muliebres, et, ne quod in uestimentis occultaretur telum, exquirerent. ò miserum, qui fideliorem & barbarum, & stigmatiam putaret, quàm coniugem. nec eum fefellit opinio: ab ea est enim ipse propter pellicatus suspicionem interfectus. nec uero ulla uis imperij tanta est, quæ premente metu possit esse diuturna. testis est Phalaris: cuius est præter cæteros nobilitata crudelitas: qui non ex insidijs interijt, ut is, quem modo dixi, Alexander; non à paucis, ut hic noster; sed in quem uniuersa Agrigentinorum multitudo impetũ fecit. quid Macedones? non ne Demetrium reliquerunt, uniuersiq; se ad Pyrrhum contulerunt? quid La-

cedæmonios iniuste imperantes? non'ne repente omnes ferè socij deseruerunt, spectatoresq; se ociosos præbuerunt Leuctricæ calamitatis? externa libentius in tali re, quàm domestica, recordor. ueruntamen quàm diu imperium populi R. beneficijs tenebatur, non iniurijs, bella aut pro socijs, aut de imperio gerebantur; exitus erant bellorum aut mites, aut necessarij. Regum, populorum, nationum portus erat, & refugium senatus. nostri autem magistratus, imperatoresq; ex una hac re maximam laudem capere studebant, si prouincias, si socios æquitate, & fide defendissent: itaque illud patrocinium orbis terræ uerius, quàm imperium poterat nominari. sensim hanc consuetudinem, & disciplinam iam antea minuebamus, post uero Syllæ uictoriam penitus amisimus: desitum est enim uideri quidquam in socios iniquum, cum extitisset etiam in ciues tãta crudelitas. ergo in illo secuta est honestam causam non honesta uictoria: est enim ausus dicere, hasta posita cum bona in foro uenderet & bonorum uirorum, & locupletum, & certe ciuium, prædam suam se uendere. secutus est, qui in causa impia, uictoria etiam fœdiore non solum singulorum ciuium bona publicaret, sed uniuersas quoque prouincias, regionesq; uno calamitatis iure comprehenderet: itaque uexatis, & perditis exteris natiõibus, ad exemplum amissi imperij portari in triumpho Massiliam uidimus, & ex ea urbe triumphari, sine qua nũquam nostri imperatores ex transalpinis bellis triũpharunt. multa præterea commemorarem nefaria in socios, si hoc uno sol quidquam uidisset indignius. iure igitur plectimur: nisi enim multorum impunita scelera

tulissemus, nunquam ad unum tanta peruenisset licentia: à quo quidem rei familiaris ad paucos, cupiditatum ad multos improbos uenit hæreditas. nec uero unquam bellorum ciuilium semẽ, & causa deerit, dum homines perditi hastam illam cruentam & meminerint, & sperabunt, quam P. Sylla cum uibrasset, Dictatore propinquo suo, idem sexto & tricesimo anno post à sceleratiore hasta eadem non recessit. alter autem, qui in illa Dictatura scriba fuerat, in hac fuit Quæstor urbanus. ex quo debet intelligi, talibus præmijs propositis, nũquam defutura bella ciuilia. itaq; parietes urbis modo stant, & manent, ijq; ipsi iam extrema scelera metuentes: Rẽ uero publicam penitus amisimus. atq; in has clades incidimus (redeundum est enim ad propositum) dũ metui, quàm chari esse, & diligi, maluimus. quæ si populo R. iniuste imperanti accidere potuerunt, quid debent putare singuli? quod cum perspicuũ sit, beneuolentiæ uim esse magnam, metus imbecillem: sequitur, ut disseramus, quibus rebus possimus facillime eam, quam uolumus, adipisci cum honore, & fide charitatem. sed ea nõ pariter omnes egemus: nam ad cuiusq; uitam instituendam accommodandum est, à multis ne opus sit, an satis sit à paucis diligi. certum igitur hoc sit, & id, quod & primum, & maxime necessarium, familiaritates habere fidas amantium nos amicorum, & nostra mirantium: hæc enim est una res prorsus, ut nõ differat multum inter summos, & mediocres uiros: eaq; utrisq; propemodum comparanda. honore, & gloria, & beneuolentia ciuium fortasse nõ æque omnes egent: sed tamen si cui hæc suppetunt, adiuuant aliquantũ tum ad cæte

ra, tum ad amicitias comparandas. ſed de amicitia libro dictum eſt, qui inſcribitur Lælius. nunc dicamus de gloria, quanquam ea quoq; de re duo ſunt noſtri libri. ſed attingamus, quando quidem ea in rebus maioribus adminiſtrandis adiuuat plurimum. Summa igitur, & perfecta gloria conſtat ex tribus his: ſi diligit multitudo: ſi fidem habet: ſi cum admiratione quadam, honore nos dignos putat. hæc autem, ſi eſt ſimpliciter, breuiterq; dicendum, quibus rebus pariũtur à ſingulis, eiſdem ferè à multitudine. ſed eſt alius quoq; quidam aditus ad multitudinem, ut in uniuerſorum animos tã quam influere poſſimus. Ac primum de illis tribus, quæ ante dixi, beneuolentiæ præcepta uideamus: quæ quidẽ beneficijs capitur maxime: ſecundo autem loco benefica uoluntate beneuolentia mouetur, etiã ſi res forte nõ ſuppetit. uehementer autem amor multitudinis cõmouetur ipſa fama, et opinione liberalitatis, beneficentiæ, iuſtitiæ, fidei, omniumq; earum uirtutum, quæ pertinẽt ad manſuetudinem morum, ac facilitatẽ. etenim illud ipſum, quod decorum, honeſtumq; diximus, quia per ſe nobis placet, animosq; omnium natura, & ſpecie ſua commouet, maximeq; quaſi perlucet ex ijs, quas cõmemoraui, uirtutibus, iccirco illos, in quibus eas uirtutes eſſeremur, à natura ipſa diligere cogimur. atque hæ quidem cauſæ ſunt diligendi grauiſſimæ: poſſunt enim præterea non nullæ eſſe leuiores. Fides autem ut habeatur, duabus rebus effici poteſt; ſi exiſtimabimur adepti coniunctam cum iuſtitia prudentiam: nam & ijs fidẽ habemus, quos plus intelligere, quàm nos, arbitramur, quosq; & futura proſpicere credimus, &, cum res aga-

tur,in discrimenq; uentum sit,expedire rem,& consilium ex tempore capere posse:(hanc enim omnes existimant utilem,ueramq; prudentiam)iustis autem,& fidis hominibus,idest bonis,ita fides habetur, ut nulla sit in his fraudis , iniuriæq; suspicio : itaque his salutem nostram,his fortunas,his liberos rectissime committi arbitramur. harum igitur duarum ad fidem faciendam iustitia plus pollet,quippe cũ ea sine prudentia satis habeat auctoritatis,prudẽtia sine iustitia nihil ualeat ad faciendam fidem:quo enim quis uersutior, & callidior est,hoc inuisior,& suspectior,detracta opinione probitatis.quamobrem intelligentiæ iustitia coniuncta,quantum uolet habebit ad faciendam fidem uirium:iustitia sine prudentia multum poterit:sine iustitia nihil ualebit prudentia. Sed ne quis sit admiratus,cur,cum inter omnes philosophos constet,àmeq; ipso sæpe disputatum sit,qui unam haberet,omnes habere uirtutes; nunc ita seiungã,quasi possit quisquam,qui nõ idem prudens sit, iustus esse:alia est illa , cum ueritas ipsa limatur in disputatione,subtilitas;alia,cum ad opinionem cõmunem omnis accommodatur oratio.quamobrẽ, ut uulgus, ita nos hoc loco loquimur,ut alios fortes,alios bonos uiros, alios prudentes dicamus:popularibus enim uerbis est agendũ,& usitatis,cum loquamur de opinione populari: idq; eodẽ modo fecit Panætius.sed ad propositum reuertamur. Erat igitur ex tribus , quæ ad gloriam pertinerent,hoc tertium,ut cum admiratione hominum honore ab his digni iudicaremur . admirantur igitur communiter illi quidem omnia,quæ magna,& præter opinionem suam animaduerterunt ; separatim autem in

singulis,

ſingulis, ſi perſpiciunt nec opinata quidem bona: itaque eos uiros ſuſpiciunt, maximisq; efferũt laudibus, in quibus exiſtimãt ſe excellentes quaſdam, & ſingulares uirtutes perſpicere; deſpiciunt autem eos, & contemnũt, in quibus nihil uirtutis, nihil animi, nihil neruorũ putant: non enim omnes eos contemnunt, de quibus male exiſtimant: nam quos improbos, maledicos, fraudulentos putant, & ad faciendam iniuriam inſtructos, eos haud contemnunt quidem, ſed de ijs male exiſtimant. quambrem (ut ante dixi) contemnuntur ij, qui nec ſibi, nec alteri proſunt, ut dicitur; in quibus nullus labor, nulla induſtria, nulla cura eſt: admiratione quadam uero afficiũtur ij, qui anteire cæteros uirtute putantur, et cum omni carere dedecore, tum uero ijs uitijs, quibus alij nõ facile poſſunt obſiſtere: nam & uoluptates blandiſſimæ dominæ ſæpe maiores partes animi à uirtute detorquent; &, dolorum cum admouentur faces, præter modum plerique exterrentur: uita, mors, diuitiæ, paupertas omnes homines uehementiſſime permouent. quæ qui in utrãque partem excelſo animo, magnoq; deſpiciunt; cumq; aliqua his ampla, & honeſta res obiecta eſt, totos ad ſe conuertit, et rapit: tum quis non admiretur ſplendorem, pulchritudinemq; uirtutis? ergo et hæc animi perſpiciẽtia admirabilitatem magnam facit & maxime iuſtitia, ex qua una uirtute uiri boni appellantur, mirifica quædam res multitudini uidetur: nec iniuria: nemo enim iuſtus eſſe poteſt, qui mortem, qui dolorem, qui exilium, qui egeſtatem timet, aut qui ea, quæ his ſunt contraria, æquitati anteponit. maximeq; admirantur eum, qui pecunia non mouetur: quod in

quo uiro perſpectum ſit, hunc dignū ſpectatu arbitrantur. itaq; illa tria, quæ propoſita ſunt ad gloriā, omnia iuſtitia cōficit; et beneuolētiam, quòd prodeſſe uult plurimis; & ob eandem cauſam fidem, & admirationem, quòd eas res ſpernit, & negligit, ad quas pleriq; inflammati auiditate rapiuntur. ac mea quidem ſententia omnis ratio, & inſtitutio uitæ adiumenta hominū deſiderat, in primisq́; ut habeas, quibuſcum poſſis familiares conferre ſermones: quod eſt difficile, niſi ſpeciē præ te boni uiri feras. ergo etiam ſolitario homini, atq; in agro uiam agenti opinio iuſtitiæ neceſſaria eſt, eoq́; etiā magis, quòd ſi eam non habebunt, iniuſti habebuntur, nullis præſidijs ſepti multis afficiētur iniurijs. Atq; his etiam, qui uendunt, emunt, conducunt, locant, cōtrahendisq́; negotijs implicantur, iuſtitia ad rem gerendā neceſſaria eſt. cuius tanta uis eſt, ut nec illi quidē, qui maleficio, & ſcelere paſcuntur, poſſint ſine ulla particula iuſtitiæ uiuere: nam qui eorum cuipiam, qui unà latrocinantur, furatur aliquid, aut clam eripit, is ſibi ne in latrocinio quidem relinquit locum: ille autem, qui archipirata dicitur, niſi æquabiliter prædam diſpertiat, aut occidetur à ſocijs, aut relinquetur. quin etiam leges latronum eſſe dicuntur, quibus pareant, quas obſeruent. itaque propter æquabilem prædæ portionem & Bargulus Illyricus latro, de quo eſt apud Theopompū, magnas opes habuit; & multo maiores Viriatus Luſitanus: cui quidem exercitus noſtri, imperatoresq́; ceſſerunt: quem C. Lælius, is, qui ſapiens uſurpatur, Prætor fregit, & comminuit; ferocitatemq́; eius ita repreſſit, ut facile bellum reliquis traderet. cum igitur tan=

ta uis iustitiæ sit, ut ea etiam latronũ opes firmet, atq; augeat, quantam eius uim inter leges, & iudicia, & instituta Reip. fore putamus? mihi quidem non apud Medos solum (ut ait Herodotus) sed apud etiam maiores nostros fruendæ iustitiæ causa uidentur olim bene morati Reges constituti: nam, cum premeretur initio multitudo ab ijs, qui maiores opes habebant, ad unum aliquem confugiebant uirtute præstantem; qui, cum prohiberet iniuria tenuiores æquitate constituenda, summos cum infimis pari iure retinebat. eademq; constituendarum legum fuit causa, quæ Regum: ius enim semper quæsitum est æquabile: neque enim aliter esset ius. id si ab uno iusto, & bono uiro consequebãtur, eo erant contẽti. cum id minus contingeret, leges sunt inuentæ, quæ cũ omnibus semper una, atq; eadem uoce loquerentur. ergo hoc quidẽ perspicuum est, e os ad imperãdũ deligi solitos, quorũ de iustitia magna esset opinio multitudinis. adiuncto uero hoc, ut ijdem etiam prudentes haberentur, nihil erat, quod homines his auctoribus non posse consequi se arbitrarentur. omni igitur ratione colenda, & retinẽda iustitia est, tũ ipsa propter sese (nam aliter iustitia non esset) tum propter amplificationem honoris, & gloriæ. Sed ut pecuniæ quærendæ non solum ratio est, sed etiam collocandæ, quæ perpetuos sumptus suppeditet, nec solũ necessarios, sed etiam liberales: sic gloria quærenda, & collocanda ratione est. quanquã præclare Socrates hanc uiam ad gloriam proximam, & quasi cõpendiariam dicebat esse, si quis id ageret, ut, qualis haberi uellet, talis esset. Quòd si qui simulatione, et inani ostentatione, ficto nõ modo

ſermone, ſed etiam uultu ſtabilem ſe gloriam conſequi poſſe rentur, uehementer errant. uera gloria radices agit, atque etiam propagatur. ficta omnia celeriter, tã quam floſculi, decidunt; nec ſimulatum poteſt quicquam eſſe diuturnum. teſtes ſunt permulti in utrãque partem, ſed breuitatis cauſa familia erimus contenti una; Ti. enim Gracchus P filius tam diu laudabitur, dum memoria rerum Romanarum manebit: at eius filij nec uiui probabantur à bonis, & mortui numerum obtinent iure cæſorum. Qui igitur adipiſci ueram iuſtitiæ gloriam uolet, iuſtitiæ fungatur officijs: ea quæ eſſent, dictum eſt in ſuperiore libro. ſed ut facillime, quales ſimus, tales eſſe uideamur; etſi in eo ipſo uis maxima eſt, ut ſimus ij, qui haberi uelimus: tamen quædam præcepta danda ſunt. nam ſi quis ab ineunte ætate habet cauſam celebritatis, & nominis, aut à patre acceptam, quod tibi mi Cicero arbitror contigiſſe; aut aliquo caſu, atq; fortuna; in hunc oculi omnium conijciuntur, atque in eo, quid agat, quemadmodum uiuat, inquiritur; &, tanquam in clariſſima luce uerſetur, ita nullum obſcurum poteſt nec dictum eius eſſe, nec factum: quorum autem prima ætas propter humilitatẽ, & obſcuritatem in hominum ignoratione uerſatur, hi, ſimul ac iuuenes eſſe cœperunt, magna ſpectare, & ad ea rectis ſtudijs debent contendere. quod eo firmiore animo facient, quia non modo non inuidetur illi ætati, uerũ etiam fauetur. Prima igitur eſt adoleſcenti commẽdatio ad gloriam: ſi qua ex bellicis rebus comparari poteſt, in qua multi apud maiores noſtros extiterunt: ſemper enim ferè bella gerebantur. tua autem ætas in=

cidit in id bellum, cuius altera pars sceleris nimium habuit altera felicitatis parum. quo tamen in bello, cum te Pompeius alæ alteri præfecisset, magnam laudem et à summo uiro, et ab exercitu consequebare, equitãdo, iaculando, omnia militari labore tolerando. atque ea quidem tua laus pariter cum Rep. cecidit. mihi autem hæc oratio suscepta nõ de te est, sed de genere toto. quãobrem ad ea, quæ restant, pergamus. Vt igitur in reliquis rebus multo maiora sunt opera animi, quàm corporis: sic eæ res, quas persequimur ingenio, ac ratione, gratiores sunt, quàm illæ, quas uiribus. prima igitur commendatio proficiscitur à modestia, tum pietate in parentes, tum in suos beneuolentia. facillime autem in optimam partem cognoscuntur adolescentes, qui se ad claros, & sapientes uiros, bene consulentes Reip. contulerunt. quibuscum si frequentes sunt, opinionem afferunt populo, eorum fore se similes, quos sibi ipsi delegerunt ad imitandum. P. Rutilij adolescentiam ad opinionem & innocentiæ, & iuris scientiæ P. Mutij commendauit domus: nam L. quidem Crassus, cum esset admodum adolescens, nõ aliunde mutuatus est, sed sibi ipse peperit maximã laudem ex illa accusatione nobili, & gloriosa & qua ætate qui exercẽtur, laude affici solent; ut de Demosthene accepimus: ea ætate L. Crassus ostendit, id se in foro optime iã præmeditatũ facere, quod etiam tum poterat domi cum laude meditari. sed cum duplex sit ratio orationis, quarum in altera sit sermo, in altera contentio: non est id dubium, quin contentio orationis plurimum possit, & maiorem uim habeat ad gloriam; ea est enim, quam eloquentiã

dicimus:sed tamen difficile dictu est, quantopere cõci liet animos hominũ comitas, affabilitasq́; sermonis. extant epistolæ et philippi ad Alexandrum, et Antipatri ad Cassandrũ, et Antigoni ad Philippum, triũ pruden tissimorum, (sic enim accepimus) quibus præcipiunt, ut oratione benigna multitudinis animos ad beneuolẽtiã alliciant, militesq́; blando appellãdo sermone deliniãt. quæ autẽ in multitudine cũ contentione habetur oratio, ea sæpe uniuersam excitat gloriã: magna est enim admiratio copiose, sapienterq́; dicẽ tis: quẽ qui audiũt, intelligere etiam, & sapere plus, quàm cæteros arbitrã tur. si uero inest in oratione mixta modestiæ grauitas, nil admirabilius fieri potest, eoq́; magis, si ea sunt in adolescente. sed cum sint plurima causarũ genera, quæ eloquentiam desiderant; multiq́; in nostra Rep. adolescentes & apud iudices, & apud senatum dicendo laudem assecuti sint: maxima admiratio est in iudicijs. quorum ratio duplex est: nam ex accusatione, et defensione constat: quarum & si laudabilior est defensio, tamen etiã accusatio probata persæpe est. dixi paulo ante de Crasso: idem fecit adolescẽs M. Antonius: etiã P. Sulpitij eloquentiam accusatio illustrauit, cum seditiosum, & inutilem ciuem C. Norbanum in iudicium uocauit. sed hoc quidem non est sæpe faciendum; nec unquam, nisi aut Reip. causa, ut duo Luculli; aut patrocinii, ut nos pro Siculis, pro Sardis; pro M. Albutio Iulius Cæsar. in accusando etiam M. Aquilio L. Fusij cognita industria est. semel igitur, nõ sæpe certe. sin erit, cui faciendum sit sæpius; Reip. tribuat hoc muneris; cuius inimicos ulcisci sæpe, nõ est reprehendendũ: modus

tamẽ adſit. duri enim hominis, uel potius uix hominis uidetur, periculum capitis inferre multis: id enim tum periculoſum ipſi eſt, tũ etiam ſordidum ad famã, committere, ut accuſator nominetur: quod contigit M. Bruto ſummo genere nato, illius filio, qui iuris ciuilis in primis peritus fuit. atq; etiam hoc præceptum officij diligenter tenendum eſt, ne quẽ unquam innocentem in iudicium capitis arceſſas: id enim ſine ſcelere fieri nullo pacto poteſt: nam quid eſt tam inhumanum, quàm eloquentiam, à natura ad ſalutem hominum, et ad cõſeruationem datam, ad bonorum peſtem, perniciemq; conuertere? nec tamen, ut hoc fugiendum eſt, ita habendum eſt religioni contrarium, nocentem aliquãdo, & nefarium, impiumq; defendere. uult hoc multitudo, patitur conſuetudo, fert etiam humanitas. iudicis, eſt, ſemper in cauſis uerum ſequi; patroni, nonnunquam ueriſimile, etiam ſi minus ſit uerum, defendere: quod ſcribere, præſertim cum de philoſophia ſcriberẽ, non auderem, niſi idem placeret grauiſſimo Stoicorũ Panætio. maxime autem & gloria paritur, & gratia defenſionibus, eoq; maior, ſi quãdo accidit, ut ei ſubueniatur qui potentis alicuius opibus circũueniri, urgeriq; uideatur; ut nos & ſæpe aliàs, & adoleſcentes contra L. Syllæ dominantis opes pro Sex. Roſcio Amerino fecimus: quæ, ut ſcis, extat oratio. Sed expoſitis adoleſcentium officijs, quæ ualeant ad gloriam adipiſcendam, deinde de beneficẽtia, ac liberalitate dicẽdũ eſt. cuius eſt ratio duplex: nam aut opera benigne fit indigentibus aut pecunia. facilior eſt hæc poſterior, locupleti præſertim; ſed illa lautior, ac ſplendidior, et ui

ro forti, claroq; dignior: quanquam enim in utroque inest gratificandi liberalis uoluntas; tamen altera ex arca, altera ex uirtute depromitur; largitioq;, quæ fit ex re familiari, fontem ipsum benignitatis exhaurit: ita benignitate benignitas tollitur: qua quo in plures usus sis, eo minus in multos uti possis. at, qui opera, id est uirtute, et industria benefici, et liberales erunt, primũ, quo pluribus profuerint, eo plures ad benigne faciẽdũ adiutores habebunt: deinde cõsuetudine beneficẽtiæ paratiores erũt, & tanquã exercitatiores ad bene de multis promerendũ. præclare in epistola quadã Alexandrum filiũ Philippus accusat, quòd largitione beneuolentiam Macedonum consectetur. quid te (malũ) inquit, rationis in istã spem induxit, ut eos tibi fideles putares fore, quos pecunia corrupisses? an tu id agis, ut Macedones non te Regem suum, sed ministrum & præbitorẽ putent? quo quid sordidius Regi? melius etiam quòd largitionem corruptelam dixit esse: fit enim deterior qui accipit, atque ad idem semper expectandum paratior. hoc ille filio: sed præceptum putemus omnibus. quamobrem id quidem non est dubium, quin illa benignitas, quæ constat ex opera, & industria, et honestior sit, & latius pateat, & possit prodesse pluribus. nonnunquam tamen est largiendum: nec hoc benignitatis genus omnino repudiandum est: & sæpe idoneis hominibus indigentibus de re familiari impertiendũ, sed diligenter, atq; moderate: multi enim patrimonia effuderunt inconsulte largiendo: quid autem est stultius, quàm, quod libẽter facias, curare, ut id diutius facere non possis? atq; etiam sequuntur largitionem ra=

pinæ:cum enim dando egere cœperunt, alienis bonis
manus afferre coguntur :ita, cum beneuolentiæ cōpa
randæ causa benefici esse uelint,non tanta studia asse
quuntur eorum,quibus dederunt:quanta odia eorū,
quibus ademerunt. quamobrem nec ita claudenda est
res familiaris,ut eam benignitas aperire nō possit; nec
ita reseranda,ut pateat omnibus:modus adhibeatur,
isq; referatur ad facultates.omnino meminisse debe-
mus id,quod à nostris hominibus sæpissime usurpatū,
iáq; in prouerbij consuetudinē uenit,largitionē fundū
non habere : etenim quis potest esse modus, cū & ij-
dem qui consueuerunt,& illud idem alij desiderent ?
omnino duo sunt genera largorum,quorum alteri pro
digi,alteri liberales:prodigi,qui epulis,et uiscerationi-
bus,et gladiatorum muneribus,ludorum,uenationūq;
apparatu pecunias profundunt in eas res,quarum me
moriam aut breuem,aut nullā sint relicturi omnino.
liberales,autem,qui suis facultatibus aut captos à præ
donibus redimunt,aut æs alienum suscipiunt amicorū
causa,aut in filiarum collocatione adiuuant,aut opitu
lantur uel in re quærenda,uel augenda. itaq; miror,
quid in mentem uenerit Theophrasto in eo libro, quē
de diuitijs scripsit;in quo multa præclare, illud absur-
de:est enim multus in laudanda magnificentia,& ap
paratione popularium munerum:taliumq; sumptuū
facultatē,fructum diuitiarum putat.mihi autem ille
fructus liberalitatis,cuius exempla pauca posui,multo
& maior uidetur, & certior.quanto Aristoteles gra-
uius,et uerius nos reprehendit,qui has effusiones pecu
niarū non admiremur,quæ fiunt ad multitudinē deli

niendam, at ij, qui ab hostibus obsidentur, si emere aquæ sextarium mina cogerētur, hoc primo auditu incredibile nobis uideri, omnesq; mirari; sed cum attēderimus, ueniā necessitati dare; in his immanibus iacturis, infinitisq; sumptibus nihil nos magnopere mirari; cum præsertim neq; necessitati subueniatur, nec dignitas augeatur; ipsáq; illa delinitio multitudinis ad breue tempus, exiguumq; duratura sit, eáq; à leuissimo quoq; animo; in quo tamen ipso una cum satietate memoria quoq; moriatur uoluptatis. bene etiam colligitur, hæc pueris, & mulierculis, et seruis, & seruorum simillimis liberis esse grata; graui uero homini, et ea, quæ fiunt, iudicio certo ponderanti, probari posse nullo modo. quanquam intelligo, in nostra ciuitate inueterasse iam bonis temporibus, ut splendor Aedilitatum ab optimis uiris postuletur. itaque P. Crassus cum cognomine Diues, tum copijs, functus est Aedilitio maximo munere. & paulo post L. Crassus cum omnium hominum moderatissimo Q. Mutio magnificētissima Aedilitate functus est: deinde C. Claudius App. filius: multi post, Lucullus, Hortensius, Silanus. omnes autem P. Lentulus me Consule uicit superiores: hunc est Scaurus imitatus. magnificentissima uero nostri Pompeij, munera secundo Consulatu. in quibus omnibus, quid mihi placeat, uides. uitāda tamen est suspicio auaritiæ: nā Mamerco homini ditissimo prætermissio Aedilitatis, Consulatus repulsam attulit. quare &, si postulatur à populo, bonis uiris si non desiderantibus, attamē approbantibus, faciendum est, modo pro facultatibus; nos ipsi ut fecimus: &, si quando aliqua res maior, aut

utilior populari largitione acquiritur;ut Oresti nuper
prandia in semitis decimæ nomine magno honori fue
runt.ne M. quidem Seio uitio datum est,quòd in cari
tate annonæ asse modium populo dedit: magna enim
se,et inueterata inuidia,nec turpi iactura,quãdo erat
Aedilis,nec maxima liberauit. sed honori summo nu
per nostro Miloni fuit,ꝙ gladiatoribus emptis Reipu.
causa,quæ salute nostra cõtinebatur, omnes P. Clodij
conatus,furoresq́; compressit. causa igitur largitionis
est,si aut necesse est,aut utile.in his autem ipsis medio
critatis regula optima est.L. quidem Philippus Q. fi
lius,magno uir ingenio,in primisq́; clarus,gloriari sole
bat se sine ullo munere adeptũ esse omnia, quæ habe
rentur amplissima.dicebat idem Cotta , Curio. nobis
quoq́; licet in hoc quodam modo gloriari : nam pro
amplitudine honorum, quos cunctis suffragijs adepti
sumus nostro quidẽ anno, quod contigit eorũ nemini,
quos modo nominaui,sanè exiguus sumptus Aedilita
tis fuit. atque etiam illæ impensæ meliores sunt,muri,
naualia,portus,aquarũ ductus,omniáq;,quæad usum
Reip. pertinent.quanquam,quod præsens tanquam in
manu datur,iucundius est:tamen hæc in posterũ gra=
tiora,theatra,porticus , noua templa.uerecundius re=
prehendo propter Pompeium : sed doctissimi nõ pro=
bant;ut et hic ipse Panætius , quem multũ in his libris
secutus sum,nõ interpretatus;et Phalereus Demetrius,
qui Periclem principem Græciæ uituperabat, quòd tã
tã pecuniam in præclara illa Propylea coniecit. sed de
hoc genere toto in ijs libris,quos de Rep.scripsi, diligẽ
ter est disputatũ.tota igitur ratio taliũ largitionũ gene

re uitiosa est temporibus necessaria, et tũ ipsa & ad facultates accommodanda, & mediocritate moderãda est. In illo autem altero genere largiendi, quod à liberalitate proficiscitur, non uno modo in disparibus causis affecti esse debemus. alia causa est eius, qui calamitate premitur; et eius, qui res meliores quærit nullis suis rebus aduersis. propẽsior benignitas esse debebit in calamitosos: nisi forte erunt digni calamitate. in ijs tamen, qui se adiuuari uolent, non ut ne affligantur, sed ut ad altiorem gradum ascẽdant, restricti omnino nullo modo esse debemus, sed in deligẽdis idoneis iudiciũ, & diligentiam adhibere; nam præclare Ennius.

Benefacta male locata, malefacta arbitror.

quod autem tributum est bono uiro, et grato, in eo cũ ex ipso fructus est, tum etiam ex cæteris: temeritate enim remota, gratissima est liberalitas: eoq; eam studiosius plerique laudãt, quòd summi cuiusque bonitas cõmune perfugium est omnium. danda igitur opera est, ut hos beneficijs quamplurimis afficiamus, quorũ liberis, posterisq; prodatur memoria, ut his ingratis esse nõ liceat. omnes enim immemorẽ beneficij oderunt; eáq; iniuriam in deterrẽda liberalitate sibi etiã fieri, eũq;, qui faciat, communem hostem tenuiorum putant. atque hæc benignitas etiam Reip. utilis est, redimi è seruitute captos, locupletari tenuiores: quod quidem uulgo solitũ fieri ab ordine nostro, in oratione Crassi scriptum copiose uidemus. hanc ergo consuetudinẽ benignitatis largitioni munerum antepono: hæc est grauiũ hominum, atque magnorum, illa quasi assentatorũ populi, multitudinis leuitatẽ uoluptate quasi titillantiũ

conuenit autem tum in dando munificum esse, tum in exigendo non acerbum; in omniq; re contrahenda, uẽdendo, emendo, conducendo, locando, in uicinitatibus, et confinijs æquum, & facilem, multa multis de iure suo cõcedentem; à litibus uero, quãtum liceat, & nescio an paulo plus etiam quàm liceat, abhorrentẽ: est enim non modo liberale, paulum nõnunquam de suo iure decedere, sed interdum etiam fructuosum. habenda autem est ratio rei familiaris; quã quidem dilabi sinere flagitiosum est; sed ita, ut illiberalitatis, auaritiæq; absit suspicio: posse enim liberalitate uti, nõ spoliantẽ se patrimonio, nimirum est pecuniæ fructus maximus. Recte etiam à Theophrasto est laudata hospitalitas: est enim (ut mihi uidetur) ualde decorum, patere domos hominũ illustrium illustribus hospitibus: idq; etiã Reip. est ornamento, homines externos hoc liberalitatis genere in urbe nostra non egere: est etiam uehementer utile ijs, qui honeste posse multa uolũt, per hospites apud externos populos ualere opibus, & gratia. Theophrastus quidem scribit Cimonẽ Athenis etiam in suos curiales Laciadas hospitalem fuisse: ita enim instituisse, & uillicis imperasse, ut omnia præberentur, quicunque Laciades in uillam suam diuertisset. Quæ autem opera, nõ largitione beneficia dãtur; hæc tum in uniuersam Remp. tum in singulos ciues conferuntur: nam in iure cauere, consilio iuuare, atque hoc scientiæ genere prodesse quamplurimis, uehementer & ad opes augendas pertinent, & ad gratiam. itaque cum multa præclara maiorum, tum quamoptime constituti iuris ciuilis summo semper in honore fuit cognitio, atq; interpretatio: quam

quidem ante hanc confusionem temporum in possessio ne sua principes retinuerunt: nunc, ut honores, ut omnis dignitatis gradus, sic huius scientiæ splendor deletus est: idq; eo indignius, quòd eo tempore hoc contigit, cũ is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile uicisset. hæc igitur opera grata multis, & ad beneficijs astringendos homines accommodata. Atq; huic arti finitima est dicendi grauior facultas, & gratior, & ornatior: quid enim eloquẽtia laudabilius, & præstabilius, uel admiratione audientium, uel spe indigentium, uel eorum, qui defensi sunt, gratia? huic quoque ergo à maioribus nostris est in tota dignitate principatus datus. diserti igitur hominis, & facile laborantis, quodq; in patrijs est moribus, multorum causas & non grauate, & gratuito defendentis, beneficia, & patrocinia late patent. admonebat me res, ut hoc quoque loco intermissionem eloquentiæ, ne dicam interitũ, deplorarem, nisi uererer, ne de me ipso aliquid uiderer queri. sed tamen uidemus, quibus extinctis oratoribus, quàm in paucis spes, quàm in paucioribus facultas, quã in multis sit audacia. cum autem omnes non possint, ne multi quidem, aut iuris periti esse, aut diserti; licet tamen opera prodesse multis, beneficia petentem, commendantem iudicibus, & magistratibus, uigilantem pro re alterius, eos ipsos, qui aut consulunt, aut defendunt, rogantem: quod qui faciunt, plurimum gratiæ consequuntur, latissimeq; eorum manat industria. iam illud non sunt admonendi (est enim in prõptu) ut animaduertant, cum alios iuuare uelint, ne quos offendant: sæpe enim aut eos lædunt, quos non debent; aut

eos quos non expedit: ſi imprudentes, negligentiæ eſt; ſi
ſcientes, temeritatis. utendum etiã eſt excuſatione ad-
uerſus eos, quos inuitus offendas, quacunq; poſſis, quare
id, quod feceris, neceſſe fuerit, nec aliter facere potue-
ris. certiſq; operis, & officijs erit, quod uiolatũ eſt, com-
penſandũ. ſed cum in hominibus iuuãdis aut mores ſpe
ctari, aut fortuna ſoleat, dictu quidẽ eſt procliue, itaq;
uulgo loquuntur, ſeſe in beneficijs collocandis mores
hominum, non fortunam ſequi: honeſta oratio eſt: ſed
quis eſt tandem, qui inopis, & optimi uiri cauſæ nõ an
teponat in opera danda gratiam fortunati, & potẽtis?
à quo enim expeditior, & celerior remuneratio fore ui
detur, in eum ferè eſt uoluntas noſtra propenſior. ſed
animaduertendũ eſt diligentius, quæ natura rerum ſit:
nimirum enim inops ille, ſi bonus eſt uir, etiam ſi refer
re gratiam nõ poteſt, habere certe poteſt. commode au-
tem, quicunque dixit: pecuniam qui habeat, non reddi
diſſe; &, qui reddiderit, non habere: gratiam autem
&, qui reddiderit, habere; &, qui habeat, retuliſſe. at
qui ſe locupletes, honoratos, & beatos putant, hi ne obli
gari quidem beneficio uolunt: quin etiam beneficium
ſe dediſſe arbitrantur, cum ipſi, quamuis aliquod ma-
gnum acceperint, æque etiam à ſe aut poſtulari, aut ex
pectari aliquid ſuſpicantur: patrocinio uero ſe uſos,
aut clientes appellari, mortis inſtar putant. at uero
ille tenuis, cum quid factum ſit, ſeſe ſpectatum, non
fortunam putans, non modo illi, qui eſt meritus, ſed
etiam illis, à quibus expectat (eget enim multis) gra-
tum ſe uideri ſtudet: neque enim uerbis auget ſuum
munus, ſi quo forte fungitur; ſed etiam extenuat.

uidendumq; illud idem, quòd, si opulẽtum, fortunatũq; defenderis, in illo uno, aut forte in liberis eius mneat gratia; sin autẽ inopem, probum tamen, & modestum, omnes nõ improbi humiles, quæ magna in populo multitudo est, præsidium sibi paratum uident. quamobrem melius apud bonos, quàm apud fortunatos beneficium collocari puto. danda omino opera est, ut omni generi satisfacere possimus: sed si res in cõtentionem ueniet, nimirum Themistocles est auctor adhibendus: qui, cum consuleretur, utrum bono uiro pauperi, aut minus probato diuiti filiam collocaret; ego, inquit, malo uirum, qui pecunia egeat; quàm pecuniam, quæ uiro. sed corrupti mores, deprauatiq; sunt admiratione diuitiarum. quarum magnitudo quid ad unumquenque nostrum pertinet? illum fortasse adiuuat, qui habet: ne id quidem semper: sed fac iuuare: potentior sanè sit, honestior uero quo modo? quòd si etiam bonus erit uir; ne impediant diuitiæ, quo minus iuuetur; modo ne adiuuent; sitq; omne iudicium, non quàm locuples, sed qualis quisque sit. Extremum autem præceptum in beneficijs; operaq; danda est, ne quid contra æquitatẽ contendas, ne quid per iniuriam: fundamentum enim perpetuæ commendationis, & famæ est iustitia: sine qua nihil potest esse laudabile. Sed quoniam de eo genere beneficiorũ dictum est, quæ ad singulos spectant: deinceps de ijs, quæ ad uniuersos, quæq; ad Remp. pertinent, disputandum est. Eorũ autem ipsorũ partim eiusmodi sunt, ut ad uniuersos ciues pertineant; partim, singulos ut attingãt; quæ sunt etiam gratiora. danda est opera omnino, si possit, utrisq;, nec minus ut etiam singulis

gulis consulatur; sed ita, ut ea res aut prosit, aut certe ne obsit Reip. C. Gracchi frumentaria magna largitio fuit; exhauriebat igitur ærarium: modica M. Octauij, & Reip. tolerabilis, & plebi necessaria; ergo & ciuibus, & Reip. salutaris. in primis autem uidendum erit ei, qui Remp. administrabit, ut suum quisq; teneat, neq; de bonis priuatorum publice diminutio fiat: perniciose enim Philippus in Tribunatu, cum legem agrariam ferret; quam tamen antiquari facile passus est, & in eo uehementer se moderatum præbuit: sed cum in agendo multa populariter, tum illud male; non esse in ciuitate duo millia hominum, qui rem haberent. capitalis omnino oratio est ad æquationem bonorum pertinens: qua peste quæ potest esse maior? hanc enim ob causam maxime, ut sua tenerentur, Resp. ciuitatesq; constitutæ sunt: nam etsi duce natura congregabantur homines, tamẽ, spe custodiæ rerum suarum, urbiũ præsidia quærebant. danda etiam opera est, ne, quod apud maiores nostros sæpe fiebat, propter ærarij tenuitatem; assiduitatemq; bellorum tributum sit conferendum; idq; ne eueniat, multo ante erit prouidendum. sin qua necessitas huius muneris alicui Reip. obuenerit (malo enim alteri, quàm nostræ, ominari: neque tamen de nostra, sed de omni Rep. disputo) danda erit opera, ut omnes intelligant, si salui esse uelint, necessitati esse parendum. atq; etiam omnes, qui Remp. gubernabunt, consulere debebunt, ut earum rerum copia sit, quæ sunt necessariæ. quarum qualis comparatio fieri soleat, et debeat, nõ est necesse disputare: est enim in promptu. tamen locus attingendus fuit. caput autem est in omni procuratione

negotij, & muneris publici, ut auaritiæ pellatur etiam minima suspitio. utinam, inquit C. Pontius Samnis, ad illa tempora fortuna me seruasset, & tūc essem natus, quando Romani dona accipere cœpissent: nō essem passus diutius eos imperare. næ illi quidem multa secula expectanda fuerunt: modo enim hoc malum in hanc Remp. inuasit: itaq; facile patior tunc potius Pōtium fuisse, si quidem in illo tantum fuit roboris. non dum centum, & decem anni sunt, cum de pecunijs repetundis à L. Pisone lata est lex, nulla antea cum fuisset. at uero postea tot leges, & proximæ quæque duriores; tot rei, tot damnati; tantum Italicum bellum propter iudiciorum metum excitatum; tanta sublatis legibus, & iudicijs expilatio, direptioq; sociorum; ut imbecillitate aliorum, non nostra uirtute ualeamus. laudat Africanum Panætius, quòd fuerit abstinens. quidni laudetur? sed in illo alia maiora: laus enim abstinentiæ non hominis est solum, sed etiam temporum illorum. omni Macedonum gaza, quæ fuit maxima, potitus est Paulus, tātum in ærarium pecuniæ inuexit, ut unius imperatoris præda finem attulerit tributorum: at hic nihil in domum suam intulit præter memoriā nominis sempiternam. imitatus patrem Africanus nihilo locupletior Carthagine euersa. quid, qui eius collega in Censura fuit, L. Mummius? nunquid copiosior? cum copiosissimam urbem funditus sustulisset, Italiam ornare, quàm domū suam maluit: quanquam, Italia ornata, domus ipsa uidetur mihi ornatior. Nullum igitur uitium est tetrius (ut eò, unde egressa est, referat se oratio) quàm auaritia, præsertim in principibus, & Remp. gubernantibus:

habere enim quæstui Remp. non modo turpe est, sed sceleratum etiam, & nefarium. itaque, quod Apollo Pythius oraculo edidit Spartam nulla re alia, nisi auaritia esse peiturã, is uidetur non solũ Lacedæmonijs, sed & omnibus opulẽtis populis prædixisse. nulla autem re conciliare facilius beneuolentiam multitudinis possunt ij, qui Reip. præsunt, quàm abstinentia, & cõtinẽtia. qui uero esse populares uolunt, ob eamq; causam, aut agrariam rem tentant, ut possessores suis sedibus pellantur; aut pecunias creditas debitoribus condonandas putant; labefactant fundamenta Reip. concordiam primum tollunt, quæ esse non potest, cum alijs adimuntur, alijs condonantur pecuniæ; deinde æquitatem, quæ tollitur omnis, si habere suum cuique non licet: id enim est proprium, ut supra dixi, ciuitatis, atque urbis, ut sit libera, & non solicita suæ rei cuiusq; custodia. atque in hac pernicie Reip. ne illam quidem consequuntur, quã putant, gratiam: nam, cui res erepta est, inimicus; cui data est, etiam dissimulat se accipere uoluisse; & maxime in pecunijs creditis occultat suum gaudium, ne uideatur nonfuisse soluendo. at uero ille, qui accipit iniuriam, & meminit, & præ se fert dolorem suum. nec, si plures sunt ij, quibus improbe datum est, quàm illi, quibus iniuste ademptum est, iccirco plus etiam ualẽt? non enim numero hæc iudicantur, sed pondere. quam autem habet æquitatem, ut agrum multis annis, aut etiam seculis ante possessum, qui nullũ habuit, habeat; qui autem habuit, amittat? at propter hoc iniuriæ genus Lacedæmonij Lysandrum Ephorum expulerunt. Agin Regem, quod nũquam antea apud eos acciderat,

necauerunt. ex quo eo tempore tãtæ discordiæ secutæ sunt, ut tyranni existerent, & optimates exterminarentur, & præclarissime constituta Resp. dilaberetur. nec uero solum ipsa cecidit, sed etiam reliquam Græciam euertit contagionibus malorum, quæ à Lacedæmonijs profectæ manarunt latius. quid nostros Gracchos, Ti. Gracchi summi uiri filios, Africani nepotes? non ne agrariæ contentiones perdiderunt? at uero Aratus Sicyonius iure laudatur, qui, cũ eius ciuitas quinquaginta annos à tyrannis teneretur, profectus Agris Sicyonem, clandestino introitu urbe est potitus; cumq; tyrãnum Nicoclem improuiso oppressisset, sexcentos exules, qui fuerant eius ciuitatis locupletissimi, restituit, Rẽq; pub. aduentu suo liberauit. sed, cum magnam animaduerteret in bonis, & possessionibus difficultatem, quòd & eos, quos & ipse restituerat, quorum bona alij possederant, egere iniquissimum arbitrabatur; & quinquaginta annorum possessiones mouere, non nimis æquum putabat; propterea quòd tam longo spatio multa hæreditatibus, multa emptionibus, multa dotibus detinebãtur: sine iniuria, iudicauit, neq; illis adimi, neq; his nõ satisfieri, quorum illa fuerant, oportere. cum igitur statuisset opus esse ad eam rem constituendam pecunia, Alexandriam se proficisci uelle dixit, remq; integram ad reditum suum iussit esse: isq; celeriter ad Ptolemæũ suum hospitem uenit, qui tum regnabat alter post Alexandriam conditam: qui cum exposuisset, patriam se liberare uelle, causamq; docuisset, à Rege opulento uir summus facile impetrauit, ut grandi pecunia adiuuaretur: quam cum in Sicyonem attulisset, adhibuit sibi in

consilium quindecim principes, cum quibus causas cognouit & eorum, qui aliena detinebant; et eorum, qui sua amiserant; præfecitq; æstimandis possessionibus, et ut persuaderent alijs, ut pecuniam accipere mallent, et possessionibus cederent; alijs, ut commodius putarent numerari sibi quod tanti esset, quàm suũ recuperare: ita perfectum est, ut omnes cõstituta cõcordia sine quere la discederent. ò uirum magnum, dignumq;, qui in nostra Rep. natus esset. sic par est agere cum ciuibus, non, ut bis iam uidimus, hastam in foro ponere, et bona ciuium uoci subijcere præconis. at ille Græcus, id quod fuit sapientis, & præstantis uiri, omnibus consulendũ putauit, eaq; est summa ratio, & sapientia summi ciuis, commoda ciuium defendere, non diuellere, atq; omnes æquitate eadem continere. habitent gratis in alieno. quid ita? ut, cum ego emerim, ædificauerim, tuear, impẽdam, tu me inuito fruare meo? quid est aliud, nisi alijs sua eripere, alijs dare aliena? tabulæ uero nouæ quid habent argumenti, nisi ut emas mea pecunia fundum, & eum tu habeas, ego non habeam pecuniam? quamobrem, ne sit æs alienũ, quod Reip. noceat prouidendum est: quod multis rationibus caueri potest, si hoc non fuerit, ut locupletes suum perdant, debitores lucrẽtur alienum: nec enim ulla res uehementius Remp. continet, quàm fides; quæ esse nulla potest, nisi erit necessaria solutio rerum creditarum: nunquam enim uehemẽtius actum est, quàm me Consule, ne solueretur; armis, et castris tentata res est ab omni genere hominũ, & ordine. quibus sic restiti, ut hoc tantum malum de Rep. tolleretur. nunquam nec maius æs alienũ fuit;

nec melius, nec facilius dissolutum est: fraudãdi enim spe sublata, soluendi necessitas cõsecuta est. at uero hic noster uictor, nũc quidem uictus, quæ cogitarat, ea perfecit, cum eius iam nihil interesset. tanta in eo peccãdi libido fuit, ut hoc ipsum eum delectaret, peccare, etiã si causa non esset. ab hoc igitur genere largitionis, ut alijs detur, alijs auferatur, aberunt ij, qui Remp. tuebũtur; in primisq; operam dabunt, ut iuris, et iudiciorũ æquitate suum quisq; teneat et neq; tenuiores propter imbecillitatem circunueniantur, neq; locupletibus ad sua uel tenenda, uel recuperanda obsit inuidia: præterea quibuscunque rebus uel belli, uel domi poterunt, Remp. augeant imperio, agris, uectigalibus. hæc magnorum hominum sunt: hæc apud maiores nostros factitata: hæc genera officiorum qui persequuntur, cum summa utilitate Reipub. magnam ipsi adipiscentur et gratiam, & gloriam. In his autem utilitatum præceptis Antipater Tyrius, Stoicus, qui Athenis nuper est mortuus, duo præcepta censet esse a Panætio prætermissa, ualetudinis curationem, et pecuniæ. quas res à summo philosopho præteritas arbitror, quod essent faciles: sunt certe utiles. Sed ualetudo sustentatur notitia sui corporis, & obseruatione earũ rerum, quæ res aut prodesse soleant, aut obesse; et continentia in uictu omni atq; cultu, corporis tuẽdi causa, et prætermittendis uoluptatibus; postremo arte eorum, quorum ad scientiã hæc pertinent. Res autem familiaris quæri debet ijs rebus, à quibus abest turpitudo; conseruari autem diligentia, et parsimonia; ijsdem etiam rebus augeri. has res commodissime Xenophon Socraticus persecutus est

in eo libro, qui Oeconomicus inscribitur. quē nos, ista
ferè ætate cum essemus, qua es tu nunc, è Græco in lati
num conuertimus. Sed utilitatum comparatio (quo
niam hic locus erat quartus à Panætio prætermissus) sæ
pe est necessaria: nam & corporis commoda cum ex=
ternis, & externa cum corporis, & ipsa inter se corpo
ris, et externa cum externis comparari solent. cum ex=
ternis, corporis hoc modo comparantur; ualere ut ma
lis quàm diues esse: cum corporis externa, hoc modo;
diues esse potius, quàm maximis corporis uiribus: ipsa
inter se corporis comparantur sic; bona ualetudo uolu
ptati anteponatur, uires celeritati; externorum autē,
ut gloria diuitijs, uectigalia urbana rusticis. ex quo ge
nere comparationis illud est Catonis senis: à quo cum
quæreretur, quid maxime in re familiari expediret,
respondit, bene pascere; quid secūdum, satis bene pasce=
re; quid tertium, bene uestire; quid quartum, arare:
et, cum ille, qui quæsierat, dixisset; quid fœnerari? tum
Cato, quid hominem, inquit occidere? ex quo, et multis
alijs intelligi debet, utilitatum comparatiões solere fie
ri, recteq; hoc adiunctum esse quartum exquirendo=
rum officiorum genus. sed toto hoc de genere, de quæ=
renda, de collocanda pecunia, etiam de utenda, commo
dius à quibusdam optimis uiris ad medium Ianum se
dētibus, quàm ab ullis philosophis ulla in schola, dispu
tatur. sunt tamen ea cognoscenda: pertinent enim ad
utilitatem, de qua hoc libro disputandum est. reliqua
deinceps persequemur.

MARCI TVLLII CICERONIS OFFICIORVM AD MARCVM FILIVM LIBER III.

P. Scipionem Marce fili, eum, qui primus Africanus appellatus est, dicere solitū scripsit Cato, qui fuit ferè eius æqualis, nunquam se minus ociosum esse, quàm cum ociosus; nec minus solùm, quàm cum solus esset. magnifica uero uox, & magno uiro, & sapiente digna; quæ declarat illum & in ocio de negocijs cogitare, & in solitudine secū loqui solitum; ut neque cessaret unquam, & interdum colloquio alterius non egeret. itaque duæ res, quæ languorem afferunt cæteris, illum acuebant, ocium, & solitudo: uellem et nobis hoc idem uere dicere liceret: sed si minus imitatione tantam ingenij præstantiam consequi possumus, uoluntate certe proxime accedimus: nā & à Reip. forensibusq; negocijs armis impijs, uiq; prohibiti ocium persequimur; & ob eam causam urbe relicta, rura peragrantes, sæpe soli sumus. sed nec ocium hoc cum Africani ocio, nec solitudo cum illa comparanda est: ille enim requiescens à Reip. pulcherrimis muneribus, ocium sibi sumebat aliquando, & à cœtu hominum, frequentiaq; interdum tanquam in portū se in solitudinem recipiebat: nostrum autem ocium negocij inopia, nec requiescendi studio constitutum est: extincto enim senatu, deletisq; iudicijs, quid est, quod dignum nobis aut in curia, aut in foro agere possimus? itaq; in maxima celebritate, atq; in oculis ciuium quō

dam uiximus, nūc fugiētes conspectum sceleratorum, quibus omnia redundant, abdimus nos, quantū licet, & sæpe soli sumus. sed quia sic ab hominibus doctis accepimus, non solum ex malis eligere minima oportere, sed etiam excerpere ex ipsis, si quid inesset boni; propterea & ocio fruor, non illo quidē, quo debeat is, qui quōdam peperisset ocium ciuitati; nec eam solitudinē languere patior, quam mihi affert necessitas, nō uoluntas. quanquam Africanus maiorem laudem uel meo iudicio assequebatur: nulla tamen eius ingenij monimēta mandata literis, nullū opus ocij, nullum solitudinis munus extat. ex quo intelligi debet, illum mētis agitatione, inuestigationeq; earum rerū, quas cogitando cōsequebatur, nec ociosum, nec solum unquam fuisse. nos autem, qui nō tantum roboris habemus, ut cogitatiōe tacita à solitudine abstrahamur, ad hanc scribēdi operam omne studium, curamq; conuertimus. itaq; plura breui tempore euersa, quàm multis annis stante Rep. scripsimus. sed cum tota philosophia mi Cicero frugifera, et fructuosa, nec ulla pars eius inculta, ac deserta sit; tamen nullus feracior in ea locus est, nec uberior, quàm de officijs; à quibus constanter, honesteq; uiuendi præcepta ducuntur. quare, quanquam à Cratippo nostro, principe huius memoriæ philosophorum, hoc te assidue audire, atq; accipere confido: tamen conducere arbitror, talibus aures tuas uocibus undiq; circunsonare, nec eas, si fieri possit, quidquam aliud audire. quod cum omnibus est faciendum, qui uitam honestā ingredi cogitant: tamen haud scio, an nemini potius, quàm tibi: sustines enim non paruam expectationem imitā

dæ industriæ nostræ, magnam honorum, non nullã fortasse nominis. suscepisti onus præterea graue & Athenarum, & Cratippi: ad quos cum tanquã ad mercaturam bonarum artiũ sis profectus, inanem redire turpissimum est, dedecorantem & urbis auctoritatem, et magistri. quare, quantum conniti animo potes, quãtũ labore contendere; (si discendi labor est potius, quàm uoluptas) tantum fac ut efficias; ne'ue committas, ut, cum omnia suppeditata sint à nobis, tute tibi defuisse uideare. sed hæc hactenus: multa enim sæpe ad te cohortandi gratia scripsimus. nunc ad reliquam partem propositæ diuisionis reuertamur. Panætius igitur, qui sine controuersia de officijs accuratissime disputauit, quemq́; nos correctione quadam adhibita potissimũ secuti sumus; tribus generibus propositis, in quibus deliberare homines, & consultare de officio solerẽt; uno, cum dubitarent, honestũ ne id esset, de quo ageretur, an turpe; altero, utile ne esset, an inutile; tertio, si id, quod specimẽ haberet honesti, pugnaret cum eo, quod utile uideretur, quomodo ea discerni oporteret: de duobus generibus primis tribus libris explicauit: de tertio autem genere deinceps se scripsit dicturum; nec exoluit, quod promiserat. quod eo magis miror, quia scriptũ à discipulo eius Posidonio est, triginta annos uixisse Panætium post quàm illos libros edidisset. quem locum miror à Posidonio breuiter esse tractatum in quibusdam commentarijs, præsertim cum scribat nullum esse locum in tota philosophia tam necessarium. minime uero assentior ijs, qui negant eũ locum à Panætio prætermissum, sed consulto relictum, nec omnino scri

bendum fuisse, quia nunquam posset utilitas cũ honestate pugnare. de quo alterum potest habere dubitationem, adhibendum ne fuerit hoc genus, quod in diuisione Panætij tertium est, an planè omittendum: alterum dubitari non potest, quin à Panætio susceptum sit, sed derelictum: nam, qui è diuisione tripartita duas partes absoluerit, huic necesse est restare tertiam. præterea in extremo libro tertio de hac parte pollicetur se deinceps esse dicturum. accedit eodem testis locuples Posidonius; qui etiam scribit in quadam epistola, P. Rutilium Rufum dicere solere, qui Panætium audiuerat; ut nemo pictor esset inuentus, qui Veneris eam partem, quã Apelles inchoatã reliquisset, absolueret, (oris enim pulchritudo reliqui corporis imitandi spem auferebat) sic ea, quæ Panætius prætermisisset, et nõ perfecisset, propter eorum, quæ fecisset, præstantiam neminẽ esse persecutum. quamobrem de iudicio Panætij dubitari nõ potest. recte ne autem hanc tertiam partem ad exquirendum officium adiũxerit, an secus, de eo fortasse dubitari potest. nam siue honestum solum bonum est, ut Stoicis placet; siue, quod honestum est, id ita summum bonum est, quemadmodũ Peripateticis nostris uidetur, ut omnia ex altera parte collocata, uix minimi momenti instar habeant: dubitandum non est, quin nunquã possit utilitas cũ honestate contẽdere. itaq; accepimus; Socratem solitũ execrari eos, qui primum hæc natura cohærentia opinione distraxissent. cui quidem ita sunt Stoici assensi, ut etiam quidquid honestũ esset, id utile esse censerent; nec utile quidquã, quod nõ honestum. quòd si is esset Panætius, qui uirtutem propterea colẽ

dam diceret, quòd ea efficiens utilitatis esset; ut ij, qui res expetendas uel uoluptate, uel indolentia metiũtur: liceret ei dicere, honestatem aliquãdo cum utilitate pugnare, sed, cum sit is, qui id solum bonũ iudicet, quod honestum sit; quæ autem huic repugnent specie quadã utilitatis, eorum neq; accessione meliorem uitam fieri, nec discessione peiorem: nõ uidetur huiusmodi debuisse deliberationem introducere; in qua, quod utile uidetur, cum eo, quod honestum est, comparetur. etenim, quod summum bonũ à Stoicis dicitur, cõuenienter naturæ uiuere, id habet hãc, ut opinor, sententiam, cum uirtute congruere semper; cætera autem, quæ secundũ naturam essent, ita legere si ea uirtuti non repugnarent. quod cum ita sit, putant quidam hanc comparationem recte nõ esse introductã, nec omnino de eo genere quidquam præcipiendum fuisse. atq; illud quidẽ honestum, quod proprie, uereq; dicitur, id in sapiẽtibus est solis, neq; à uirtute diuelli unquam potest: in ijs autem, in quibus sapiẽtia perfecta nõ est, ipsum illud quidem perfectum honestum nullo modo esse potest, similitudines honesti esse possunt. hæc igitur omnia officia, de quibus his libris disputamus, media Stoici appellãt; & ea cõmunia sunt, & late patent: quæ et ingenij bonitate multi assequuntur, et progressione discendi. illud autem, quod rectũ ijdẽ appellant, perfectum, atq; absolutum est, &, ut ijdem dicunt, omnes numeros habet, nec, præter sapientem, cadere in quenquam potest. cum autem aliquid actum est, in quo media officia cõparantur, id cumulate uidetur esse perfectum; propterea quòd uulgus, quid absit à perfecto, ferè nõ ex toto

intelligi; quatenus autem intelligit, nihil putat prætermissum. quod autem in poematibus, & in picturis usu euenit, in alijsq; compluribus, ut delectentur imperiti, laudentq; ea, quæ laudanda nõ sint; ob eam credo causam, quòd insit in his aliquid probi, quod capiat ignaros, qui quidem, quid in unaquaq; re uitij sit, nequeant iudicare. itaq;, cum sint docti à peritis, desistunt facile à sententia. hæc igitur officia, de quibus his libris disserimus, quasi secunda quædam honesta dicunt esse, non sapientum modo propria, sed cum omni hominum genere cõmunia: itaq; ij omnes, in quibus est uirtutis indoles, commouentur. nec uero, cum duo Decij, aut duo Scipiones fortes uiri commemorantur, aut cum Fabritius, aut Aristides iustus nominatur, aut ab illis fortitudinis, aut ab his iustitiæ, tãquam à sapiente, petitur exẽplum: nemo enim horum sic sapiens, ut sapientem intelligi hic uolumus: nec ij: qui sapientes habiti sunt, & nominati, M. Cato & C. Lælius, sapientes fuerunt; nec illi quidem septem; sed ex mediorum officiorũ frequentia similitudinem quandam gerebant, speciemq; sapientum. quocirca nec id, quod uere honestum est, fas est cum utili repugnantia comparari: nec id, quod cõmuniter appellamus honestum, quodq; colitur ab ijs, qui bonos se uiros haberi uolunt, cum emolumentis unquã est comparandum: tamq; id honestum, quod in nostram intelligentiam cadit, tuendum, conseruandumq; est nobis, quàm id, quod proprie dicitur, uereq; est honestum, sapientibus: aliter enim teneri non potest, si qua ad uirtutem est facta progressio. sed hæc quidem de ijs, qui cõseruatione officiorum existimantur boni. Qui autem

omnia metiuntur emolumentis, & commodis, neq; ea uolunt præponderari honestate, hi solent in deliberãdo, honestum cum eo, quod utile putant, comparare; boni uiri non solent. itaq; existimo Panætium, cum dixerit homines solere in hac cõparatione dubitare; hoc ipsum sensisse, quod dixerit, solere modo, non etiam oportere: etenim non modo pluris putare, quod utile uideatur, quàm quod honestum, sed hæc etiam inter se compara re, & in his dubitare, turpissimum est. quid est ergo, quod nonnunquam addubitationem afferre soleat, cõ siderandumq; uideatur? credo, si quando dubitatio ac cidit, quale sit id, de quo consideretur: sæpe enim tempo re fit, ut, quod plerunq; turpe haberi soleat, inueniatur non esse turpe. exempli causa ponatur aliquid, quod pa teat latius. Quod potest esse maius scelus, quàm nõ mo do hominem, sed etiam familiarem occidere? num igi tur se obstrinxit scelere, si quis tyrannum occidit quã uis familiarem? populo quidem Romano non uidetur: qui ex omnibus præclaris factis illud pulcherrimũ exi stimat. uicit igitur utilitas honestatem: immo uero ho nestas utilitatem secuta est. itaq;, ut sine ullo errore di iudicare possimus, si quando cum illo, quod honestum intelligitur, pugnare id uidebitur, quod appellamus uti le; formula quædam constituenda est: quam si seque mur in comparatione rerum, ab officio nunquam rece demus. erit autem hæc formula Stoicorum rationi di sciplinæq; maxime consentanea. quam quidem in his li bris propterea sequimur, quod, quanquam à ueteribus Academicis, & Peripateticis nostris, qui quondam ijdem erant, qui Academici, quæ honesta sunt, anteponuntur

iis, quæ uidētur utilia, tamen splendidius hæc ab eis dissseruntur, quibus, quidquid, honestum est, idem utile uidetur, nec utile quidquam, quod non honestum, quàm ab iis, quibus est honestum aliquod non utile, aut utile non honestum. nobis autem nostra Academia magnam licentiam dat, ut, quodcunq; maxime probabile occurrat, id nostro iure liceat defendere. sed redeo ad formulam. Detrahere igitur aliquid alteri, & hominem hominis incommodo suum augere commodum, magis est contra naturam, quā mors, quàm paupertas, quàm dolor, quàm cætera, quæ possunt aut corpori accidere, aut rebus externis: nam principio tollit conuictum humanum, & societatē, si enim sic erimus affecti, ut propter suum quisq; emolumentum spoliet, aut uiolet alterum, disrumpi necesse est eam, quæ maxime est secundū naturam, humani generis societatem, ut, si unumquodq; membrum sensum hūc haberet, ut posse putaret se ualere, si proximi membri ualetudinem ad se traduxisset, debilitari, & interire totum corpus necesse esset: sic, si unusquisq; nostrum rapiat ad se commoda aliorum, detrahatq;, quod cuiq; possit, emolumenti sui gratia, societas hominum, & communitas euertatur necesse est. nam, sibi ut quisq; malit, quod ad usum uitæ pertineat, quàm alteri acquirere, concessum est nō repugnante natura. illud quidem natura non patitur, ut aliorum spoliis nostras facultates, copias, opes augeamus. neque uero hoc solum natura, id est iure gentium, sed & legibus populorum, quibus in singulis ciuitatibus Resp. continētur, eodem modo constitutum est, ut non liceret sui cōmodi causa nocere alteri: hoc enim spectant leges, hoc

uolunt, incolumem esse ciuium coniunctionẽ: quã qui dirimunt, eos morte, exilio, uinculis, damno coercẽt. atque hoc multo magis exigit ipsa naturæ ratio, quæ est lex diuina, & humana: cui parere qui uelit (omnes autem parebunt, qui secundum naturam uolent uiuere) nũquam cõmittet, ut alienum appetat, & id, quod alteri detraxerit, sibi assumat. etenim multo magis est secundum naturam celsitas, & animi magnitudo, itemq; cõmunitas, iustitia, liberalitas, quàm uoluptas, quàm uita, quàm diuitiæ. quæ quidem cõtemnere, & pro nihilo ducere, comparantem cum utilitate cõmuni, magni animi, & excelsi est. detrahere autem alteri sui commodi causa, magis est contra naturam, quàm mors, quàm dolor, quàm cætera generis eiusdem: itemq; magis est secundum naturam, pro omnibus gentibus, si fieri possit, conseruandis, aut iuuãdis maximos labores, molestiasq; suscipere, imitantes Herculem illum, quẽ hominum fama beneficiorum memor in concilio cœlestium collocauit, quàm uiuere in solitudine nõ modo sine ullis molestijs, sed etiam in maximis uoluptatibus, abũdantem omnibus copijs, ut excellas etiam pulchritudine, et uiribus. quocirca optimo quisq;, splendidissimoq; ingenio longe illam uitam huic anteponit. ex quo efficitur, hominem naturæ obedientem, homini nocere non posse. deinde, qui alterum uiolat, ut ipse aliquid commodi consequatur; aut nihil se existimat contra naturam facere; aut magis fugiendam censet mortem, paupertatem, dolorẽ amissionem etiam liberorum, propinquorum, amicorũ, quàm facere cuiquam iniuriam. si nihil existimat contra naturam fieri hominibus uiolandis: quid cũ eo dis-

seras,

ſeras, qui omnino hominem ex homine tollat? ſin fugiẽdum id quidẽ cenſet, ſed multo illa peiora, mortem, paupertatem, dolorem: errat in eo, quòd ullum aut corporis, aut fortunæ uitium, animi uitijs grauius exiſtimat. ergo unum debet eſſe omnibus propoſitum, ut eadem ſit utilitas uniuſcuiuſque, & uniuerſorum; quam ſi ad ſe quiſq; rapiat, diſſoluetur omnis humana cõſociatio. atq; ſi etiã hoc natura præſcribit, ut homo homini, quicunq; ſit, ob eam ipſam cauſam tamen, ꝙ is homo ſit, conſultũ uelit, neceſſe eſt ſecũdum eandem naturam omniũ utilitatem eſſe cõmunem. quod ſi ita eſt, una continemur omnes, & eadem lege naturæ. idq́; ipſum ſi ita eſt, certe uiolare alterum lege naturæ prohibemur. uerum autem primum: uerum igitur & extremum. nam illud quidem abſurdum eſt, quod quidam dicunt, parenti ſe, aut fratri nihil detracturos cõmodi ſui cauſa: aliam rationem eſſe ciuium reliquorũ. hi ſibi nihil iuris, & nullam ſocietatem communis utilitatis cauſa ſtatuunt eſſe cum ciuibus: quæ ſententia omnem ſocietatem diſtrahit ciuitatis. qui autem ciuium rationem dicunt eſſe habendam, externorum negant; hi dirimunt communem humani generis ſocietatem: qua ſublata, beneficentia, liberalitas, bonitas, iuſtitia funditus tollitur: quæ qui tollunt, etiam aduerſus deos immortales impij iudicãdi ſunt: ab ijs enim conſtitutam inter homines ſocietatem euertũt: cuius ſocietatis arctiſſimum uinculum eſt, magis arbitrari eſſe contra naturam, hominem homini detrahere ſui cõmodi cauſa, quàm omnia incommoda ſubire uel externa, uel corporis, uel etiã ipſius animi, quæ uacent iuſtitia: hæc enim uirtus omnium eſt domina,

& regina uirtutum. Forsitan quispiam dixerit: non ne igitur sapiens, si fame ipse conficiatur, abstulerit cibum alteri homini ad nullam rem utili? minime uero: nõ enim mihi est uita mea utilior, quàm animi talis affectio, neminem ut uiolem cõmodi mei gratia. Quid? si Phalarim crudelem tyrannum, & immanem uir bonus, ne ipse frigore conficiatur, uestitu spoliare possit, non ne faciat? Hæc ad iudicandum sunt facillima: nam si quid ab homine ad nullam partẽ utili utilitatis tuæ causa detraxeris, inhumane feceris, contráq; naturæ legem: sin autem is tu sis, qui multam utilitatem Reip. atq; hominum societati, si in uita remaneas, afferre possis; si quid ob eam causam alteri detraxeris, non sit reprehendendum: sin autem id non sit eiusmodi, suum cuiq; incommodum ferendum est potius, quàm de alterius commodis subtrahendum. non igitur magis est cõtra naturam morbus, aut egestas, aut quid eiusmodi, quàm detractio, atq; appetitio alieni. sed communis utilitatis derelictio contra naturam est: est enim iniusta: itaq; lex ipsa naturæ, quæ utilitatem hominum conseruat, & continet, decernit profecto, ut ab homine inerti, atq; inutili ad sapientem, bonum, fortemq; uirum trãsferantur res ad uiuendum necessariæ; qui si occiderit, multum de cõmuni utilitate detraxerit: modo hoc ita faciat, ut ne ipse de se bene existimans, seséq; diligens, hanc causam habeat ad iniuriam. itaq; semper officio fungatur, utilitati consulens hominum, & ei, quam sæpe cõmemoro, humanæ societati. Nam, quod ad Phalarim attinet, perfacile iudicium est: nulla est enim societas nobiscum tyrannis, sed potius summa distractio:

neq; est contra naturã spoliare eum, si possis, quem honestum est necare. atq; hoc omne genus pestiferum, atque impium ex hominum cõmunitate exterminandũ est: etenim, ut membra quædam amputantur, si & ipsa sanguine, & tanquam spiritu carere cœperunt, & nocent reliquis partibus corporis; sic ista in figura hominis feritas, & immanitas belluæ à cõmuni tanquam humanitate corporis segregãda est. huius generis quæstiones sunt omnes eæ, in quibus ex tempore officiũ exquiritur. eiusmodi igitur credo res Panætium persecuturum fuisse, nisi aliquis casus, aut occupatio consilium eius præuenisset: ad quas ipsas consultationes ex superioribus libris satis multa præcepta sunt, quibus perspici possit, quid sit propter turpitudinẽ fugiendum; quid sit id, quod idcirco fugiendum non sit, quia omnino turpe non est. Sed quoniam operi inchoato, propè tamen absoluto tanquam fastigium imponimus, ut geometræ solent non omnia docere, sed postulare, ut quædam sibi concedantur, quo facilius, quæ uelint, explicent: sic ego à te postulo mi Cicero, ut mihi concedas, si potes, nihil præter id, quod honestũ sit, esse propter se expetendum. sin hoc non licet propter Cratippum: at illud certe dabis, quod honestum sit, id esse maxime propter se expetẽdum. mihi utrũuis satis est; & cum hoc, tum illud probabilius uidetur, nec præterea quidquam probabile. Ac primum Panætius in hoc loco defendendus est, ꝙ nõ utilia cum honestis pugnare dixerit aliquando posse, (neq; enim ei fas erat) sed ea, quæ uiderentur utilia. nihil uero utile, quod nõ idem honestum; nec honestum, quod non idem utile sit, sæpe testatur; negatq; ullam pestem

maiorem in uitam hominum inuasisse, quàm eorũ opinionem, qui ista distraxerint. itaq; non, ut aliquando anteponeremus utilia honestis, sed ea sine errore dijudicaremus, si quando incidissent, induxit eam, quæ uideretur esse, nõ quæ esset, repugnantiam. hanc igitur partẽ relictam explebimus, nullis adminiculis, sed, ut dicitur, Marte nostro: neque enim quidquam de hac parte post Panætium explicatum est, quod mihi probaretur de ijs, quæ in manus meas uenerũt. cum igitur aliqua species utilitatis obiecta est, nos commoueri necesse est. sed si, cum animũ attenderis, turpitudinem uideas adiunctã ei rei, quæ speciem utilitatis attulerit; tunc utilitas non requirenda est; sed intelligendum, ubi turpitudo sit, ibi utilitatem esse non posse. quòd si nihil est tam contra naturam, quàm turpitudo, (recta enim, et cõuenientia, et constantia natura desiderat, aspernaturq; contraria) nihilq; tam secundum naturam, quàm utilitas: certe in eadem re utili turpitudo esse non potest. itemq;, si ad honestatem nati sumus, eaque aut sola expetenda est, (ut Zenoni est uisum) aut certe omni pondere grauior est habenda, quàm reliqua omnia, quod Aristoteli placet: necesse est, quod honestum sit, id esse aut solum, aut summum bonum; quod autem bonum, id certe utile; itaq; quidquid honestum, id utile. quare error hominũ non proborum cum aliquid, quod utile uisum est, arripuit, id continuo secernit ab honesto. hinc sicæ, hinc uenena, hinc falsa testamenta nascuntur, hinc furta, hinc peculatus, expilationes, direptionesq; sociorũ, & ciuium, hinc opum nimiarum potentiæ non ferendæ: postremo etiam in liberis ciuitatibus existunt regnandi cupidita-

tes: quibus nihil, nec tertius, nec fœd ius excogitari po test: emolumēta enim rerum fallacibus iudicijs uident, pœnam, non dico legum, quas sæpe perrumpunt, sed ip sius turpitudinis, quæ acerbissima est, nō uident. quam obrem hoc quidem deliberantium genus pellatur è me dio, (est enim totum sceleratū, & impium) qui delibe= rant, utrum id sequantur, quod honestum esse uideāt, an se scientes scelere contaminent: in ipsa enim dubita tione facinus inest, etiam si ad id nō peruenerint. ergo ea deliberanda omnino non sunt, in quibus est turpis ipsa deliberatio. atq; etiā in omni deliberatione, cœlā di, et occultandi spes, opinioq; remouēda est: satis enim nobis (si modo in philosophia aliquid profecimus) per suasum esse debet, si omnes deos, hominesq; cœlare pos simus, nihil tamē auare, nihil iniuste, nihil libidinose, nihil incontinenter esse faciendū. hinc ille Gyges indu citur à Platone: qui, cum terra discessisset magnis qui busdam imbribus, in illum hiatum descēdit, æneumq; equum (ut ferūt fabulæ) animaduertit, cuius in lateri bus fores essent: quibus apertis, hominis mortui uidit corpus magnitudine inusitata, annulumq; aureū in di gito; quem ut detraxit, ipse induit. erat autem regius pastor. tum in concilium pastorum se recepit. ibi cum palā eius annuli ad palmam cōuerterat, à nullo uide batur, ipse autem omnia uidebat: idem rursus uideba= tur, cum in lucē annulum inuerterat. itaq; hac oppor tunitate annuli usus, Reginæ stuprū intulit; eaq; adiu trice Regem dominū interemit, sustulitq; quos obstare arbitrabatur: nec in his quisquam eū facinoribus po= tuit uidere. sic repente annuli beneficio Rex ortus est

Gygis Annu-lus.

Lydiæ. hunc igitur ipſum annulum ſi habeat ſapiens, nihil plus ſibi licere putet peccare, quàm ſi nō haberet honeſta enim bonis uiris, non occulta quæruntur. atq; hoc loco philoſophi quidā, minime mali illi quidē, ſed non ſatis acuti, fictā, & cōmentitiam fabulam dicunt prolatam à Platone. quaſi uero ille aut factū id eſſe, aut fieri potuiſſe defendat. hæc eſt uis huius annuli, et huius exempli; ſi nemo ſciturus, nemo ne ſuſpicaturus quidem ſit, cum aliquid diuitiarum, potentiæ, dominationis, libidinis cauſa feceris, ſi id dijs, hominibusq; futurum ſit ſemper ignotum, ſis'ne facturus. negāt id fieri poſſe. quanquam non poteſt id quidem: ſed quæro, quod negant poſſe, id ſi poſſet, quidnā facerent? urgent ruſtice ſanè: negant enim poſſe, & in eo perſtant: hoc uerbum quid ualeat, nō uident: cum enim quærimus, ſi poſſint cœlare, quid facturi ſint; non quærimus, poſſint, ne cœlare; ſed tanquam tormenta quædā adhibemus, ut, ſi reſponderint ſe impunitate propoſita facturos, quod expediat, facinoroſos ſe eſſe fateantur; negēt, omnia turpia per ſe ipſa fugienda eſſe concedant. ſed iam ad propoſitum reuertamur. incidunt ſæpi multæ cauſæ, quæ conturbant animos utilitatis ſpecie, nō, cū hoc deliberetur, relinquenda ne ſit honeſtas propter utilitatis magnitudinem (nam id quidem improbū eſt) ſed illud, poſſit ne id, quod utile uideatur, fieri nō turpiter. cum Collatino Tarquinio collegæ Brutus imperiū abrogabat, poterat uideri facere id iniuſte: fuerat enim in Regibus expellendis ſocius Bruti, conſiliorum etiam adiutor. cum autem conſilium hoc principes cepiſſent, cognationem Superbi, nomēq; Tarquiniorū, et

memoriam regni esse tollendam, ꝙ erat utile patriæ consulere; id erat ita honestum, ut etiam ipsi Collatino placere deberet. itaque utilitas ualuit propter honestatem: sine qua nec utilitas quidem esse potuisset. at in eo Rege. qui urbem condidit, non ita: species enim utilitatis animum pepulit eius: cui cum uisum esset utilius, solum se quàm cũ altero regnare, fratrem interemit. omisit hic & pietatem, & humanitatem, ut id, quod utile uidebatur, neq; erat, assequi posset. et tamẽ muri causam opposuit specimen honestatis, nec probabilem, nec satis idoneã. peccauit igitur, pace uel Quirini, uel Romuli dixerim. nec tamen nostræ nobis utilitates omittẽdæ sunt, alijsq; tradẽdæ, cũ his ipsi egeamus: sed suæ cuiq; utilitati, quod sine alterius iniuria fiat, seruiendũ est. scite Chrysippus, ut multa; qui stadium, inquit, currit, eniti, et contẽdere debet, quàm maxime possit, ut uincat; supplantare eum, quicum certet, aut manu depellere nullo modo debet. sic in uita sibi quẽq; petere, quod pertineat ad usum, non iniquum est; alteri surripere, ius non est. maxime autem perturbantur officia in amicitijs: quibus & non tribuere, quod recte possis; & tribuere, quod non sit æquũ, contra officium est. sed huius generis totius breue, et non difficile præceptum est: quæ enim uidentur utilia, honores, diuitiæ, uoluptates, et cætera generis eiusdem, hæc amicitiæ nũquam anteponẽda sunt. at neq; contra Remp. neq; cõtra iusiurandum, ac fidẽ: amici sui causa uir bonus faciet; nec si iudex quidẽ erit de ipso amico: ponit enim personam amici, cum induit iudicis. tantum dabit amicitiæ, ut ueram amici causam esse malit; ut perorandæ

litis tempus, quoad per leges liceat, accommodet. cum uero iurato dicenda sentẽtia sit, meminerit deũ se ad hibere testẽ, id est (ut ego arbitror) mentem suam, qua nihil homini dedit ipse deus diuinius. itaq; præclarum à maioribus accepimus morem rogandi iudicis, si eum teneremus: QVAE salua fide facere possit. hæc rogatio ad ea pertinet, quæ paulo ante dixi honeste amico à iudice posse concedi: nã si omnia facienda sint, quæ amici uelint, non amicitiæ tales, sed coniurationes putãdæ sunt. loquor autẽ de cõmunibus amicitijs: nã in sapiẽtibus uiris atq; perfectis nihil potest esse tale. Damonem, & Pythiam Pythagoreos ferunt hoc animo inter se fuisse, ut, cum eorum alteri Dionysius tyrannus diem necis destinauisset, et is, qui morti addictus esset, paucos sibi dies cõmendãdorum suorum causa postulauisset, uas factus sit alter eius sistendi; ut, si ille non reuertisset ad diem, moriendũ esset sibi ipsi. qui cum ad diem se recepisset, admiratus eorum fidẽ tyrãnus, petiuit, ut se in amicitiam tertium ascriberent. cum igitur id, quod utile uidetur in amicitia, cũ eo, quod honestũ est, cõparatur, iaceat utilitatis species, ualeat honestas. cũ autem in amicitia, quæ honesta non sunt postulabũtur, religio, & fides anteponantur amicitiæ: & sic habebitur is, quẽ exquirimus, delectus officij. sed utilitatis specie in Rep. sæpissime peccatur, ut in Corinthi disturbatione nostri, durius etiam Atheniẽses, qui sciuerunt, ut Aeginetis, qui classe ualebant, pollices præciderẽtur. hoc uisum est utile: nimis enim imminebat propter propinquitatẽ Aegina Piræeo sed nihil, q̃d crudele, utile: est enim hominũ naturæ, quã sequi debemus, maxime

inimica crudelitas. male etiam, qui peregrinos urbibus uti prohibent, eosq; exterminãt, ut Petronius apud patres nostros, Papius nuper. nam esse pro ciue, qui ciuis non sit, rectum est non licere; quam tulerunt legem sapientissimi consules Crassus, & Scæuola: usu uero urbis prohibere peregrinos, sanè inhumanum est. illa præclara, in quibus publicæ utilitatis species præ honestate contemnitur. plena exemplorum est nostra Resp. cum sæpe aliàs, tum maxime bello Punico secundo; quæ Cãnẽsi calamitate accepta maiores animos habuit, quàm unquam rebus secundis. nulla fuit timoris significatio, nulla mentio pacis. tanta uis est honesti, ut speciẽ utilitatis obscuret. Athenienses cum Persarum impetum nullo modo possent sustinere, statuerentq;, ut urbe relicta, coniugibus, et liberis Trœzene depositis, naues conscenderent, libertatẽq; Græciæ classe defenderent, Cyrsilium quendam suadentem, ut in urbe manerẽt, Xerxemq; reciperent, lapidibus obruerunt. atq; ille sequi utilitatem uidebatur: sed ea nulla erat repugnãte honestate. Themistocles post uictoriam eius belli, quod cum Persis fuit, dixit in concione se habere consilium Reip. salutare, sed id sciri opus non esse: postulauit, ut aliquem populus daret, quicum communicaret. datus est Aristides. huic ille classem Lacedæmoniorum, quæ subducta esset ad Gythium, clam incendi posse; quo facto frangi Lacedæmoniorum opes necesse esset. quod Aristides cum audiuisset, in cõcionem magna expectatione uenit, dixitq; perutile esse consiliũ, quod Themistocles afferret, sed minime honestum. itaq; Athenienses, quod honestum non esset, id ne utile quidem puta

runt,totamq; eam rem,quam ne audiuerant quidẽ, auctore Aristide repudiauerunt:melius hi,quam nos, qui piratas immunes,socios uectigales habemus. maneat ergo,quod turpe sit,id nunquam esse utile,ne tũ quidem,cum id,quod esse utile putes,adipiscare: hoc enim ipsum utile putare,quod turpe sit,calamitosum est.sed incidunt(ut supra dixi)sæpe causæ,cum repugnare utilitas honestati uideatur;ut animaduertendũ sit,repugnet ne planè,an possit cũ honestate coniungi. eius generis hæ sunt quæstiones:si,exempli gratia, uir bonus ab Alexandria profectus Rhodum magnũ frumẽti numerum aduexerit in Rhodiorum inopia,et fame,summaq; annonæ caritate, si idem sciat cõplures mercatores ab Alexãdria soluisse,nauesq; in cursu frumento onustas petẽtes Rhodum uiderit,dicturus ne sit id Rhodijs,an silentio suũ quamplurimo uenditurus. sapientem,et bonum uirum fingimus;de eius deliberatione,& consultatione quærimus,qui cœlaturus Rhodios non sit,si id turpe iudicet;sed dubitet,an turpe nõ sit. in huiusmodi causis aliud Diogeni Babilonio uideri solet,magno,& graui Stoico; aliud Antipatro discipulo eius,homini acutissimo:Antipatro,omnia patefacienda,ut ne quid omnino,quod uẽditor norit,emptor ignoret; Diogeni,uenditorem,quatenus iure ciuili constitutũ sit,dicere uitia oportere,cætera sine insidijs agere,&,quoniã uendat,uelle quamoptime uendere. aduexi,exposui;uendo meum non pluris, quàm cæteri; fortasse etiam minoris,cum maior est copia: cui fit iniuria?exoritur Antipatri ratio ex altera parte. quid agis? tute,cum hominibus consulere debeas, et seruire

humanæ ſocietati;eaq́; lege natus ſis,ut ea habeas prin cipia naturæ,quibus parere,et quæ ſemper ſequi debe as,ut utilitas tua,cõmunis utilitas ſit,uiciſſim et æque communis utilitas,tua ſit:cœlabis homines,quid ijs ad= ſit & commoditatis, & copiæ? reſpondebit Diogenes fortaſſe ſic:aliud cœlare, aliud eſt tacere: neque ego nunc te cœlo,ſi tibi non dico,quæ natura deorum ſit, quis ſit finis bonorum:quæ tibi plus prodeſſent cogni ta,quam tritici uilitas:ſed non, quidquid tibi audire utile eſt,id mihi dicere neceſſe eſt.immo uero, inquit ille,neceſſe eſt:ſi quidem inter homines natura memi niſti coniunctam ſocietatem. memini, inquit ille: ſed num iſta ſocietas talis eſt,ut nihil ſuum cuiuſque ſit? quod ſi ita eſt,nec uendendum quidem quidquam eſt, ſed donandum.uides in hac tota diſceptatione non il= lud dici:quamuis hoc turpe ſit,tamen,quoniam expe= dit,faciam;ſed ita expedire, ut turpe non ſit:ex alte= ra autem parte,ea re,quia turpe ſit,non eſſe faciẽdũ. uendat ædes uir bonus propter aliqua uitia, quæ ipſe norit,cæteri ignorẽt:peſtilentes ſint,et habeantur ſalu bres:ignoretur in omnibus cubilibus apparere ſerpen= tes: male materiatæ,ruinoſæ: ſed hoc præter dominũ nemo ſciat:quæro,ſi hoc emptoribus uenditor non di= xerit,ædesq́; uendiderit pluris multo quàm ſe uẽditu= rum putarit,num id iuſte,aut improbe fecerit? ille ue ro,inquit Antipater,improbe facit:quid enim eſt aliud erranti uiam non moſtrare,quod Athenis execrationi bus publicis ſancitum eſt,ſi hoc non eſt,emptorem pati ruere,& per errorem in maximam fraudem incurre re? plus etiam eſt, quàm uiam non monſtrare: nam

est, scientem in errorem alterum inducere. Diogenes contra: num te emere coegit, qui ne hortatus quidem est? ille, quod non placebat, proscripsit: tu, quod placebat, emisti. quòd si, qui proscribũt uillã bonã (ut ipsi asserunt) beneq; ædificatã, nõ existimantur fefellisse, etiã si illa nec bona est, nec ædificata ratione: multo minus, qui domum non laudarunt: ubi enim iudiciũ emptoris est, ibi fraus uenditoris quæ potest esse? sin autem dictum non omne præstandum est: quod dictum nõ est, id præstandum putas? quid uero est stultius, quàm uenditorem eius rei, quam uendat, uitia narrare? quid autem tã absurdum, quàm si domini iussu ita præco prædicet, domum pestilentem uendo? sic ergo in quibusdã causis dubijs, ex altera parta defenditur honestas; ex altera ita de utilitate dicitur, ut id, quod utile uideatur, non modo honestum facere sit, sed etiam, nõ facere turpe. hæc est illa, quæ uidetur utilium fieri cum honestis sæpe, dissensio: quæ dijudicanda sunt: nõ enim, ut quæreremus, exposuimus, sed ut explicaremus. non igitur uidetur nec frumentarius ille Rhodius, nec hic ædium uenditor cœlare emptores debuisse: neq; enim id est cœlare, quidquid reticeas: sed cum quod tu scias, id ignorare emolumẽti tui causa uelis eos quorum intersit id scire. hoc autem cœlandi genus quale sit, & cuius hominis, quis non uidet? certe non aperti, nõ simplicis est, non ingenui, nõ iusti, non uiri boni; uersuti potius, obscuri, astuti, fallacis, malitiosi, callidi, ueteratoris, uafri. hæc tot, & alia plura non ne inutile est uitiorum subire nomina? quòd si uituperandi sunt, qui reticuerũt: quid de ijs existimandum est, qui orationis uanitatem

adhibuerunt? C. Canius eques R. homo nec infacetus, & satis literatus, cum se Syracusas otiandi causa, non negotiandi (ut ipse dicere solebat) contulisset, dictitabat se hortulos aliquos uelle emere, quò inuitare amicos, & ubi se oblectare sine interpellatoribus posset. quod cum percrebuisset, Pythius ei quidam, qui argentariam faceret Syracusis, dixit, uenales quidem se hortos non habere, sed licere uti Canio, si uellet, ut suis: & simul ad cœnam inuitauit in posterum diem. cum ille promisisset, tum Pythius, ut argentarius, qui esset apud omnes ordines gratiosus, piscatores ad se conuocauit, & ab ijs petiuit, ut ante suos hortulos postera die piscarentur; dixitq; , quid eos facere uellet. ad cœnam tempore uenit Canius. opipare paratum erat conuiuium. cymbarum ante oculos multitudo. pro se quisq;, quod ceperat, afferebat. ante pedes Pythij pisces abijciebantur. tum Canius, quæso, inquit, quid est ò Pythi, tantum ne piscium? tantum ne cymbarum? & ille, quid mirum? inquit: hoc loco est, Syracusis quidquid est piscium: hic aquatio: hac uilla isti carere non possunt. incensus Canius cupiditate, contendit à Pythio, ut uenderet. grauate ille primo. quid multa? impetrat: emit homo cupidus, & locuples tanti, quanti Pythius uoluit, et emit instructos nomina facit: negotium conficit. inuitat Canius postera die familiares suos: uenit ipse mature: scalmum nullum uidet: quærit ex proximo uicino, num feriæ quædam piscatorum essent, quòd eos nullos uideret: nullæ, quod sciam, inquit ille: sed hic piscari nulli solent: itaq; heri mirabar, quid accidisset. stomachari Canius: sed quid faceret? non dum enim Aquilius collega, & fami

liaris meus protulerat de dolo malo formulas. in quibus ipsis, cum ex eo quærerem, quid esset dolus malus; respondebat, cum esset aliud simulatum, aliud actum. hoc quidem sanè luculenter, ut ab homine perito definiendi. ergo & Pythius, & omnes aliud agentes, aliud simulantes, perfidi, improbi, malitiosi sunt. nullum igitur factum eorum potest utile esse, cum sit tot uitijs inquinatum. quo'd si Aquiliana definitio uera est, ex omni uita simulatio, dissimulatioq́; tollenda est. ita nec, ut emat melius, nec, ut uendat, quisquā simulabit, aut dissimulabit uir bonus. atque iste dolus malus etiam legibus erat uindicatus: ut tutela Duodecim tabulis, & circunscriptio adolescentium lege Plectoria, &, sine lege, iudicijs, in quibus, EX FIDE BONA, additur. reliquorum autem iudiciorum hæc uerba maxime excellūt, in arbitrio rei uxoriæ, MELIVS, AEQVIVS: in fiducia, VT INTER BONOS BENE AGIER. quid ergo? aut in eo, quod melius, æquius est, potest ulla pars inesse fraudis? aut, cum dicitur, inter bonos bene agier, quidquam agi dolose, aut malitiose potest? dolus autem malus simulatione, & dissimulatione (ut ait Aquilius) continetur. tollendum est igitur in rebus contrahendis omne mendacium. non licitatorem uenditor, nec, qui contra se liceatur, emptor opponet: uterq;, si ad loquendum uenerit, non plus, quàm semel, loquetur. Quintus quidem Scæuola P. filius, cum postulasset, ut sibi fundus, cuius emptor erat, semel indicaretur, idq́; uenditor ita fecisset, dixit se pluris æstimare, addidit centum millia. nemo est, qui hoc uiri boni fuisse neget: sapientis negant: ut si minoris, quàm potuisset,

uendidiſſet. hæc igitur eſt illa pernicies, quòd alios bonos, alios ſapientes exiſtimant. ex quo Ennius: Nequidquam ſapere ſapientem, qui ſibi ipſi prodeſſe nequiret. uere id quidem, ſi, quid eſſet prodeſſe, mihi cum Ennio conueniret. Hecatonem quidem Rhodium, diſcipulum Panætij, uideo in ijs libris, quos de officijs ſcripſit Q. Tuberoni, dicere, ſapientis eſſe, nihil contra mores, leges, inſtituta facientem, habere rationem rei familiaris: neq; enim ſolũ nobis diuites eſſe uolumus, ſed liberis, propinquis, amicis, maximeq; Reip. ſingulorum enim facultates, & copiæ, diuitiæ ſunt ciuitatis. huic Scæuolæ factum, de quo paulo ante dixi, placere nullo modo poteſt: etenim omnino ſe negat facturũ compendij ſui cauſa, quod nõ liceat. huic nec laus magna tribuenda eſt, nec gratia. ſed ſiue & ſimulatio, & diſſimulatio dolus malus eſt, perpaucæ res ſunt, in quibus dolus iſte malus nõ uerſetur: ſiue uir bonus eſt is, qui prodeſt, quibus poteſt, nocet nemini, recte iuſtum uirum, bonum non facile reperiemus. nunquam igitur eſt utile peccare, quia ſemper eſt turpe: & quia ſemper eſt honeſtum uirum bonum eſſe, ſemper eſt utile. ac de iure quidem prædiorũ ſancitum eſt apud nos iure ciuili, ut in his uendendis uitia etiam dicerentur, quæ nota eſſent uenditori. nam, cum ex Duodecim tabulis ſatis eſſet cautum, ea præſtari, quæ eſſent lingua nũcupata, quæ qui inficiatus eſſet, duplicem pœnam ſubiret: à iuriſconſultis etiam reticentiæ pœna eſt conſtituta: quidquid enim ineſt prædio uitij, id, ſtatuerunt, ſi uenditor ſciret, niſi nominatim dictum eſſet, præſtari oportere. ut, cum in arce augurium Augures acturi eſſent, iuſſiſſentq; T. Claudium

Centimalum, qui ædes in Cœlio monte habebat, demoliri eas, quarum altitudo officeret auspicijs: Claudius proscripsit, insulam uendidit: emit P. Calphurnius Lanarius. huic ab Auguribus illud idem denunciatum est. itaque Calphurnius, cum demolitus esset, cognouissetq; Claudium ædes postea proscripsisse, quàm esset ab Auguribus demoliri iussus, arbitrum illum adegit: QVID QVID sibi de ea re facere oporteret ex fide bona. M. Cato sententiam dixit, huius nostri Catonis pater: ut enim cæteri ex patribus, sic hic, qui illud lumen progenuit, ex filio est nominandus. is igitur iudex ita pronunciauit: cum in uenundando rem eam scisset, & nõ pronunciauisset, emptori damnum præstari oportere. igitur ad fidem bonam statuit pertinere, notũ esse emptori uitium, quod nosset uenditor. quòd si recte dijudicauit, non recte frumentarius ille, non recte ædium pestilentium uenditor tacuit. sed huiusmodi reticentiæ iure ciuili omnes comprehendi non possunt; quæ autem possunt, diligenter tenẽtur. M. Marius Gratidianus propinquus noster C. Sergio Oratæ uendiderat ædes eas, quas ab eodem ipse paucis ante annis emerat. hæ Sergio seruiebant: sed hoc in mancipio Marius non dixerat. adducta res in iudicium est. Oratam Crassus, Gratidianum defendebat Antonius. ius Crassus urgebat; quod uitium uenditor non dixisset sciens, id oportere præstari: æquitatem Antonius; quoniam id uitium ignotum Sergio non fuisset, qui illas ædes uendidisset, nihil fuisse necesse dici; nec eum esse deceptum, qui id, quod emerat, quo iure esset, teneret. quorsum hæc? ut illud intelligas, non placuisse maioribus nostris astus. sed aliter

leges,

leges, aliter philosophi tollũt astutias: leges, quatenus manu tenere res possunt: philosophi, quatenus ratiõe, & intelligentia. ratio igitur hoc postulat, ne quid insidiose, ne quid simulate, ne quid fallaciter. sunt ne igitur insidiæ, tẽdere plagas, etiã si excitaturus nõ sis, nec agitaturus? ipsæ enim feræ nullo insequente sæpe incidũt, sic, tu cum ædes proscribas, tabulam tanquam plagam ponas, domum propter uitia uẽdas, in eã aliquis incurrat imprudens. hoc quanquam uideo propter deprauationem cõsuetudinis neque more turpe haberi; neq; aut lege sanciri, aut iure ciuili: naturæ tamẽ lege sancitum est: societas enim est (quod etsi sæpe dictum est, dicendum tamẽ est sæpius) latissime quidem quæ pateat, hominum inter homines; interior eorum, qui eiusdem gentis sunt; propior eorum, qui eiusdẽ ciuitatis. itaq; maiores aliud ius gẽtium, aliud ius ciuile esse uoluerũt: quod enim ciuile, nõ idem continuo gentiũ; quod autem gẽtium, idem ciuile esse debet. sed nos ueri iuris, germanæq; iustitiæ solidam, & expressam effigiem nullã tenemus: umbra, & imaginibus utimur: easq; ipsas utinã sequeremur: feruntur enim ex optimis naturæ principijs, & ueritatis exemplis: nã quãti uerba illa? VTI NE PROPTER TE, FIDEM'VE TVAM CAPTVS, FRAVDATVS'VE SIM. quàm illa aurea? VT, INTER BONOS BENE AGIER OPORTET, ET SINE FRAVDATIONE. sed, qui sint boni, & quid sit bene agi, magna quæstio ẽ. Quintus quidẽ Scæuola Põtifex Maximus summam uim esse dicebat in omnibus ijs arbitrijs, in qbus adderetur ex fide bona:

fideiq; bonæ nomẽ existimabat manare latissime, idq́; uersari in tutelis, societatibus, fiducijs, mandatis, rebus emptis, uẽditis, cõductis, locatis: quibus uitæ societas cõtinetur: in his magni esse iudicis statuere, præsertim cũ in plerisq; essent iudicia cõtraria, quid quẽq; cuiq; præstare oporteret. quocirca astutiæ tollẽdæ sunt, eaq́; malitia, quæ uult quidẽ uideri se esse prudentiã, sed abest ab ea, distatq́; plurimũ: prudentia est enim locata in delectu bonorũ, & malorum; malitia, si omnia, quæ turpia sunt, mala sunt, mala bonis anteponit. nec uero in prædijs solũ ius ciuile ductum à natura malitiam, fraudemq́; uindicat; sed & in mancipiorũ uenditione uenditorũ fraus omnis excluditur: qui enim scire debuit de sanitate, de fuga, de furtis, præstat edicto Aediliũ. hæredũ alia causa est. ex quo intelligitur, quoniam iuris natura fons sit, hoc secundum naturã esse, neminẽ id agere, ut ex alterius prædetur inscitia: nec ulla pernicies uitæ maior inueniri potest, quàm in malitia simulatio intelligentiæ. ex quo illa innumerabilia nascũtur: ut utilia cũ honestis pugnare uideantur: quotus enim quisq; reperietur, qui, impunitate, et ignoratione omniũ proposita, abstinere possit iniuria? periclitemur, si placet, in ijs quidẽ exemplis, in quibus, peccare uulgus hominũ fortasse nõ putat: neq; enim de sicarijs, ueneficis, testamẽtarijs, furibus, peculatoribus hoc loco disserendũ est; qui non uerbis sunt, & disputatione philosophorum, sed uinculis, & carcere castigãdi, sed hæc consideremus, quæ faciunt ij, qui habẽtur boni. L. Minutij Basilij, locupletis hominis, falsum testamentum quidem è Græcia. Romam attulerunt.

quod quo facilius obtinerent, ſcripſerunt hæredes ſecũ M. Craſſum, & Q. Hortenſiũ, homines eiuſdẽ ciuitatis potentiſſimos: qui, cum illud falſum eſſe ſuſpicarentur, ſibi autem nullius eſſent conſcij culpæ, alieni facinoris munuſculũ nõ repudiauerunt. quid ergo? ſatin hoc eſt, ut nõ deliquiſſe uideantur? mihi quidẽ non uidetur. quanquam alterum amaui uiuum, alterum non odi mortuum. ſed cum Baſilius M. Satirium ſororis filium nomen ſuũ ferre uoluiſſet, eumq́; feciſſet hæredem; hunc dico patronum agri Piceni, & Sabini: (ò turpem notam temporum illorum) non erat æquum principes ciuitatis rem habere, ad Satiriũ nihil præter nomen peruenire. etenim ſi is, qui nõ defendit iniuriam, neq; propulſat à ſuis, cum poteſt, iniuſte facit, ut in primo libro diſſerui: qualis habẽdus eſt is, qui non modo repellit, ſed etiam adiuuat iniuriã? mihi quidem etiam ueræ hæreditates non honeſtæ uidẽtur, ſi ſint malitioſis blanditijs officiorũ, non ueritate, ſed ſimulatione quæſitæ. atqui in talibus rebus aliud utile interdum, aliud honeſtum uideri ſolet: falſo: nam eadem utilitatis, quæ honeſtatis, eſt regula. qui hoc non præuiderit, ab hoc nulla fraus aberit, nullum facinus: ſic enim cogitans; eſt iſtud quidem honeſtum, uerum hoc expedit; res à natura copulatas audebit errore diuellere: qui fons eſt fraudũ, maleficiorum, ſcelerum omnium. itaq; ſi uir bonus habeat hãc uim, ut, ſi digitis concrepuerit, poſſit in locupletium teſtamenta nomen eius irrepere, hac ui nõ utatur, ne ſi exploratum quidem habeat id omnino neminẽ unquã ſuſpicaturũ. at ſi dares hanc uim M. Craſſo, ut digitorum

percussione hæres posset scriptus esse, qui re uera nõ esset hæres; in foro, mihi crede, saltaret. homo autem iustus, et is, quem sentimus uirum bonũ, nihil cuiquã, quod in se transferat, detrahet. hoc qui admiratur, is se, quis sit uir bonus, nescire fatetur. at uero, si quis uoluerit animi sui complicatã notionẽ euoluere, iam se ipse doceat, eum uirũ bonũ esse, qui prosit, quibus possit; noceat nemini, nisi lacessitus iniuria. quid ergo? hic nõ noceat, qui quodam quasi ueneno perficiat, ut ueros hæredes moueat, in eorum locum ipse succedat? nõ ergo faciat, dixerit quis, quod utile sit, quodq; expediat? immo intelligat, nihil nec expedire, nec utile esse, quod sit iniustum. hoc qui non didicerit, bonus esse non poterit. Fimbriam consularem, audiebam de patre nostro puer, iudicẽ M. Lutatio Pythiæ fuisse, equiti R. sane honesto, cum is sponsionem fecisset, NI bonus uir esset: itaque ei dixisse Fimbriam, se illam rem nunquam iudicaturũ, ne aut spoliaret fama probatum hominem, si contra iudicasset; aut statuisse uideretur uirum bonũ aliquem esse, cum ea res innumerabilibus officijs, & laudibus cõtineretur. huic igitur uiro bono, quẽ Fimbria etiam, nõ modo Socrates, nouerat, nullo modo uideri potest quidquam esse utile, quod nõ honestũ sit. itaque talis uir nõ modo facere, sed ne cogitare quidem quidquam audebit, quod nõ audeat prædicare. hæc, nõ ne est turpe, dubitare philosophos, quæ ne rustici quidẽ dubitẽt? à quibus natum est id, quod iam tritum est uetustate prouerbium: cũ enim fidem alicuius, bonitatemq; laudãt, dignũ esse dicũt, quicum in tenebris mices. hoc quã habet uim, nisi il

lam, nihil expedire, quod non deceat, etiam si id possis nullo refellente obtinere. uides ne igitur hoc prouerbio, neq; Gygi illi posse ueniam dari, neq; huic, quem paulo ante fingebam digitorũ percussione hæreditates omnium posse ad sese conuertere? ut enim, quod turpe est, id quamuis occultetur, tamen honestum fieri nullo modo potest: sic, quod honestum non est, id utile ut sit, effici non potest, aduersante etiã, & repugnante natura. at enim, cum permagna præmia sunt, est causa peccandi. C. Marius, cum à spe Consulatus longe abesset, & septimum annum post Præturam iaceret, neq; petiturus unquam Consulatum uideretur, Q. Metellum, cuius Legatus erat, summum uirum, & ciuem, cũ ab eo Imperatore suo Romam missus esset, apud populũ R. criminatus est, bellum illum producere; si se Consulem fecissent, breui tempore aut uiuum, aut mortuum Iugurtham se in potestatem populi R. redacturũ. itaque factus est ille quidem Cõsul, sed à fide iustitiáq; discessit, qui optimum, & grauissimum ciuẽ, cuius Legatus, & à quo missus esset, in inuidiã falso crimine adduxerit. nec noster quidem Gratidianus officio boni uiri functus est tum, cum Prætor esset, collegiumq; prætorium Tribuni pl. adhibuissent, ut res numaria de communi sententia constitueretur: iactabatur enim tẽporibus illis numus, sic, ut nemo posset scire quid haberet. conscripserunt communiter edictum cum pœna, atq; iudicio, constitueruntq;, ut omnes simul in Rostra post meridiem descenderent. & cæteri quidem alius aliò: Marius à subsellijs in Rostra rectà: idq;, quod communiter compositum fuerat, solus edixit: et ea res (si quæ=

Adag. 71

ris) ei magno honori fuit: omnibus uicis statuæ factæ sunt: ad eas thus, & cerei. quid multa? nemo unquam multitudini fuit charior. hæc sunt, quæ conturbant homines in deliberatione nonnunquam, cũ id, in quo uiolatur æquitas, non habetur ita magnum; illud autem, quod ex eo paritur, permagnũ uidetur: ut Mario præripere collegis, et Tribunis pl. popularem gratiam, non ita turpe; Consulem ob eam rem fieri, quod sibi tunc proposuerat, ualde utile uidebatur. sed omnium una regula est, quam cupio tibi esse notissimã: aut illud, quod utile uidetur, turpe ne sit: aut si turpe est, ne uideatur esse utile. quid igitur? possumus ne aut illum Marium uirum bonum iudicare, aut hunc? explica, atq; excute intelligentiã tuam, ut uideas, quæ sit in ea species, forma, & notio uiri boni. cadit ergo in uirum bonum mentiri emolumenti sui causa, criminari, præripere, fallere? nihil profecto minus. est ergo ulla res tanti, aut commodum ullum tã expetendum, ut uiri boni et splendorem, & nomen amittas? quid est, quod afferre tantũ utilitas ista, quæ dicitur, possit, quã tum auferre, si boni uiri nomẽ eripuerit, fidem, iustitiámq; detraxerit? quid enim interest, utrum ex homine se conuertat quis in belluam, an in hominis figura immanitatem gerat belluæ? quid, qui omnia recta, & honesta negligunt, dummodo potentiam cõsequãtur; non ne id faciunt, quod is, qui etiam socerũ habere uoluit eum, cuius ipse audacia potens esset? utile enim uidebatur plurimum posse alterius inuidia: id quàm iniustum in patriam, quàm inutile, quàm turpe esset, nõ uidebat. ipse autem socer in ore semper Græcos uersus

Euripidis de Phœnissis habebat: quos dicam, ut potero; incondite fortasse, sed tamen ut res possit intelligi:

Nam si uiolandum est ius, regnandi gratia.
Violandum est: alijs rebus pietatem colas.

capitalis Eteocles, uel potius Euripides, qui id unum solum, quod omnium sceleratissimum fuerat, exceperit. quid igitur minuta colligimus, hæreditates, mercaturas, uenditiones fraudulentas? ecce tibi, qui Rex populi R. dominusq; omniũ gentiũ esse concupierit, idq; perfecerit. hanc cupiditatem si quis honestam esse dicit, amens est: probat enim legum, et libertatis interitum, earumq; oppressionem tetram, & detestabilem, gloriosam putat. qui autem fateatur honestũ non esse in ea ciuitate, quæ libera fuit, quæq; esse debeat, regnare, sed ei, qui id facere possit, esse utile; qua hunc obiurgatione, aut quo potius conuitio à tãto errore coner auertere? potest enim, dij immortales, cuiquam esse utile fœdissimum, & teterrimũ parricidium patriæ, quamuis, eo qui se obstrinxerit, ab oppressis ciuibus parens nominetur? honestate igitur dirigenda utilitas est, & quidem sic, ut hæc duo uerba inter se discrepare, sed tamẽ unum sonare uideantur. nunc abeo ad uulgi opinionem, quæ maior utilitas, quàm regnandi esse possit? nihil contra inutilius, ei qui id iniuste consecutus sit, inuenio, cum ad ueritatem cœpi reuocare rationẽ: possunt enim cuiquã esse utiles angores, solicitudines, diurni et nocturni metus, uita insidiarum periculorũq; plenissima? Multi iniqui, atq; infideles regno, pauci boni sunt, inquit Accius: at cui regno? quod à Tantalo, et Pelope proditum iure obtinebatur. nam quãto plures ei Regi

putas, qui cum exercitu populi R. populum ipsum Romanum oppressisset, ciuitatemq; nō modo liberam, sed etiam gentibus imperantem seruire sibi coegisset? hūc tu quas cōscientiæ labes in animo censes habuisse? quæ uulnera? cuius autem uita ipsi potest utilis esse, cum eius uitæ ea conditio sit, ut, qui illā eripuerit, in maxima gratia futurus sit, et gloria? quòd si hæc utilia non sunt, quæ maxime uidentur, quia plena sunt dedecoris, ac turpitudinis, satis persuasum esse debet, nihil esse utile, quod non honestū sit: quanquam id quidem cum sæpe aliàs, tum Pyrrhi bello à C. Fabritio Cōsule iterum, & à senatu nostro iudicatum est. cū enim rex Pyrrhus populo R. bellū ultro intulisset, cūq; de imperio certamen esset cum Rege generoso, ac potēte, perfuga ab eo uenit in castra Fabritij, eiq; est pollicitus, si præmium ei proposuisset, se, ut clam uenisset, sic clam in Pyrrhi castra rediturum, et eū ueneno necaturum. hunc Fabritius reducendum curauit ad Pyrrhum: idq; eius factum à senatu laudatum est. atqui, si speciem utilitatis, opinionemq; quærimus, magnum illud bellum, perfuga unus, & grauem aduersarium imperij sustulisset: sed magnum dedecus, & flagitiū, quicum laudis certamē fuisset, eum nō uirtute, sed scelere superatum. utrum igitur utilius uel Fabritio, qui talis in hac urbe, qualis Aristides Athenis, fuit; uel senatui nostro, qui nunquā utilitatem à dignitate seiūxit, armis cum hoste certare, an uenenis? si gloriæ causa imperium expetendum est, scelus absit, in quo non potest esse gloria: sin ipsæ opes expetuntur quoquo modo, non poterunt esse utiles cū infamia. non igitur uti

lis illa L. Philippi Q. filij sententia: quas ciuitates L. Sylla pecunia accepta ex S.C. liberauisset, ut eæ rursus uectigales essent, neq; ijs pecuniã, quam pro libertate dederãt, redderemus. est ei senatus assensus. turpe imperio: piratarum enim melior fides, quàm senatus. at aucta uectigalia: utile igitur. quousq; audebunt dicere, quidquam utile, quod non honestum? potest autem ulli imperio, quod gloria debet fultum esse, & beneuolentia sociorũ, utile esse odium, et infamia? ego etiam cũ Catone meo sæpe dissensi: nimis enim mihi uidebatur præfracte ærarium, uectigaliaq; defendere; omnia publicanis negare, multa socijs; cũ in hos benefici esse deberemus, cum illis sic agere, ut cum colonis nostris soleremus; eoq; magis, quòd illa ordinum coniunctio ad salutem Reip. pertinebat. male etiam Curio, cum causam Transpadanorũ æquam esse dicebat; semper autẽ addebat, Vincat utilitas. potius diceret, nõ esse æquam, quia non esset utilis Reip. quàm, cũ æquam esse diceret, non esse utilem fateretur: plenus est sextus liber de officijs Hecatonis talium quæstionũ: sit ne boni uiri, in maxima caritate annonæ familiã nõ alere. in utranq; partem disputat: sed tamen ad extremum utilitate putat officium dirigi magis, quàm humanitate. quærit si in mari iactura faciẽda sit, equi ne pretiosi potius iacturã faciat, an seruuli uilis. hic aliò res familiaris, aliò ducit humanitas. si tabulã de naufragio stultus arripuerit, extorquebit ne eã sapiens, si potuerit? negat, quia sit iniurium. quid dominus nauis? eripiet ne suũ? minime, non plus, quàm si nauigantem in altũ eijcere de naui uelit, quia sua nõ sit: quoad enim peruẽtũ sit

eò, quò sumpta nauis est, nō domini est nauis, sed naui gantium. quid, si in una tabula sint duo naufragi. hiq; sint sapientes, sibi uterq; rapiat, an alter cedat alteri? cedat uero, sed ei, cuius magis intersit uel sua, uel Reip. causa uiuere, quid, si hæc paria in utroq; ? nullū erit certamē; sed quasi in sorte, aut in micādo uictus, alteri cedet alter. quid, si pater fana expilet, cuniculos agat ad ærarium, indicet ne id magistratibus filius? nefas id quidē est: quin etiā defendat patrem, si arguatur. nō igitur patria præstat omnibus officijs? immo uero: sed ipsi patriæ cōducit, pios habere ciues in parentes. quid, si tyrannidem occupare, si patriam prodere conabitur pater, silebit ne filius? immo uero obsecrabit patrem, ne id faciat: si nihil proficiet, accusabit, minabitur etiā: ad extremū, si ad perniciē patriæ res spectabit, patriæ salutē anteponet saluti patris. quærit etiam, si sapiens adulterinos numos accipiet imprudēs pro bonis, cū id rescierit, soluturus ne sit eos, si cui debeat, pro bonis. Diogenes ait, Antipater negat: cui potius assentior. qui uinū fugiens uēdat sciens, debeat ne dicere? nō necesse putat Diogenes, Antipater uiri boni existimat. hæ sunt quasi controuersiæ in iure Stoicorū. in mancipio uen dendo, dicenda ne uitia? non ea, quæ nisi dixeris, redhi beatur mancipium iure ciuili; sed hæc, mendacē esse, aleatorem, furacem, ebriosum, alteri dicenda uidētur, alteri non dicenda. si quis aurum uendēs, aurichalcum se putat uendere, indicet ne ei uir bonus aurum illud esse, an emat denario quod sit millenarium? perspicuū iā est, & quid mihi uideatur, et quæ sit inter eos philo sophos, quos nominaui, cōtrouersia. pacta, et promissa

semper ne seruanda sint, quæ nec ui, nec dolo malo (ut Prætores solent dicere) facta sint? si quis medicamentũ cuipiam dederit ad aquam intercutem, pepigeritq́;, ne illo medicamento unquam postea uteretur; si eo medicamento sanus factus fuerit, & annis aliquot post inciderit in eũdem morbũ, nec ab eo, quicum pepigerat, impetret, ut item eo liceat uti, quid faciẽdũ sit, cum sit is inhumanus, qui nõ concedat, uti, nec ei quidquã fiat iniuriæ? uitæ, et saluti consulendum est. quid, si quis sapiens rogatus sit ab eo, qui eum hæredem faciat, cũ ei testamento sestertium millies relinquatur, ut ante quàm hæreditatẽ adeat, luce palàm in foro saltet, idq́;, se facturum promiserit, quòd aliter eum hæredem scripturus ille nõ esset: faciat, quod promiserat ille, nec ne? promisisse nollem, et id arbitror fuisset grauitatis: sed, quoniam promisit, si saltare in foro turpe ducet, honestius mentietur, si ex hæreditate nihil ceperit: nisi forte eam pecuniam in Reip. magnum aliquod tẽpus contulerit, ut uel saltare eum, cum patriæ consulturus sit, turpe non sit. ac ne illa quidẽ promissa seruãda sunt, quæ non sunt ijs ipsis utilia, quibus illa promiseris. Sol Phaethonti filio (ut redeamus ad fabulas) facturũ se esse dixit, quidquid optasset: optauit, ut in currum patris tolleretur: sublatus est insanus: ante quàm cõstitit, ictu fulminis deflagrauit. quãto melius fuerat in hoc promissum patris non esse seruatum? quid, quod Theseus exegit promissum à neptuno? cui cum tres optiones Neptunus dedisset, optauit interitũ Hippolyti filij sui, cum is patri suspectus esset de nouerca; quo optato impetrato, Theseus in maximis fuit luctibus. quid Aga

memnon? cũ deuouisset Dianæ, quod in suo regno pulcherrimum natũ esset illo anno, immolauit Iphigeniã, qua nihil erat eo quidem anno natum pulchrius. promissum potius non faciendum, quàm tam tetrum facinus admittendum fuit. ergo & promissa nõ facienda nonnunquam. Neq; semper deposita reddenda sunt. si gladiũ quis apud te sanæ mentis deposuerit, repetat insaniens; reddere peccatum sit, non reddere officium. quid, si is, qui apud te pecuniam deposuerit, bellũ inferat patriæ, reddes ne depositum? non, credo: facies enim cõtra Remp. quæ debet esse charissima. sic multa, quæ natura honesta uidentur esse, temporibus fiũt non honesta. facere promissa, stare cõuentis, reddere deposita, cõmutata utilitate fiunt non honesta. ac de ijs quidem, quæ uidentur esse utilitatis contra iustitiam simulatione prudentiæ, satis, arbitror, dictum. sed quoniam à quatuor fontibus honestatis primo libro officia duximus, in eisdem uersabimur, cũ docebimus, ea, quæ uidẽtur esse utilia, neque sunt, quàm sint uirtutis inimica. ac de prudentia quidem, quam uult imitari malitia; itemq; de iustitia, quæ semper est utilis, disputatum est. Reliquæ sunt duæ partes honestatis: quarum altera in animi excellentis magnitudine, et præstãtia cernitur; altera in conformatione, et moderatione continentiæ, & tẽperantiæ. utile uidebatur Vlyssi (ut quidam poetæ tragici prodiderunt: nam apud Homerum optimũ auctorem talis de Vlysse nulla suspicio est) sed insimulant eum tragœdiæ simulatione insaniæ militiam subterfugere uoluisse. non honestũ consilium: at utile (ut aliquis fortasse dixerit) regnare; et Ithacæ uiuere otiose

cum parentibus, cum uxore, cum filio. ullũ tu decus in quotidianis periculis, & laboribus cũ trãquillitate hac conferendum putas? ego uero iſtã contẽnendam, & abijciendam; quoniã, quæ honeſta nõ ſit, ne utilem quidẽ eſſe arbitror: quid enim auditurũ putas fuiſſe Vlyſſem, ſi in illa ſimulatiõe perſeueraſſet? qui, cũ maximas res geſſerit in bello, tamẽ hæc audiuit ab Aiace:

Cuiuſ ipſe princeps iuriſiurandi fuit,
Quod omnes ſcitis, ſolus neglexit fidem:
Furere aſſimulauit. ne coiret, inſtitit.
Quòd ni Palamedis perſpicax prudentia
Iſtiuſ percepſet malitioſam audaciam,
Fides ſacratæ ius perpetuo falleret.

illi uero non modo cum hoſtibus, uerum etiã cum fluctibus, id quod fecit, dimicare melius fuit, quã deſerere conſentientem Græciam ad bellum barbaris inferẽdum. ſed dimittamus & fabulas, & externa: ad rem factaq; ueniamus. M. Attilius Regulus, cum Cõſul iterum in Africa ex inſidijs captus eſſet, duce Xantippo Lacedæmonio, imperatore autẽ patre Annibalis Amilcare, iuratus miſſus eſt ad ſenatũ, ut, niſi redditi eſſent Pœnis captiui nobiles quidã, rediret ipſe Carthaginẽ. is, cum Romam ueniſſet, utilitatis ſpeciẽ uidebat: ſed eam, ut res declarat, falſam iudicauit: quæ erat talis, manere in patria, eſſe domi ſuæ cum uxore, cũ liberis; quam calamitatem accepiſſet in bello, cõmunẽ fortunæ bellicæ iudicãtem, tenere cõſularis dignitatis gradũ. quis hæc neget eſſe utilia? quid cenſes? magnitudo animi, & fortitudo negat. an locupletiores quæris auctores? harum enim eſt uirtutum propriũ nil extime-

ſcere omnia humana deſpicere, nihil, quod homini ac
cidere poſſit, intolerandum putare: itaq; quid fecit? in
ſenatum uenit: mandata expoſuit: ſententiam ne dice
ret, recuſauit: quàm diu iureiurando hoſtium tenere
tur, nõ eſſe ſe ſenatorem. atq; illud etiam: (ò ſtultum
hominem, dixerit quiſpiã, & repugnãtẽ utilitati ſuæ)
reddi captiuos, negauit eẽ utile: illos enim adoleſcẽtes,
& bonos duces, ſe iam confectum ſenectute. cuius cũ
ualuiſſet auctoritas, captiui retẽti ſunt, ipſe Carthagi
nem rediјt, neq; eum charitas patriæ retinuit, nec ſuo-
rum. neq; uero tamen ignorabat ſe ad crudeliſſimum
hoſtem, & ad exquiſita ſupplicia proficiſci: ſed iuſiurã
dum conſeruandum putabat. itaq; tum, cum uigilãdo
necabatur, erat in meliore cauſa, quã ſi domi ſenex ca
ptiuus, periurus, & cõſularis remanſiſſet. at ſtulte, qui
non modo non cenſuerit captiuos remittendos, uerum
etiam diſſuaſerit. quo modo ſtulte? etiam ne, ſi Reip.
cõducebat? poteſt autẽ, quod inutile Reip. ſit, id cuiquã
ciui utile eſſe? peruertũt homines ea, quæ ſunt funda
menta naturæ, cum utilitatẽ ab honeſtate ſeiungunt:
omnes enim expetimus utilitatẽ, ad eamq; rapimur;
nec facere aliter ullo modo poſſumus: nã quis eſt, qui
utilia fugiat? aut quis potius, qui ea non ſtudioſiſſime
perſequatur? ſed quia nuſquã poſſumus, niſi in laude,
decore, honeſtate, utilia reperire, propterea illa prima,
& ſumma habemus, utilitatis nomen nõ tã ſplẽdidũ,
quàm neceſſarium ducimus. quid eſt igitur, dixerit
quis, in iureiurando? num iratum timemus Iouẽ? at
hoc quidem cõmune eſt omnium philoſophorum, non
eorũ modo qui deũ nihil habere ipſum negotij dicũt

& nihil exhibere alteri; sed eorũ etiam, qui deũ semper agere aliquid, & moliri uolunt, nunquã nec irasci deum, nec nocere. quid autẽ iratus Iupiter plus nocere potuisset, quã nocuit sibi ipse Regulus? nulla igitur uis fuit religionis, quæ tantã utilitatem peruerteret. an, ne turpiter faceret? primum minima de malis. num igitur tantum mali turpitudo ista habebit, quãtum ille cruciatus? deinde illud etiam apud Accium, Fregisti ne fidem? neq; dedi, neq; do infideli cuiquam. quanquam ab impio rege dicitur, luculente tamẽ dicimur. addunt etiam: quẽadmodum nos dicamus, uideri quædã utilia, quæ nõ sint; sic se dicere, uideri quædam honesta, quæ nõ sint: ut hoc ipsum uidetur honestum conseruãdi iurisiurandi causa ad cruciatũ reuertisse, sed fit nõ honestum, quia, quod per uim hostium esset actũ, ratũ esse nõ debuit. addunt etiã; quidquid ualde utile sit, id fieri honestũ, etiam si antea non uideretur. hæc ferè contra Regulũ. sed prima uideamus. Nõ fuit Iupiter metuendus, ne iratus noceret, quia neque irasci solet, neq; nocere. hæc quidem ratio nõ magis cõtra Regulum, quã contra omne iusiurandum ualet. sed in iureiurando, nõ qui metu, sed quæ uis sit, debet intelligi: est enim iusiurãdũ affirmatio religiosa. quod autẽ affirmatiue, quasi deo teste, promiseris, id tenendũ est: iam enim nõ ad iram deorum, quæ nulla est, sed ad iustitiã, et ad fidẽ pertinet: nã præclare Ennius,

Ò fides alma, apta pennis, & iusiurandum Iouis.

qui igitur iusiurãdũ uiolat, is fidem uiolat. quam in Capitolio uicinã Iouis Optimi Maximi, ut in Catonis oratione est, maiores nostri esse uoluerunt. at enim ne

iratus quidē Iupiter plus Regulo nocuisset, quàm sibi nocuit ipse Regulus: certe, si nihil malū esset, nisi dolore. id autem nō modo non summū malum, sed nec malum quidē esse, maxima auctoritate philosophi affirmant. quorum quidē testem nō mediocrem, sed haud scio an grauissimum, Regulū nolite, quæso, uituperare: quem enim locupletiorem quærimus, quàm principem Reip. qui retinēdi officij causa cruciatum subierit uolūtarium? nam, quod aiunt minima de malis, id est ut turpiter potius, quàm calamitose: an est ullum maius malū turpitudine? quæ si in deformitate corporis habeat aliquid offensiōis, quāta illa deprauatio, et fœditas turpificati animi debet uideri? itaq;, neruosius qui ista disserunt, solum audēt malum dicere id, quod turpe sit: qui autem remissius, hi tamē non dubitant summum malum dicere. nam illud quidem,

Neque dedi, neque do fidem infideli cuiquam,

idcirco recte à poeta dicitur, quia, cū tractaretur Atreus, personæ seruiēdū fuit. sed si hinc sibi sumunt, nullam esse fidē, quæ infideli data sit: uideant, ne quæratur latebra periurio. est autem etiam ius bellicum, fidesq; iurisiurādi sæpe hosti seruanda: quod enim ita iuratum est, ut mens deferētis conciperet fieri oportere, id obseruādū est; quod aliter, id si non fecerit, nullum periurium est: ut, si prædōibus pactum pro capite pretium nō attuleris, nulla fraus est, ne si iuratus quidem id non feceris: nam pirata nō est ex perduellium numero definitus, sed cōmunis hostis omniū. cum hoc nō fides esse debet, nec iusiurandū cōmune: nō enim, falsum iurare, peierare est; sed, quod ex animi tui sen

tentia iuraueris, ſicut uerbis concipitur, more noſtro,
id non facere, periurium eſt: ſcite enim Euripides;
Iuraui lingua, mentem iniuratam gero.
Regulus uero nō debuit conditiones, pactioneſq; belli-
cas, & hoſtiles perturbare periurio: cum iuſto enim, et
legitimo hoſte res gerebatur: aduerſus quē & totum
ius fœciale, & multa ſunt iura cōmunia. quod ni ita
eſſet, nūquā claros uiros ſenatus uinctos hoſtibus dedi
diſſet. at uero T. Veturius, & Sp. Poſthumius, cum
iterum Cōſules eſſent, quia, cum male pugnatū apud
Caudium eſſet, legionibus noſtris ſub iugū miſſis pacē
cum Samnitibus fecerant, dediti ſunt his: iniuſſu enim
populi, ſenatusq; fecerant. eodemq; tempore T. Numi
tius, Q. Aemilius, qui tum Tribuni pl. erant, quòd eo
rum auctoritate pax erat facta, dediti ſunt, ut pax
Samnitum repudiaretur. atque huius deditionis ipſe
Poſthumius, qui dedebatur, ſuaſor, et auctor fuit.
quod itē multis annis poſt C. Mancinus: qui, ut Numā
tinis, quibuſcum ſine ſenatus auctoritate fœdus fece-
rat, dederetur, rogationem ſuaſit eam, quam L. Fu-
rius, & Sex. Attilius ex S.C. ferebant: qua accepta, eſt
hoſtibus deditus. honeſtius hic, quā Q. Pōpeius: quo,
cum in eadem cauſa eſſet, deprecante, accepta lex nō
eſt. hic ea, quæ uidebatur utilitas, plus ualuit, quā ho-
neſtas: apud ſuperiores utilitatis ſpecies falſa, ab hone
ſtatis auctoritate ſuperata eſt. at non debuit ratum
eſſe, quod erat actum per uim. quaſi uero forti uiro
uis poſſit adhiberi. cur igitur ad ſenatum proficiſce-
batur, cū præſertim de captiuis diſſuaſurus eſſet? quod
maximum in eo eſt, id reprehenditis: non enim ſuo iu

dicio stetit; sed suscepit causam, ut esset iudiciũ senatus: cui nisi ipse auctor fuisset, captiui profecto Pœnis redditi essent. ita incolumis in patria Regulus restitisset. quod quia patriæ nõ utile putauit, iccirco honestũ sibi & sentire illa, & pati credidit. nam quòd aiunt, quod ualde utile sit, id fieri honestum: immo uero, esse, nõ fieri: est enim nihil utile, quod idẽ nõ honestum: nec, quia utile, honestum est; sed, quia honestum, utile. quare ex multis mirabilibus exemplis haud facile quis dixerit hoc exemplo aut laudabilius, aut præstãtius. sed ex tota hac laude Reguli, unũ illud est admiratione dignum, ꝙ captiuos retinendos censuerit. nam ꝙ rediit, nobis nõ mirabile uidetur: illis quidem temporibus aliter facere nõ potuit: itaq; ista laus non est hominis, sed temporum: nullum enim uinculũ adstringẽdam fidem iureiurando maiores arctius esse uoluerunt. id indicãt leges in Duodecim tabulis, indicãt sacra, indicant fœdera, quibus etiam cum hoste deuincitur fides; indicant notationes, animaduersionesq; Cẽsorum, qui nulla de re diligentius, quàm de iureiurãdo iudicabant. L. Manlio A. filio, cum Dictator fuisset, M. Pomponius Tribunus pl. diem dixit, quòd is paucos sibi dies ad Dictaturam gerendam addidisset. criminabatur etiã, quòd Titũ filium, qui Torquatus postea est appellatus, ab hominibus relegasset, & ruri habitare iussisset. quod cũ audiuisset adolescẽs filius, negotiũ exhiberi patri, accurrisse Romã, & prima luce Põponij domũ uenisse dicitur. cui cum esset nũtiatum; ꝙ illum iratum allaturum ad se aliquid contra patrem arbitraretur, surrexit è lectulo, remotisq;

arbitris ad se adolescentẽ iussit uenire. at ille, ut ingres sus est, confestim gladium distrinxit, iurauitq; se illum statim interfecturum, nisi iusiurãdum sibi dedisset, se patrem missum esse facturum. iurauit hoc terrore coactus Pomponius: rem ad populũ detulit: docuit, cur sibi à causa desistere necesse esset: Manliũ missum fecit: tantum temporibus illis iusiurãdum ualebat, atq; hic T. Manlius is est, qui ad Anienem Gallo, quem ab eo prouocatus occiderat, torque detracto, cognomẽ inuenit: cuius tertio Consulatu Latini ad Veserim fusi, & fugati: magnus uir in primis: & qui nuper indulgens in patrem, idem acerbus, & seuerus in filiũ. sed ut laudandus Regulus in conseruando iureiurãdo, sic decem illi, quos post Cãnensem pugnam iuratos ad senatum misit Annibal, in castraredituros ea, quorum erant potiti Pœni, nisi de redimẽdis captiuis impetrauissent, si nõ redierunt, uituperãdi. de quibus nõ omnes uno modo: nam Polybius, bonus auctor inprimis, scribit, ex decẽ nobilissimis, qui tunc erãt missi, nouẽ reuertisse à senatu re nõ impetrata; unũ ex decẽ, qui paulo post, quã egressus erat è castris, redisset, quasi aliquid esset oblitus, Romæ remansisse: reditu enim in castra, liberatum se esse iureiurando interpretabatur: nõ recte: fraus enim distringit, non dissoluit periuriũ. fuit igitur stulta calliditas, peruerse imitata prudẽtiã. itaq; decreuit senatus, ut ille ueterator, et callidus uinctus ad Annibalẽ duceretur. sed illud maximũ: octo hominũ millia tenebat Annibal, nõ quos in acie cepisset, aut qui pіculo mortis diffugissent, sed qui relicti in castris fuissent à Paulo, et Varrone Cõsulibus: eos sena

tus nõ censuit redimendos, cum id parua pecunia fie-
ri potuisset; ut esset insitũ militibus nostris aut uince-
re, aut emori. qua quidẽ re audita fractũ animũ An-
nibalis scribit idẽ, quòd senatus, populusq; R. rebus af
flictis tam excelso animo fuisset. sic honestatis cõpara
tione ea, quæ uidentur utilia, uincũtur. Acilius autẽ,
ille, qui græce scripsit historiã, plures ait fuisse, qui in
castra reuertissent, eadẽ fraude, ut iureiurãdo libera-
rentur; eosq; à Censoribus omnibus ignominijs nota-
tos, sit iam huius loci finis: perspicuum est enim, quæ
timido animo, humili, demisso, fractoq; fiant, quale
fuisset Reguli factũ, si aut de captiuis, quod ipsi opus
esse uideret, non quod Reipublicæ, censuisset, aut do-
mi remanere uoluisset; nõ esse utilia, quia sunt flagi-
tiosa, fœda, & turpia. Restat quarta pars, quæ de-
core, moderatione, modestia, continẽtia, tẽperantia con
tinetur. potest igitur quidquã esse utile, quod sit huic
talium uirtutũ choro contrarium? atqui ab Aristippo
Cyrenaici, atq; Annicerij philosophi nominati, omne
bonũ in uoluptate posuerunt; uirtutemq; censuerunt
ob eam rem esse laudãdã, quòd efficiens esset uolupta
tis. quibus obsoletis floret Epicurus, eiusdẽ ferè adiu-
tor, auctorq; sententiæ. cum his, uelis equisq; (ut dici-
tur) si honestatem tueri, ac retinere sentẽtia est, decer
tandum est: nã si nõ modo utilitas, sed uita omnis bea
ta, corporis firma constitutione, eiusq; cõstitutionis spe
explorata (ut à Metrodoro scriptũ est) continetur; cer
te hæc utilitas, & quidem summa (sic enim cẽsent) cũ
honestate pugnabit. nã ubi primum prudentiæ locus
dabitur? an, ut conquirat undiq; suauitates? quàm mi

ser uirtutis famulatus seruientis uoluptati? quod autē munus prudentiæ? an legere intelligenter uoluptates? fac nihil isto esse iucundius: quid excogitari potest turpius? iam, qui dolorem summum malum dicat, apud eum quem habet locum fortitudo, quæ est dolorū, laborumq; contemptio? quamuis enim multis in locis dicat Epicurus, sicut hic dicit, satis fortiter de dolore; tamen non id spectandum est, quid dicat, sed quid cōsentaneū sit ei dicere, qui bona uoluptate terminauerit, mala dolore; ut si illum audiam de continentia, et temperantia. dicit ille quidem multa multis locis: sed aqua hæret, ut aiunt; nam quo modo potest temperantiam laudare is, qui ponat summum bonū in uoluptate? est enim temperātia libidinum inimica, libidines autē cō sectatrices uoluptatis. atq; in his tamen tribus generibus, quoquo modo possunt, non incallide tergiuersantur. prudentiam introducunt scientiam suppeditantē uoluptates, depellentem dolores. fortitudinem quoque aliquo modo expediunt, cum tradunt rationem negligendæ mortis, pepertiendiq; doloris. etiam temperantiam inducunt, nō facillime illi quidem, sed tamē quoquo modo possunt: dicunt enim, uoluptatis magnitudinem doloris detractione fieri. iustitia uacillat, uel iacet potius, omnesq; hæ uirtutes, quæ in cōmunitate cernūtur, & in societate generis humani: neque enim bonitas, nec liberalitas, nec comitas esse potest, non plus quàm amicitia, si hæc nō per se expetātur, sed ad uoluptatē, utilitatē ue referantur. cōferamus igitur in pauca: nā ut utilitatē nullā esse docuimus, quæ honestati esset cōtraria; sic omnem uoluptatem dicimus hone-

ſtati eſſe contrariam. quo magis reprehendendos Calli phonem, & Dinomachum iudico: qui ſe dirempturos controuerſiam putauerunt, ſi cum honeſtate uoluptatem, tãquam cum homine pecudem, copulauiſſent. nõ recipit iſtã coniunctionẽ honeſtas, aſpernatur, repellit. nec uero finis bonorum, & malorũ, qui ſimplex eſſe debet, ex diſſimilibus rebus miſceri, & tẽperari poteſt. ſed de hoc hactenus: magna enim res, alio loco pluribus uerbis diſputata. nunc ad propoſitum. quemadmodum igitur, ſi quando ea, quæ uideretur utilitas, honeſtati repugnat, dijudicanda res ſit, ſatis eſt ſupra diſputatum. ſin autem ſpeciem utilitatis etiam uoluptas habere dicatur, nulla poteſt eſſe ei cum honeſtate cõiunctio: nam ut tribuamus aliquid uoluptati, condimenti fortaſſe nonnihil, utilitatis certe nihil habebit.

Habes à patre munus Marce fili, mea quidem ſententia, magnum: ſed perinde erit, ut acceperis. quanquam tibi hi tres libri inter Cratippi commentarios, tanquã hoſpites, erunt recipiendi. ſed ut, ſi ipſe ueniſſem Athenas, quod quidẽ eſſet factum, niſi me de medio curſu clara uoce patria reuocaſſet, aliquãdo me quoque audires: ſic, quoniam his uoluminibus ad te profecta uox mea eſt, tribues his temporis, quantum poteris; poteris autem, quantum uoles. cum uero intellexero, te hoc ſcientiæ genere gaudere, tum & præſens tecũ propediem (ut ſpero) &, dum aberis, abſens loquar. Vale igitur mi Cicero; tibiq; perſuade, te mihi quidem eſſe chariſſimum, ſed multo fore chariorem, ſi talibus monimentis, præceptiſq; lætabere.

M. TVLLII CICERONIS CATO MAIOR, VEL DE SENECTVTE AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, SCIPIO, CATO, LAELIVS.

O Tite, si quid ego adiuto, curam'ue leuasso;
Quæ nũc te coquit, et uersat sub pectore fixa,
Ecquid erit præmij?

licet enim uersibus ijsdẽ mihi affari te Attice, quibus affatur Flaminium ille uir, haud magna cum re, sed fide plenus. quanquam certo scio, non, ut Flaminium, solicitari te Attice sic noctesq;, diesq; : noui enim moderationem animi tui, & æquitatem: teq; non cognomen solum Athenis deportasse, sed humanitatem, & prudentiam intelligo. & tamen suspicor ijsdem rebus te, quibus me ipsum, interdum grauius cõmoueri. quarũ cõsolatio & maior est, et in aliud tempus differenda. nunc autẽ mihi uisum est, de senectute aliquid ad te scribere: hoc enim onere, quod mihi tecũ cõmune est, aut iam urgentis, aut certe aduentantis senectutis & te, & me ipsum leuari uolo. etsi te quidẽ id modeste, ac sapienter, sicut omnia, & ferre, et laturũ esse certo scio. sed mihi, cum de senectute uellem aliquid scribere, tu occurrebas dignus eo munere, quo uterque nostrum communiter uteretur. mihi quidem ita iucũda huius libri confectio fuit, ut nõ modo omnes absterserit senectutis molestias, sed effecerit mollẽ etiam, et iucundam senectutem. nunquam igitur satis laudari digne poterit philosophia: cui qui pareat, omne tẽpus

ætatis ſine moleſtia poſſit degere. ſed de cæteris & diximus multa, & ſæpe dicemus. hunc uero librum de ſenectute ad te miſimus. omnem autem ſermonem tribuimus non Tithono, ut Ariſto Chius, ne parum eſſet auctoritatis in fabula; ſed M. Catoni ſeni, quo maiorẽ auctoritatem haberet oratio; apud quem Lælium, & Scipionem facimus admirantes, quòd is tã facile ſenectutem ferat, iíſq; eum reſpondentem: qui ſi eruditius uidebitur diſputare, quàm cõſueuit ipſe in ſuis libris, attribuito græcis literis, quarũ cõſtat eũ perſtudioſum fuiſſe in ſenectute. ſed quid opus eſt plura? iam enim ipſius Catonis ſermo explicabit noſtram omnẽ de ſenectute ſententiem. SCI. Sæpenumero mirari ſoleo cum hoc C. Lælio tum cæterarum rerum tuã excellentem M. Cato, perfectamq; ſapientiam, tũ uel maxime, quòd ſenectutem tuam nunquam tibi grauẽ eſſe ſenſerim: quæ pleriſq; ſenibus ſic odioſa eſt, ut onus ſe Aetna grauius dicant ſuſtinere. CA. Rem haud ſanè Scipio, & Læli difficilem admirari uidemini: quibus enim nihil opis eſt in ipſis ad bene, beateq; uiuendum, iís omnis grauis eſt ætas: qui autem omnia bona à ſe ipſis petunt, iís nihil poteſt malum uideri, quod naturæ neceſſitas afferat: quo in genere in primis eſt ſenectus: quam ut adipiſcantur, omnes optant; eãdem accuſant adepti: tanta eſt incõſtantia, ſtultitia, atq; peruerſitas. Obrepere aiunt eam citius, quàm putaſſent. primum, quis coegit eos falſum putare? qui enim citius adoleſcentiæ ſenectus, quàm pueritiæ adoleſcentia obrepit? deinde, qui minus grauis eſſet iís ſenectus, ſi octingẽteſimum annũ agerent, quàm octogeſimum? præterita

enim ætas, quamuis longa, cum effluxisset, nulla cõsola tione permulcere posset stultam senectutem. quocirca si sapientiam meam admirari soletis, quæ utinã digna esset opinione uestra, nostroq; cognomine; in hoc sumus sapientes, quòd naturam optimam ducem, tãquã deum, sequimur, eiq; paremus: à qua nõ uerisimile est, cum ceteræ partes ætatis bene descriptæ sint, extremũ actum, tanquam ab inerti poeta, esse neglectũ. sed tamen necesse fuit esse aliquod extremũ, et, tanquam in arborum baccis, terræq; frugibus, maturitate tẽpestiua quasi uietum, et caducum: quod ferendum est molliter sapienti: quid enim est aliud gigantum more bellare cum dijs, nisi naturæ repugnare? LAE. Atqui Cato gratissimũ nobis, ut etiã pro Scipione pollicear, feceris, si, quoniã speramus, et uolumus quidẽ senes fieri, ante multo à te didicerimus, quibus facillime rationibus ingrauescentẽ ætatẽ ferre possimus. CA. Faciam uero Læli, præsertim si utriq; uestrũ gratum, ut dicis, futurum est. LAE. Volumus sanè, nisi molestum est tibi Cato, tanquam aliquam uiam longam confeceris, qua nobis quoq; ingrediendũ sit, istuc, quo peruenisti, uidere quale sit. CA. Faciam, ut potero, Læli: sæpe enim interfui querelis meorum æqualium, (pares autem cum paribus ueteri prouerbio facillime congregãtur) quas C. Salinator, quas Sp. Albinus, homines consulares, nostri ferè æquales, deplorare solebant; tum, quòd uoluptatibus carerent, sine quibus uitam nullã putarent; tum, quòd spernerentur ab ijs, à quibus essent coli soliti qui mihi non id uidebantur accusare, quod esset accusandũ; nam si id culpa senectutis acci-

deret, eadē mihi uſu euenirent, reliquisq; omnibus maioribus natu: quorū ego multorum cognoui ſenectutē ſine querela, qui ſe à libidinū uinculis laxatos eſſe nō moleſte ferrent, nec à ſuis deſpicerentur. ſed omnium iſtiuſmodi querelarū in moribus eſt culpa, non in ætate: moderati enim, nec difficiles ſenes, nec inhumani tolerabilē agunt ſenectutem: importunitas autem, et inhumanitas omni ætate moleſta eſt. LAE. Eſt, ut dicis, Cato; ſed fortaſſe dixerit quiſpiam, tibi propter opes, et copias, & dignitatē tuam, tolerabilem ſenectutē uideri, id autem non poſſe multis contingere. CA. Eſt iſtud quidē Læli aliquid, ſed nequaquā in iſto ſunt omnia. ut Themiſtoclem ferunt Seriphio cuidā in iurgio reſpondiſſe, cum ille dixiſſet, non illū ſua, ſed patriæ gloria ſplendorem aſſecutū: nec hercle, inquit, ſi ego Seriphius eſſem, nobilis; nec, ſi tu Athenieſis eſſes, clarus unquam fuiſſes. quod eodē modo de ſenectute poteſt dici: nec enim in ſumma inopia leuis eſſe ſenectus poteſt, ne ſapiēti quidē, nec inſipiēti in sūma copia nō grauis. aptiſſima omnino ſunt Scipio, et Læli arma ſenectutis, artes, exercitationesq; uirtutū. quæ in omni ætate cultæ, cū multū, diuq; uixeris, mirificos afferunt fructus, non ſolū quia nunquam deſerunt, nec in extremo quidem tempore ætatis; (quanquā id maximū eſt) uerum etiā quia conſcientia bene actæ uitæ, multorūq; bene factorū recordatio iucundiſſima eſt. ego quidem Q. Maximū, eū, qui Tarentum recepit, adoleſcens ita dilexi ſenem, ut æqualē: erat enim in illo uiro comitate condita grauitas: nec ſenectus mores mutauerat. quanquam eum colere cœpi non admodū grandem natu,

ſed tamen iã ætate prouectum: anno enim poſt, quàm primum Conſul fuerat, ego natus ſum: cũq; eo quartum Conſule adoleſcentulus miles profectus ſum ad Capuam, quintoq; anno poſt ad Tarentum Quæſtor: deinde Aedilis, quadriennio poſt factus ſum Prætor, quẽ magiſtratum geſſi Conſulibus Tuditano, et Cethego, cum quidẽ ille admodum ſenex ſuaſor legis Cinciæ de donis, & muneribus fuit. hic et bella gerebat, ut adoleſcens, cum planè grandis eſſet: & Annibalem iuueniliter exultãtem patientia ſua molliebat: de quo præclare familiaris noſter Ennius:

Vnus homo nobis cunctando reſtituit rem:
Non ponebat enim rumores ante ſalutem.
Ergo poſtq;, magisq; uiri nunc gloria claret.

Tarentũ uero qua uigilantia, quo conſilio recepit? cũ quidẽ me audiente Salinatori, qui amiſſo oppido fugerat in arcem, glorianti, atque ita dicenti; mea opera Q. Fabi Tarentum recepiſti; certe, inquit, ridens, niſi tu amiſiſſes, nunquã recepiſſem. nec uero in armis præſtantior, quàm in toga; qui Conſul iterum, Sp. Caruilio collega quieſcẽte, C. Flaminio Tribuno pl. quoad potuit, reſtitit, agrum Picenum, et Gallicum uiritim contra ſenatus auctoritatem diuidenti: Augurq; cum eſſet, dicere auſus eſt, optimis auſpicijs ea geri, quæ pro Reip. ſalute gererentur; quæ cõtra Remp. fierent, contra auſpicia fieri. multa in eo uiro præclara cognoui: ſed nihil eſt admirabilius, quàm quo modo ille mortẽ Marci filij tulit, clari uiri, & cõſularis. eſt in manibus uiri laudatio: quam cum legimus, quem philoſophum nõ contemnimus? nec uero ille in luce modo, atq; in

oculis ciuium magnus; sed intus, domiq; præstantior. qui sermo? quæ præcepta? quanta notitia antiquitatis? quæ scientia iuris augurij? multæ etiam, ut in homine Romano, literæ; omnia memoria tenebat nõ domestica solum, sed etiam externa bella, cuius sermone ita tum cupide fruebar, quasi iam diuinarem id, quod euenit, illo extincto fore, unde discerem, neminem. quorsum igitur hæc tam multa de Maximo? quia profecto uidetis, nefas esse dictu, miserã fuisse talem senectutẽ. nec tamẽ omnes possunt esse Scipiones, aut Maximi, ut urbium expugnationes, ut pedestres, nauales'ue pugnas, ut bella à se gesta, ut triumphos recordentur: est enim quiete, & pure, et eleganter actæ ætatis placida, ac lenis senectus: qualem accepimus Platonis; qui uno, & octogesimo anno scribens mortuus est: qualem Isocratis; qui eum librũ, qui Panathenaicus inscribitur, quarto, & nonagesimo anno scripsisse dicitur, uixitq; quinquennium postea: cuius magister Leontinus Gorgias centum, & septem compleuit annos; neque unquã in suo studio, atq; opere cessauit. qui, cum ex eo quæreretur, cur tandiu uellet esse in uita, nihil habeo, inquit, quod accusem senectutem. præclarum responsum, & docto homine dignum: sua enim uitia insipientes, & suam culpam in senectutem conferunt: quod nõ faciebat is, cuius modo mentionem feci, Ennius.

Sicut fortis equus, spatio qui sæpe supremo
Vicit Olympia, nunc senio confectus quiescit.

equi fortis, & uictoris senectuti comparat suam: quẽ quidẽ probe meminisse potestis: anno enim undeuigesimo post eius mortem hi Consules, L. Flaminius, et M.

Attilius, facti sunt: ille autem Cepione, & Philippo iterum Cōsulibus mortuus est, cum ego quidē quinq;, & sexaginta annos natus legem Voconiam uoce magna, & bonis lateribus suasissem. annos septuaginta natus (tot enim dixit Ennius) ita ferebat duo, quæ maxima putãtur, onera, paupertatē, senectutē, ut eis penè delectari uideretur. Etenim, cū cōplector animo, quatuor causas reperio, cur senectus misera uideatur; unam, ꝙ auocet à rebus gerendis; alterā, ꝙ corpus faciat infirmum; tertiam, quòd priuet omnibus ferè uoluptatibus; quartam, ꝙ haud procul absit à morte. earum, si placet, causarum quantū quæque ualeat, quãtumq; iusta sit, uideamus. À rebus gerēdis senectus abstrahit: quibus? an ijs, quæ iuuētute geruntur, & uiribus? nullæ ne igitur res seniles sunt, quæ uel infirmis corporibus, animo tamē administrentur? nihil igitur agebat Q. Maximus? nihil L. Paulus pater tuus Scipio, socer optimi uiri filij mei? cæteri senes, Fabritij, Curij, Corūcani, cū Rēp. consilio, & auctoritate defendebãt, nihil agebant? ad App. Claudij senectutem accedebat etiã, ut cæcus esset: tamen, cū sententia senatus inclinaret ad pacem, & fœdus faciendum cum Pyrrho, nō dubitauit dicere illa, quæ uersibus persecutus est Ennius:

Quò uobis mentes, rectæ quæ stare solebant
Antehac, dementi sese flexere ruina?

cæteraq; grauissime: notū uobis enim carmen: & tamen ipsius Appij extat oratio. atq; hæc ille egit septē & decem annis post alterum Consulatum, cum inter duos Consulatus anni decem interfuissent, Cēsorq; ante Consulatum superiorē fuisset: ex quo intelligitur,

Pyrrhi bello grandem ſanè fuiſſe : & tamen ſic a patribus accepimus. nihil igitur afferunt, qui in re gerenda uerſari ſenectutem negant: ſimilesq; ſunt, ut ſi qui gubernatorē in nauigando agere nihil dicāt, cum alij malos ſcandant, alij per foros curſent, alij ſentinam exhauriant; ille autem clauum tenens, ſedeat in puppi quietus. non facit ea, quæ iuuenes. at uero multo maiora, & meliora facit: non enim uiribus: aut uelocitatibus, aut celeritate corporū res magnæ geruntur, ſed conſilio, & auctoritate, & ſententia; quibus nō modo non orbari, ſed etiam augeri ſenectus ſolet. niſi forte ego uobis, qui & miles, et Tribunus, et Legatus, & Cōſul uerſatus ſum in uario genere bellorum, ceſſare nūc uideor, cum bella non gero: at ſenatui, quæ ſunt gerenda, præſcribo, &, quo modo Carthagini male iam diu cogitanti bellū inferatur, multo ante denūtio. de qua non ante uereri deſinam, quā illā exciſam eſſe cognouero. quā palmam utinam dij immortales tibi Scipio reſeruent; ut aui reliquias perſequare : cuius à morte hic tertius, & trigeſimus eſt annus: ſed memoriam illius uiri excipient omnes anni conſequētes. anno ante me Cenſorem mortuus eſt, nouē annis poſt meum Conſulatum; cum Conſul iterum, me Conſule creatus eſſet. nū igitur, ſi ad centeſimū annum uixiſſet, ſenectutis eum ſuæ pœniteret? nec enim excurſione, aut ſaltu, nec eminus haſtis, aut comminus gladijs uteretur, ſed conſilio, ratione, ſentētia, quæ niſi eſſent in ſenibus, nō ſummum conſiliū maiores noſtri appellaſſent ſenatū. apud Lacedæmonios quidem ij, qui ampliſſimum magiſtratum gerunt, ut ſunt, ſic etiam appellantur ſe-

nes. ꝙ si legere, & audire uoletis externa, maximas Resp. per adolescētulos labefactatas, à senibus sustentatas reperietis: Cedò, qui uestram Rempublitam tātam amisistis tam cito? sic enim percunctanti, ut est in Næuij ludo, respondentur & alia, & hæc in primis: Prouen:ebant oratores noui, stulti adolescentuli. temeritas est uidelicet florentis ætatis, prudentia senectutis. at memoria minuitur: credo, nisi exerceas eam, aut etiam si sis natura tardior. Themistocles omnium ciuium nomina perceperat. num igitur censetis eum, cum ætate processisset, qui Aristides esset, Lysimachū salutare solitum? equidē nō modo eos noui, qui sunt, sed eorum patres etiam, & auos: nec sepulcra legens, uereor (quod aiunt) ne perdam memoriam: his enim ipsis legendis redeo in memoriam mortuorū. nec uero quenquam senum audiui oblitum, quo loco thesaurū obruisset. omnia, quæ curāt, meminerunt, uadimonia constituta, qui sibi, quibus ipsi debeāt. quid iuriscōsulti, quid Pōtifices, quid Augures, quid philosophi senes? quā multa meminerunt? manent ingenia senibus, modo permaneat studium, & industria; nec ea solum in claris, & honoratis uiris, sed in uita etiam priuata, & quieta. Sophocles ad summā senectutem tragœdias fecit. qui propter studium cum rem familiarem negligere uideretur, à filijs in iudicium uocatus est: ut, quēadmodum nostro more male rem gerentibus patribus bonis interdici solet, sic illum, quasi desipiētem, à re familiari remouerent iudices. tum senex dicitur eam fabulam, quam in manibus habebat, & proxime scripserat, Oedipū Coloneū recitasse iudicibus, quæsisseq;, nū

illud carmen desipientis uideretur: quo recitato, sentē tijs iudicum est liberatus. num igitur hunc, num Hesiodum, num Simonidem, nū Stesichorum, num, quos ante dixi, Isocratem, Gorgiam, num Homerum, nū philosophorū principes Pythagorā, Democritum, nū Platonem, nū Xenocratem, num postea Zenonem, Cleāthē, aut eum, quem uos etiam Romæ uidistis, Diogenē Stoicum coegit in suis studijs obmutescere senectus? an nō in omnibus his studiorum agitatio uitæ æqualis fuit? age, ut ista diuina studia omittamus: possum nominare ex agro Sabino rusticos uicinos, & familiares meos, quibus absentibus nunquā ferè ulla in agro maiora opera fiūt, nō serēdis, nō percipiēdis fructibus, nō condēdis, quāquā in ijs hoc minus mirū: nemo enim est tā senex, qui se annum non putet posse uiuere, sed ijdem laborāt in eis, quæ sciūt nihil ad se omnino pertinere:

Serunt arbores, quæ alteri seculo prosint,

ut ait Statius noster in Synephebis. nec uero dubitat agricola quāuis senex, quærenti, cui serat, respondere; dijs immortalibus, qui me nō accipere tātūmodo hæc à maioribus uoluerūt, sed etiā posteris prodere. melius Cæcilius de sene alteri seculo prospiciēte, quā illud idē:

Aedepol senectus, si nihil quidquam aliud uitij
Apportet secum, cum aduenerit; unum id satis est,
Quòd diu uiuendo, multa, quæ non uult, uidet:

& multa fortasse, quæ uult: atque in ea quidem, quæ non uult, sæpe etiam adolescentia incurrit. illud uero idem Cæcilius uitiosius:

Tum etiam in senecta hoc reputo miserrimum,
Sentire ea ætate esse odiosum se alteri:

iucundum potius, quàm odiosum: ut enim adolescenti bus bona indole præditis sapientes senes delectantur, le uiorq; fit eorũ senectus, qui à iuuentute coluntur, & diliguntur; sic adolescentes senum præceptis gaudent, quibus ad uirtutũ studia ducuntur. nec minus intelli go me uobis, quàm uos mihi esse iucundos. sed uidetis, ut senectus nõ modo languida, atq; iners non sit, uerũ etiam sit operosa, & semper agens aliquid, et moliens, tale scilicet, qualecuiusq; studiũ in superiore uita fuit. quid, ꝙ etiam addiscunt aliquid: ut Solonem in uersi= busgloriantẽ uidemus, qui se, quotidie aliquid addiscẽ tem, senem fieri dicit: ut ego feci, qui græcas literas se nex didici. quas quidem sic auide arripui, quasi diutur nam sitim explere cupiẽs; ut ea ipsa mihi nota essent, quibus me nunc exemplis uti uidetis. quod cum fecisse Socratem in fidibus audirem: uellem equidẽ & illud: (discebant enim fidibus antiqui) sed in literis certe ela boraui. Nec nunc quidẽ uires desidero adolescentis, (is enim locus erat alter de uitijs senectutis) nõ plus, quã adolescens etiã uires tauri, aut elephantis desiderabã: quod enim homini naturaliter insitũ est, eo uti decet; et quidquid agas, agere pro uiribus. quæ enimuox po test esse cõtẽptior, quã Milonis Crotoniatæ? qui, cũ iã senex esset, athletasq; se in curriculo exercẽtes uideret, aspexisse lacertos suos dicitur, illacrymansq; dixisse:

At hi quidem iam mortui sunt:

non uero tam isti, quã tu ipse nugator: neq; enim ex te unquam es nobilitatus, sed ex lateribus, & lacertis tuis. nihil Sex. Aelius tale, nihil multis annis ante T. Co runcanus, nihil modo P. Crassus: à quibus iura ciuibus

præscribebantur: quorum usq; ad extremum spiritũ prouecta est prudentia. orator, metuo, ne languescat senectute: est enim munus eius non ingenij solum, sed laterum etiam, et uirium. omnino canorum illud in uoce splẽdescit etiã nescio quo pacto in senectute: quod equidẽ non amisi adhuc: & tamẽ uidetis annos meos. sed tamẽ decorus est sermo senis quietus, & remissus; facitq; persæpe ipsa sibi audientiam diserti senis cõpta oratio, & mitis, ꝙ si exequi nequeas, possis tamen Scipioni præcipere, & Lælio: quid enim est iucundius senectute stipata studijs iuuentutis? an ne eas quidẽ uires senectuti relinquemus, ut adolescẽtulos doceat, instituat, ad omne officij munus instruat? quo quidẽ opere quid potest esse præclarius? mihi uero Cn. & P. Scipiones, & aui tui duo L. Aemilius, & P. Africanus comitatu nobilium iuuenum fortunati uidebantur. nec ulli bonarum artium magistri nõ beati putandi, quãuis cõsenuerint uires, atq; defecerint: etsi ista ipsa defectio uirium adolescentiæ uitijs efficitur sæpius, quã senectutis: libidinosa etenim, et intemperans adolescẽtia effœtum corpus tradit senectuti. Cyrus quidem apud Xenophontem eo sermone, quem moriẽs habuit, cũ admodum senex esset, negat se unquã sensisse senectutẽ suam imbecilliorem factam, quã adolescentia fuisset. ego L. Metellum memini puer, qui, cũ quadriẽnio post alterum Consulatũ Põtifex Maximus factus esset, uiginti, & duos annos ei sacerdotio præfuit, ita bonis uiribus esse in extremo tẽpore ætatis, ut adolescentiã nõ requireret. nihil necesse est de me ipso dicere mihi. quãquam est id quidem senile, ætatiq; nostræ cõceditur: ui

detis enim,ut apud Homerum ſæpiſſime Neſtor de uir
tutibus ſuis prædicet:tertiam enim iam ætatem homi
num uiuebat;nec erat ei uerendum,ne uera de ſe præ
dicans,nimis uideretur aut inſolẽs,aut loquax:etenim
(ut ait Homerus)ex eius lingua melle dulcior fluebat
oratio:quam ad ſuauitatem nullis egebat corporis ui=
ribus.& tamen ille dux Græciæ nunquã optat,ut Aia
cis ſimiles decem habeat,at ut Neſtoris: quod ſi accide
rit,non dubitat quin breui Troia ſit peritura . ſed re=
deo ad me . quartum annum ago , & octogeſimum.
equidem poſſe uellem idẽ gloriari,quod Cyrus:ſed ta=
men hoc queo dicere , nõ me quidẽ ijs eſſe uiribus,qui
bus aut miles Punico bello,aut Quæſtor in eodẽ bello,
aut Conſul in Hiſpania fuerim,aut quadriennio poſt
cũ Tribunus militaris depugnaui apud Thermopylas
M.Attilio Glabrione Conſule:ſed tamen(ut uos uide=
tis)non planè me eneruauit,non afflixit ſenectus:non
curia uires meas deſiderat,non Roſtra,non amici,non
clientes, non hoſpites:nec enim unquam ſum aſſenſus
illi ueteri, laudatoq; prouerbio ; quod monet mature
fieri ſenem,ſi diu uelis eſſe ſenex. ego uero me minus
diu ſenem eſſe mallẽ,quã eſſe ſenem ante,quã eſſem:
itaq; nemo adhuc cõuenire me uoluit,quin fuerim oc
cupatus.at minus habeo uirium, quàm ueſtrum uter
uis.nec uos quidem T. Pontij Cẽturionis uires habetis:
nũ idcirco ille eſt præſtantior uobis ? moderatio modo
uirium adſit,& tãtũ, quãtum quiſq; poteſt, nitatur:
næ ille non magno deſiderio tenebitur uiriũ.Olympiæ
per ſtadium ingreſſus eſſe Milo dicitur, cũ humeris ſu
ſtineret bouem.utrum igitur has corporis,an Pythago=

ræ tibi malis uires ingenij dari? deniq; isto bono utare, dum adsit: cum absit, ne requiras: nisi forte adolescentes pueritiam, paululum ætate progressi adolescentiã debeant requirere. cursus est certus ætatis, & uia una naturæ, eaq́; simplex; suaq́; cuique parti ætatis tempestiuitas est data: ut enim infirmitas est puerorum, & ferocitas iuuenum, & grauitas iam cõstantis ætatis; sic senectutis maturitas naturale quiddam habet, quod suo tẽpore percipi debeat. arbitror te audire Scipio, hospes tuus Masinissa quæ faciat hodie, nonaginta annos natus; cũ ingressus iter pedibus sit, in equũ omnino nõ ascendere; cũ equo, ex equo nõ descendere; nullo imbre, nullo frigore adduci, ut capite operto sit; summã in eo esse corporis siccitatẽ; itaq; exequi omnia regis officia, & munera. potest igitur exercitatio, & tẽperantia etiam in senectute conseruare aliquid pristini roboris. non sunt in senectute uires: nec postulantur quidem uires à senectute. ergo & legibus, & institutis uacat ætas nostra muneribus ijs, quæ nõ possunt sine uiribus sustineri. itaq; nõ modo, quod non possumus, sed ne quantum possumus quidem, cogimur. at ita multi sunt imbecilles senes, ut nullũ officij, aut omnino uitæ munus exequi possint. at id quidẽ non proprium senectutis est uitium, sed cõmune ualetudinis. quàm fuit imbecillis P. Africani filius, is, qui te adoptauit? quã tenui, aut nulla potius ualetudine? ꝙ nisi ita fuisset, alterum ille extitisset lumen ciuitatis: ad paternã enim magnitudinẽ animi, doctrina uberior accesserat. quid mirum igitur in senibus, si infirmi sunt aliquando, cum ne id quidẽ adolescẽtes effugere pos=

sint? resistendum Laeli, et Scipio senectuti est; & eius uitia diligentia corrigenda sunt: pugnandum, tanquã contra morbum, sic contra senectutem: habenda ratio ualetudinis: utendum exercitationibus modicis: tantũ cibi, & potionis adhibendum, ut reficiãtur uires, nõ opprimantur. nec uero corpori solum subueniendum est, sed etiam menti, atq; animo multo magis: nanq; hæc quoq;, nisi tãquã lumini oleũ instilles, extinguũtur senectute. & corpora quidem defatigatione, et exercitatione ingrauescunt: animi autem se exercendo leuãtur. nam, quos ait Cæcilius comicus stultos senes, hos significat credulos, obliuiosos, dissolutos. quæ uitia sunt nõ senectutis, sed inertis, ignauæ, somniculosæ senectutis. ut petulãtia, ut libido magis est adolescentũ quàm senum, nec tamen omnium adolescentum, sed nõ proborum: sic ista senilis stultitia, quæ deliratio appellari solet, senum leuium est, nõ omnium. quatuor robustos filios, & filias quinq;, tantam domum, tantas cliẽtelas Appius regebat & senex, et cæcus: intentum enim animũ tanquam arcum habebat: nec languescẽs succumbebat senectuti: tenebat non modo auctoritatem, sed etiam imperium in suos: metuebant eum serui, uerebãtur liberi, charum omnes habebãt: uigebat in ea domo patrius mos, et disciplina: ita enim senectus honesta est, si se ipsa defendit, si ius suum retinet, si nemini mãcipata est, si usq; ad extremum spiritum dominatur in suos: ut enim adolescentẽ, in quo senile aliquid, sic senẽ, in quo adolescentis est aliquid, laudamus. quod qui sequitur, corpore senex esse poterit, animo nũquã erit. septimus mihi originũ liber est in manibus: omnia an=

tiquitatis monimenta colligo: causarũ illustriũ, quascunq; defendi, nũc quãmaxime conficio orationes: ius augurium, pontificiũ, ciuile tracto: multum etiam literis græcis utor: Pythagoreorumq́; more exercẽdæ memoriæ gratia, quodcunq; dixerim, audiuerim, egerim, cõmemoro uesperi. hæ sunt exercitationes ingenij, hæc curricula mentis: in his desudãs, atq; elaborans, corporis uires non magnopere desidero: adsum amicis: uenio in senatum frequens, ultroq́; affero res multũ, et diu cogitatas, easq́; tueor animi, non corporis uiribus. quæ si exequi nequirem, tamen me lectulus oblectaret meus ea ipsa cogitãtem, quæ iam agere nõ possem: sed ut possim, facit acta uita: semper enim in his studijs, laboribusq́; uiuenti non intelligitur, quãdo obrepat senectus. ita sensim, sine sensu ætas senescit; nec subito frangitur, sed diuturnitate extinguitur. Sequitur tertia uituperatio senectutis, quòd eã carere dicũt uoluptatibus. ò præclarum munus ætatis: si quidem id aufert nobis, quod est in adolescẽtia uitiosissimũ: accipite enim optimi adolescentes ueterẽ orationem Archytæ Tarẽtini, magni in primis, & præclari uiri: quæ mihi tradita est, cum essem adolescẽs Tarẽti cum Q. Maximo. Nullam capitaliorem pestem, quàm corporis uoluptem, hominibus dicebat à natura datam: cuius uoluptatis auidæ libidines, temere, & effrenate ad potiundum incitarentur. hinc patriæ proditiones, hinc Rerump. euersiones, hinc cum hostibus clãdestina colloquia nasci dicebat: nullum deniq; scelus, nullũ magnũ facinus esse, ad quod suscipiendum nõ libido uoluptatis impelleret: stupra uero, & adulteria, et omne tale

flagitium nullis alijs illecebris excitari, nisi uoluptate: cumq; homini siue natura, siue quis deus nihil mente præstabilius dedisset, huic diuino muneri, ac dono nihil tam esse inimicum, quàm uoluptatem: nec enim libidine dominante tẽperantiæ locũ esse, nec omnino in uoluptatis regno uirtutem posse consistere. quod quo magis intelligi posset, fingere animo aliquem iubeat tanta incitatum uoluptate corporis, quanta percipi posset maxima: nemini censebat fore dubium, quin tam diu, dum ita gauderet, nihil agitare mẽte, nihil ratione, nihil cogitatione consequi posset: quocirca nihil tam detestabile, tamq; pestiferum, quàm uoluptatem: si quidẽ ea, cum maior esset, atq; longior, omne animi lumen extingueret. Hæc cum C. Pontio Samnite, patre eius, à quo in Caudino prælio Sp. Posthumius, & T. Veturius Cõsules superati sunt, locutũ Archytam, Nearchus Tarentinus hospes noster, qui in amicitia populi R. permanserat, se à maioribus natu accepisse dicebat; cum quidem ei sermoni interfuisset Plato Atheniensis: quẽ Tarentum uenisse L. Aemilio, App. Claudio Coss. reperio. quorsum hæc? ut intelligatis, si uoluptatem aspernari ratione, & sapientia non possumus, magnam habẽdam senectuti gratiam, quæ effecerit, ut nõ liberet, quod non oporteret: impedit enim consiliũ uoluptas, rationi inimica; ac mentis (ut ita dicam) præstringit oculos; nec habet ullum cum uirtute cõmercium. inuitus quidem feci, ut fortissimi uiri T. Flaminij fratrẽ L. Flaminiũ è senatu eijcerem septem annis post quàm Consul fuisset: sed notandam libidinem putaui nimiam: ille enim, cum esset Consul in Gallia, exoratus est

in conuiuio à ſcorto, ut ſecuri feriret aliquem eorum, qui in uinculis eſſent damnati rei capitalis. tunc fratre ſuo Cenſore, qui proximus ante me fuerat, elapſus eſt. mihi uero, & Flacco neutiquam probari potuit tam flagitioſa, & tam perdita libido, quæ cũ probro priuato coniungeret imperij dedecus. ſæpe à maioribus natu audiui, qui ſe porrò pueros à ſenibus audiuiſſe dicebant, mirari ſolitum. C. Fabritium, quòd, cũ apud Regem Pyrrhum Legatus eſſet, audiſſet à Theſſalo Cinea, Athenis quendam eſſe, qui ſe ſapientẽ profiteretur; eũq; dicere, omnia, quæ faceremus, ad uoluptatem eſſe referenda: quod ex eo audientes Manium Curium, & T. Coruncanum, optare ſolitos, ut id Samnitibus, ipſiq; Pyrrho perſuaderetur; quo facilius uinci poſſent, cum ſe uoluptatibus dediſſent. uixerat Manius Curius cum P. Decio, qui quinquennio ante eum Conſulem ſe pro Rep. quarto Conſulatu deuouerat: norat eundem Fabritius, norat Coruncanus: qui tum ex ſua uita, tum ex eius, quem dico, P. Decij facto iudicabãt eſſe profecto aliquid natura pulchrum, atq; præclarum, quod ſua ſponte peteretur, quodq; ſpreta, & contempta uoluptate optimus quiſque ſequeretur. quorſum igitur hæc tam multa de uoluptate? quia nõ modo uituperatio nulla, ſed etiã ſumma laus ſenectutis eſt, quòd ea uoluptates nullas magnopere deſiderat. caret epulis, extructiſq; menſis, et frequentibus poculis: caret ergo uinolentia, cruditate, & inſomnijs. ſed ſi aliquid dandum eſt uoluptati, quoniam eius blãditijs non facile obſiſtimus (diuinus enim Plato eſcam malorum uoluptatem appellat, quòd ea uidelicet homi-

nes capiantur, ut hamo pisces) quanquã immoderatis epulis careat senectus, modicis conuiuijs tamẽ potest delectari. C. Duillum M. filium, qui Pœnos primus classe deuicerat, redeũtem à cœna senem sæpe uidebã puer. delectabatur cæreo funali, & tibicine: quæ sibi nullo exemplo priuatus sumpserat: tantũ licentiæ dabat gloria. sed quid ego alios? ad me ipsum iam reuertar. primum habui semper sodales: sodalitates autẽ me Quæstore cõstitutæ sũt, sacris Idæis Magnæ matris acceptis. epulabar igitur cũ sodalibus, omnino modice, sed erat quidam feruor ætatis; qua progrediente, omnia fiunt etiam in dies mitiora: neq; enim ipsorum conuiuiorũ delectationes corporis uoluptatibus magis, quàm cœtu amicorum, & sermonibus metiebar: bene enim maiores accubationem epularem amicorum, quia uitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt, melius, quàm Græci, qui hoc idem tum compotationem, tum concœnationem uocãt: ut, quod in eo genere minimũ est, id maxime probare uideantur. ego uero propter sermonis delectationem tẽpestiuis conuiuijs delector, nec cum æqualibus solum, qui pauci admodum restant, sed cum uestra etiã ætate, atq; uobiscum: habeoq; senectuti magnam gratiam, quæ mihi sermonis auiditatẽ auxit, potionis, et cibi sustulit. quòd si quem etiã ista delectant, ne omnino bellũ indixisse uidear uoluptati, cuius est etiã fortasse quidam naturalis modus: nõ intelligo ne in istis quidẽ uoluptatibus ipsis carere sensu senectutem. me uero & magisteria delectant à maioribus instituta; & is sermo, qui more maiorum à summo adhibetur magistro in poculo; & pocula, sicut in

ſympoſio Xenophontis, minuta, atq; rorātia, et refrige ratio æſtate, & uiciſſim in hyeme aut ſol, aut ignis hybernus: quæ quidem in Sabinis etiam perſequi ſoleo: conuiuiumq; uicinorum quotidie cōpleo; quod ad multam noctem, quàm maxime poſſumus, uario ſermone producimus. at non eſt uoluptatum tanta quaſi titillatio in ſenibus. credo: ſed nec deſideratio quidem: nihil autem moleſtum, quod non deſideres. bene Sophocles, cum ex eo quidā iam confecto ætate quæreret uteretur ne rebus Venereis, dij meliora, inquit: libenter uero iſtinc tāquam à domino agreſti, ac furioſo profugi. cupidis enim rerum talium odioſum, & moleſtum eſt fortaſſe carere; ſatiatis uero, & expletis iucundius eſt carere, quàm frui. (quanquam non caret is, qui nō deſiderat) ergo hoc nō deſiderare dico eſſe iucūdius, quàm frui. quòd ſi iſtis ipſis uoluptatibus bona ætas fruitur libentius; primum paruulis fruitur rebus, ut diximus; deinde ijs, quibus ſenectus, ſi etiam non abūde potitur, non omnino caret. ut Turpione Ambiuio magis delectatur, qui in prima cauea ſpectat; delectatur tamen etiam, qui in ultima: ſic in adoleſcētia uoluptates prope intuens magis fortaſſe lætatur; ſed delectatur etiā ſenectus procul eas ſpectans, tantū, quantum ſat eſt. at illa quanti ſunt, animum tanquā emeritis ſtipēdijs libidinis, ambitionis, contētionis, inimicitiarū, cupiditatum omnium, ſecum eſſe, ſecūq; (ut dicitur) uiuere? ſi uero habet aliquod tanquam pabulum ſtudij, atq; doctrinæ, nihil eſt otioſa ſenectute iucūdius. mori uidebamus in ſtudio dimetiendi penè cœli, atq; terræ Gallū familiarem patris tui Scipio. quoties illum lux, noctu

aliquid describere ingressum, quoties nox oppressit, cũ cœpisset mane? quàm delectabatur, cum defectiones solis, & lunæ multo nobis ante prædiceret? quid in leuioribus studijs, sed tamen acutis? quàm gaudebat bello suo Punico Næuius? quàm Truculento Plautus? quàm Pseudulo? uidi etiam senem Liuium: qui, cum septẽ annis ante, quàm ego natus sum, fabulam docuisset Centone, Tuditanoq; Consulibus, usque ad adolescẽtiam meam processit ætate. quid de P. Licinij Crassi et pontificij, & ciuilis iuris studio loquar? aut de huius P. Scipionis, qui his paucis diebus Pontifex maximus factus est? atqui eos omnes, quos commemoraui, his studijs flagrantes senes uidimus. Marcum uero Cethegũ, quem recte suadæ medullam dixit Ennius, quanto studio exerceri in dicendo uidebamus etiam senem? quæ sunt igitur epularum, aut ludorum, aut scortorum uoluptates cum his uoluptatibus comparandæ? atq; hæc quidem studia sunt doctrinæ: quæ quidem prudentibus, et bene institutis pariter cũ ætate crescunt. ut honestum illud Solonis est, quod ait uersiculo quodã, (ut ante dixi) senescere se multa in dies addiscentem: qua uoluptate animi nulla certe potest esse maior. Venio nunc ad uoluptates agricolarum: quibus ego incredibiliter delector: quæ nec ulla impediuntur senectute, & mihi ad sapientis uitam proxime uidẽtur accedere: habent enim rationem cũ terra; quæ nunquam recusat imperium, nec unquã sine usura reddit, quod accepit, sed alias minore, plerunq; maiore cum fœnore. quanquam me quidem nõ fructus modo, sed etiã ipsius terræ uis, ac natura delectat. quæ cum gremio mollito, ac

ſubacto ſemen ſparſum excepit, primũ id occatum co hibet; ex quo occatio, quæ hoc efficit, nominata eſt: de inde tepefactum uapore, & cõplexu ſuo diffundit, et elicit herbeſcentem ex eo uiriditatem: quæ nixa fibris ſtirpiũ ſenſim adoleſcit; culmoq; erecta geniculato, ua ginis iam quaſi pubeſcens includitur: è quibus cũ emer ſerit, fundit frugem ſpicæ ordine ſtructam, & contra auium minorum morſum munitur uallo ariſtarum. quid ego uitium ſatus, ortus, incremẽta commemorẽ? ſatiari delectatione non poſſum; ut meæ ſenectutis re quiem, oblectamẽtumq; noſcatis. omitto enim uim ip ſam omnium, quæ generantur è terra; quæ ex fici tan tulo grano, aut ex acino uinaceo, aut ex cæterarũ fru gum, aut ſtirpium minutiſſimis ſeminibus tantos trũ cos, ramoſq; procreet: malleoli, plantæ, ſarmẽta, uiuira dices, propagines non ne ea efficiunt, ut quẽuis admira tione delectent? uitis quidem, quæ natura caduca eſt, &, niſi fulta ſit, ad terram fertur, eadem, ut ſe erigat, clauiculis ſuis, quaſi manibus, quidquid eſt nacta, com plectitur: quam ſerpentem multiplici lapſu, & errati co, ferro amputãs coercet ars agricolarum, ne ſilueſcat ſarmentis, & in omnes partes nimia fundatur. itaq; ineunte uere in ijs, quæ relicta ſunt, exiſtit tanquã ad articulos ſarmentorum ea, quæ gemma dicitur: à qua oriens uua ſeſe oſtendit: quæ & ſucco terræ, & calore ſolis augeſcens, primo eſt peracerba guſtui; deinde ma turata dulceſcit; ueſtitaq; pampinis, nec modico tepore caret & nimios ſolis defendit ardores: qua quid poteſt eſſe tum fructu lætius, tum aſpectu pulchrius? cuius quidem non utilitas me ſolum, ut ante dixi, ſed etiam

cultura, & ipsa natura delectat; adminiculorum ordines, capitũ coniugatio, & religatio, & propagatio uitium, sarmentorum ea, quam dixi; aliorũ amputatio, & aliorum immissio. quid ego irrigationes, quid agri fossiones, repastinationesq; proferam, quibus fit multo terra fœcundior? quid de utilitate loquar stercorádi? dixi in eo libro, quem de rebus rusticis scripsi: de qua doctus Hesiodus ne uerbum quidem fecit, cũ de cultura agri scriberet. at Homerus, qui multis (ut mihi uidetur) ante seculis fuit, Laertem lenientem desiderium, quod capiebat è filio, colentem agrum, & eum stercorantem facit. nec uero segetibus solum, & pratis, et uineis, & arbustis res rusticæ lætæ sunt, sed pomarijs etiá & hortis, tum pecudum pastu, et apum examinibus, tum florum omnium uarietate. nec consitiones modo delectant, sed etiá insitiones: quibus nihil inuenit agricola solertius. possum persequi multa oblectaméta rerum rusticarũ: sed ea ipsa, quæ dixi, sentio fuisse longiora. ignoscetis autem: nam & studio rerum rusticarum prouectus sum; & senectus est natura loquacior; ne ab omnibus eam uitijs uidear uendicare. ergo in hac uita M. Curius, cum de Samnitibus, de Sabinis, de Pyrrho triumphasset, cósumpsit extremum tépus ætatis. cuius quidem uillam ego contemplans (abest enim non longe á me) admirari satis non possum uel ipsius hominis continentiam, uel temporum disciplina. Curio ad focum sedenti magnum auri pondus Samnites cũ attulissent, repudiati ab eo sunt: non enim aurum habere, præclarum sibi uideri dixit, sed eis, qui haberent aurum, imperare. poterat ne tantus animus non iu

cundam efficere senectuté? sed uenio ad agricolas, ne à me ipso recedam. in agris erát tunc senatores, idest senes; si quidé L. Quintio Cincinnato in agro aráti nũciatum est, eum Dictatorem esse factũ. cuius Dictatoris iussu Magister Equitum C. Seruilius Hala Sp. Melium regnum appetentem, & occcupanté interemit. à uilla in senatum accersebãtur & Curius, & cæteri senes. ex quo, qui eos accersebát, uiatores nominati sunt. num igitur eorũ senectus miserabilis fuit, qui se agri cultione oblectabant? mea quidem sentétia, haud scio, hac an ulla uita beatior esse possit; neq; solum officio, ꝙ hominum generi uniuerso cultura agrorũ est salutaris; sed & delectatione, quam dixi; & saturitate, copiaq́; omnium rerum, quæ ad uictum hominum, & cultum etiam deorum pertinent: ut, quoniam hæc quidam desiderant, in gratiam iam cũ uoluptate redeamus: semper enim boni, assiduiq; domini referta cella uinaria, olearia, & penuaria est; uillaq; tota locuples est; abundat porco, hœdo, agno, gallina, lacte, caseo, melle. iam hortum ipsi agricolæ succidiam alteram appellant. tum conditiora facit hæc superuacaneis operis aucupium, atque uenatio. quid de pratorum uiriditate, aut arborum ordinibus, aut uinearũ, oliuetorum'ue specie dicam? breui expediam. agro bene culto nil potest esse nec usu uberius, nec specie ornatius: ad quem fruendum nõ modo non retardat, uerum etiam inuitat, atq; allectat senectus: ubi enim potest illa ætas aut calescere uel apricatione melius, uel igni; aut uicissim umbris, aquis'ue refrigerari salubrius? habeant igitur alij sibi arma, sibi equos, sibi hastas, sibi clauam, & pi=

lam,ſibi nationes, et curſus:nobis ſenibus ex luſiõibus
multis talos relinquant,& teſſeras; id ipſum tamen,
ut lubebit; quoniã ſine his beata eſſe ſenectus poteſt.
multas ad res perutiles Xenophõtis libri ſunt:quos le
gite,quæſo,ſtudioſe,ut facitis. quã copioſe ab eo agri=
cultura laudatur in eo libro, qui eſt de tuẽda re fami
liari,qui Oeconomicus inſcribitur?atque,ut intelliga=
tis nihil ei tam regale uideri,quã ſtudium agri colẽdi,
Socrates in eo libro loquitur cum Critobulo, Cyrũ mi
norẽ regem Perſarum præſtantem ingenio, atq; impe
rij gloria,cũ Lyſander Lacedæmonius uir ſummæ uir
tutis ueniſſet ad eũ Sardis,eiq; dona à ſocijs attuliſſet;
& cæteris in rebus comem erga Lyſandrũ,atq; huma
num fuiſſe;& ei quendam conſeptũ agrum,diligen=
ter conſitum oſtendiſſe: cum autem admiraretur Ly=
ſander & proceritates arborũ,& directos in quincũ=
cem ordines,& humum ſubactam,atq; puram,et ſua
uitatem odorum, qui efflarentur è floribus, tũ eũ di=
xiſſe,mirari ſe non modo diligentiam,ſed etiam ſoler
tiam eius,à quo eſſent illa dimenſa,atq; deſcripta: &
ei Cyrum reſpondiſſe: atqui ego iſta ſum dimenſus:
mei ſunt ordines,mea deſcriptio: multæ etiam iſtarũ
arborum mea manu ſunt ſatæ:tum Lyſandrũ intuen
tem eius purpuram,et nitorẽ corporis, ornatumq́; Per
ſicum multo auro,multiſq́; gẽmis,dixiſſe: recte uero
te Cyre beatum ferunt,quoniam uirtuti tuæ fortuna
cõiuncta eſt.hac igitur fortuna frui licet ſenibus: nec
ætas impedit,quo minus & cæterarũ rerum, et in pri
mis agri colendi ſtudia teneamus uſq; ad ultimũ tem
pus ſenectutis.Marcum quidem Valerium Coruinum

accepimus ad centesimum annum uitam perduxisse, cũ esset exacta iam ætate in agris, eosq; coleret: cuius inter primum, & sextum Consulatum sex, & quadraginta anni interfuerunt. itaq;, quantum spatium ætatis maiores nostri ad senectutis initiũ esse uoluerunt, tantus illi cursus honorũ fuit. atq; eius extrema ætas hoc beatior, quàm media, quòd auctoritatis plus habebat, laboris uero minus. apex autem senectutis est auctoritas: quanta fuit in L. Cæcilio Metello, quanta in Attilio Calatino: in quem illud elogium, Vnicũ plurimæ consentiunt gentes populi primarium fuisse uirũ: notum est totum eius carmẽ incisum in sepulcro. iure igitur grauis, cuius de laudibus omniũ esset fama consentiens. quem uirum nuper P. Crassum Pontificem Maximum, quem postea M. Lepidum eodẽ sacerdotio præditum uidimus? quid de Paulo, aut Africano loquar? aut iam ante de Maximo? quorum non in sententia solum, sed etiam in nutu residebat auctoritas? habet senectus, honorata præsertim, tantam auctoritatẽ, ut ea pluris sit, quàm omnes adolescentiæ uoluptates. sed in omni oratione mementote eam me laudare senectutem, quæ fundamentis adolescentiæ constituta sit. ex quo id efficitur, quod ego quondam magno cũ assensu omnium dixi, miseram esse senectutẽ, quæ se oratione defenderet. non cani, non rugæ repente auctoritatẽ afferre possunt: sed honeste acta superior ætas, fructus auctoritatis capit extremos: hæc enim ipsa sũt honorabilia, quæ uidentur leuia, atque cõmunia, salutari, appeti, decedi, assurgi, deduci, reduci, consuli: quæ & apud nos, & in alijs ciuitatibus, ut quæque optime

morata,

morata, ita diligentiſſime obſeruantur. Lyſandrũ Lacedæmonium, cuius modo mentionem feci, dicere aiũt ſolitum, Lacedæmone eſſe honeſtiſſimum domiciliũ ſenectutis: nuſquam enim tantum tribuitur ætati, nuſquam eſt ſenectus honoratior. quin etiam memoriæ proditum eſt: cum Athenis ludis quidam in theatrum grandis natu ueniſſet, in magno conſeſſu locum ei à ſuis ciuibus nuſquam datum: cum autem ad Lacedæmonio, acceſſiſſet, qui, cum Legati eſſent, in loco certo conſederant, conſurrexiſſe omnes, & ſenẽ illũ ſeſſum recepiſſe: quibus cum à cuncto conſeſſu plauſus eſſet multiplex datus, dixiſſe ex ijs quendã, Athenienſes ſcire, quæ recta eſſent, ſed facere nolle. multa in noſtro collegio præclara, ſed hoc, de quo agimus, in primis, ꝙ ut quiſque ætate antecellit, ita ſententiæ principatum tenet: neque ſolum honore antecedẽtibus, ſed ijs etiã, qui cum imperio ſunt, maiores natu Augures antepo nuntur. quæ ſunt igitur uoluptates corporum cũ auctoritatis præmijs comparandæ? quibus qui ſplendide uſi ſunt, ij mihi uidetur fabulam ætatis peregiſſe, nec, tanquam inexercitati hiſtriones, in extremo actu corruiſſe. at ſunt moroſi, & anxij, & iracundi, & difficiles ſenes: ſi quærimus, etiam auari: ſed hæc morum uitia ſunt, non ſenectutis. at moroſitas tamen, & hæc uitia, quæ dixi, habent aliquid excuſationis, nõ illius quidẽ iuſtæ, ſed quæ probari poſſe uideatur. contemni ſe putant, deſpici, illudi. præterea in fragili corpore odioſa omnis offenſio eſt. quæ tamen omnia dulciora fiunt & bonis moribus, & artibus: idq́; tum in uita, tũ in ſcena intelligi poteſt ex ijs fratribus, qui in Adel

phis ſunt. quanta in altero duritas, in altero comitas? ſic ſe res habent: ut enim non omne uinum, ſic non omnis ætas uetuſtate coaceſcit. ſeueritatem in ſenectute probo, & eam, ſicut alia, modicam; acerbitatem nullo modo. auaritia uero ſenilis quid ſibi uelit, non intelligo: poteſt enim quidquam eſſe abſurdius, quàm, quo minus uiæ reſtat, eo plus uiatici quærere? Quarta reſtat cauſa, quæ maxime angere, atque ſolicitã habere noſtram ætatem uidetur; appropinquatio mortis, quæ certe à ſenectute non poteſt longe abeſſe. ò miſerum ſenem, qui mortẽ contemnendam eſſe in tam longa ætate non uiderit: quæ aut planè negligenda eſt, ſi omnino extinguit animum; aut etiam appetenda, ſi aliquò eum deducit, ubi ſit futurus æternus. atqui tertium certe nihil inueniri poteſt. quid igitur timeã, ſi aut non miſer poſt mortem, aut beatus etiam futurus ſum? quanquam quis eſt tam ſtultus, quamuis ſit adoleſcens, cui ſit exploratum, ſe ad ueſperum eſſe uicturum? quin etiam ætas illa multo plures, quàm noſtra mortis caſus habet. facilius in morbos incidunt adoleſcentes: grauius ægrotant: triſtius curantur: itaque pauci ueniunt ad ſenectutem. quod niſi ita accideret, melius, & prudentius uiueretur: mens enim, & ratio, & cõſilium in ſenibus eſt: qui ſi nulli fuiſſent, nullæ omnino ciuitates fuiſſent. ſed redeo ad mortem impendentem. quod illud eſt crimen ſenectutis, cum illud uideatis cum adoleſcentia eſſe commune? ſenſi ego tum in optimo filio meo, tum in expectatis ad ampliſſimã dignitatem fratribus tuis Scipio, omni ætati mortem eſſe communem. at ſperat adoleſcens, diu ſe uictu=

rum: quod ſperare idem ſenex non poteſt. inſipienter ſperat: quid enim eſt ſtultius, quàm incerta pro certis habere, falſa pro ueris? at ſenex ne quid ſperet, habet quidem. at eſt eo meliore conditione, quàm adoleſcens; cum id, quod ſperat ille, hic iam aſſecutus eſt. ille uult diu uiuere; hic diu uixit. quanquam, o dij boni, quid eſt in hominis uita diu? da enim ſupremum tempus: expectemus Tarteſſiorum regis ætatem: fuit enim (ut ſcriptum uideo) Argāthonius quidā Gadibus, qui octo ginta regnauit annos, centum & uiginti uixit. ſed mi hi ne diuturnū quidem quidquam uidetur, in quo eſt aliquid extremum: cum enim id aduenerit, tūc illud, quod præterijt, effluxit: tantū remanet quidem, quod uirtute, & recte factis ſis conſecutus. horæ quidem ce dunt, & dies, menſes, & anni; nec præteritum tempus unquā reuertitur; nec, quid ſequatur, ſciri poteſt. quod cuique temporis ad uiuendū datur, eo debet cōtentus eſſe: neque enim hiſtrioni, ut placeat, peragenda eſt fa bula; modo, in quocunq; fuerit actu, probetur: neque ſapienti uſq;, Plaudite, uiuendum: breue enim tempus ætatis ſatis eſt longum ad bene, honeſteq; uiuendū: ſin proceſſeris longius, nō magis dolendum eſt, quàm agri colæ dolent, præterita uerni temporis ſuauitate, æſtatē, autumnūq; ueniſſe: uer enim, tanquam adoleſcentia, ſignificat, oſtenditq; fructus futuros; reliqua tempora demetendis fructibus, aut percipiendis accommodata ſunt: fructus autem ſenectutis eſt (ut ſæpe dixi) in an te partorum bonorum memoria, & copia. omnia ue ro, quæ ſecundum naturam fiunt, ſunt habenda in bo nis. quid eſt autem tam ſecundum naturam, quàm ſe=

nibus emori? quod idem contingit adolescẽtibus aduer sante, & repugnante natura . itaq; adolescentes mori sic mihi uidentur, ut cum aquæ multitudine uis flam mæ opprimitur: senes autẽ, sicut sua sponte, nulla adhi bita ui, consumptus ignis extinguitur: & quasi poma ex arboribus, si cruda sunt, ui auellũtur; si matura, et cocta, decidunt; sic uitã adolescentibus uis aufert, seni bus maturitas: quæ mihi quidem tam iucunda est, ut, quo propius ad mortem accedam, quasi terrã uidear uidere, aliquandoq; in portum ex longa nauigatione esse uenturus. omnium ætatum certus est terminus: se nectutis autem nullus certus est terminus; recteq; in ea uiuitur, quoad munus officij exequi, & tueri pos sis, & tamẽ mortẽ cõtemnere. ex quo fit, ut animosior etiã senectus sit, q̃ adolescẽtia, & fortior. hoc est illud, quod Pisistrato tyrãno à Solone responsum est, cũ illi quærenti, qua tãdẽ spe fretus, sibi tã audacter obsiste ret, respondisse dicitur, senectute. sed uiuendi est finis optimus, cum integra mẽte, certisq; sensibus opus ipsa suũ eadẽ, quæ coagmẽtauit, natura dissoluit, ut nauẽ, ut ædificium idẽ destruit facillime, qui construxit: sic hominẽ eadem optime, quæ cõglutinauit, natura dis soluit: nã omnis conglutinatio recens, ægre; inuetera ta, facile diuelltur. ita fit, ut illud breue uitæ reliquũ nec auide appetendũ senibus, nec sine causa deserẽdũ sit: uetatq; Pythagoras, iniussu imperatoris, idest dei, de præsidio, & statione uitæ decederes. Solonis quidẽ sapientis elogium est, quo se negat uelle suam mortẽ dolore amicorũ, lamentisq; uacare. uult se charũ, cre do, suis esse. sed haud scio, an melius Ennius :

Nemo me lacrymis decoret, neque funera fletu
Faxit. Non esse lugendam mortem censet, quam immortalitas consequatur. iam sensus moriendi, si aliquis esse potest, is ad exiguum tempus durat, præsertim seni: post mortem quidem sensus aut optandus, aut nullus est. sed hoc meditatum ab adolescentia debet esse, mortem ut negligamus, sine qua meditatione tranquillo esse animo nemo potest: moriendum enim certe est, & id incertum an eo ipso die. mortem igitur omnibus horis impendentem timens, quis possit animo consistere? de qua nõ ita longa disputatione opus esse uidetur, cum recorder non solum L. Brutum, qui in liberanda patria est interfectus; non duos Decios, qui ad uoluntariam mortem cursum equorum incitauerunt; non M. Attilium, qui ad supplicium est profectus, ut fidem hosti datam conseruaret; non duos Scipiones, qui iter Pœnis uel corporibus suis obstruere uoluerũt; non auum tuum L. Paulũ, qui morte sua luit collegæ in Cannensi ignominia temeritatem; non M. Marcellum, cuius interitum ne crudelissimus quidẽ hostis honore sepulturæ carere passus est; sed legiones nostras, quod scripsi in originibus, in eum locum sæpe profectas alacri animo, & erecto, unde nunquam se redituras arbitrarentur. quod igitur adolescentes, & ij quidem non solum indocti, sed etiam rustici contemnunt, id docti senes extimescent? omnino (ut mihi quidem uidetur) rerum omnium satietas uitæ facit satietatem. sunt pueritiæ certa studia: num igitur ea desiderant adolescentes? sunt & ineuntis adolescentiæ: num ea iam constans requirit ætas, quæ dicitur media? sunt

etiam huius ætatis:ne ea quidem in senectute quærũtur. sunt autem extrema quædam studia senectutis. ergo, ut superiorum ætatum studia occidunt, sic occidunt etiam senectutis. quod cum euenit, satietas uitæ tempus maturum mortis affert. equidem non uideo, cur, quid ipse sentiam de morte, non audeã dicere uobis. quod eo melius cernere mihi uideor, quo ab ea propius absum. Ego uestros patres P. Scipio, tuq; C. Læli, uiros clarissimos, mihi amicissimos, uiuere arbitror, & eam quidem uitam, quæ est sola uita nominanda: nã, dum sumus in his inclusi compagibus corporis munere quodam necessitatis, & graui opere perfungimur: est enim animus cœlestis ex altissimo domicilio depressus, & quasi demersus in terram, locum diuinæ naturæ, æternitatiq; contrarium. sed credo deos immortales sparsisse animos in corpora humana, ut essent, qui terras tuerentur, quiq; cœlestium ordinẽ cõtẽplantes, imitarentur eum uitæ modo, atque constantia. nec me solum ratio, ac disputatio impulit, ut ita crederem; sed nobilitas etiam summorum philosophorum, & auctoritas. audiebam, Pythagoram, Pythagoreosq; incolas penè nostros, qui essent Italici philosophi quondam nominati, nunquam dubitasse, quin ex uniuersa mẽte diuina delibatos animos haberemus. demonstrabantur mihi præterea, quæ Socrates supremo uitæ die de immortalite animorum disseruisset, is, qui esset sapientissimus oraculo Apollinis iudicatus. quid multa? sic mihi persuasi, sic sentio: cum tanta celeritas animorum sit, tanta memoria præteritorum, futurorum prouidentia, tot artes, tantæ scientiæ, tot inuenta, non posse

eam naturam, quæ res eas contineat, esse mortalem: cumq; animus semper agitetur, nec principium motus habeat, quia ipse se moueat, nec finem quidẽ habiturũ esse motus, quia nunquam se ipse sit relicturus: & cũ simplex animi natura esset, neq; haberet in se quidquam admixtum dispar sui, atq; dissimile, non posse eum diuidi: quòd si non posset, non posse interire: magnoq; esse argumẽto, homines scire pleraq; ante quàm nati sint, quòd iã pueri, cum artes difficiles discant, ita celeriter res innumerabiles arripiant, ut eas nõ tũ primum accipere uideantur, sed reminisci, & recordari. hæc Platonis sunt ferè. Apud Xenophõtem autem moriens Cyrus maior hæc dicit: Nolite arbitrari ò mihi charissimi filij, me, cum à uobis discessero, nusquã, aut nullum fore: nec enim, dum eram uobiscum, animum meum uidebatis; sed eum esse in hoc corpore, ex ijs rebus, quas gerebam, intelligebatis. eundẽ igitur esse creditote, etiam si nullum uidebitis. nec uero clarorum uirorum post mortem honores permanerent, si nihil eorum ipsorum animi efficerent, quo diutius memoriã sui teneremus. mihi quidem nunquam persuaderi potuit animos, dũ in corporibus essent mortalibus, uiuere; cum exissent ex ijs, emori: nec uero tum animum esse insipientẽ, cum ex insipienti corpore euasisset; sed, cũ omni admixtione corporis liberatus, purus, & integer esse cœpisset, tum esse sapientem. atq; etiam, cum hominis natura morte dissoluitur, cæterarum rerum, perspicuũ est, quò quæq; discedant: abeunt enim illuc omnia, unde orta sunt: animus autem solus, nec cum adest, nec cum discedit, apparet. iam uero uidetis nihil

morti esse tam simile, quàm somnũ. atqui dormientiũ animi maxime declarant diuinitatẽ suã, multa enim, cum remissi, et liberi sunt; futura prospiciunt. ex quo intelligitur, quales futuri sint, cũ se planè corporis uin culis relaxauerint. quare, si hæc ita sunt, sic me colitote, ut deum. sin unà interiturus est animus cum corpore uos tamen deos uerentes, qui hanc omnem pulchritudi nem tuentur, & regunt, memoriam nostri pie, inuiola teq; seruabitis. Cyrus quidem hæc moriens. nos, si pla= cet, nostra uideamus. Nemo unquam mihi Scipio per= suadebit, aut patrem tuũ Paulum, aut duos auos Pau= lum, & Africanũ, aut Africani patrem, aut patruum, aut multos præstantes uiros, quos enumerare nõ neces se est, tanta esse conatos, quæ ad posteritatis memoriam pertinerent; nisi animo cernerent, posteritatem ad se pertinere posse. an censes (ut de me ipso aliquid more senum glorier) me tantos labores diurnos, nocturnosq; domi, militiæq; suscepturum fuisse, si ijsdem finibus glo riam meam, quibus uitã, essem terminaturus? non ne melius multo fuisset otiosam ætatẽ, et quietam, sine ul lo labore, aut contentione traducere? sed nescio quo mo do animus erigens se, posteritatem semper ita prospicie bat, quasi, cum excessisset è uita, tũ deniq; uicturus es= set. quod quidẽ ni ita se haberet, ut animi immortales essent; haud optimi cuiusq; animus maxime ad immor talẽ gloriã niteretur. quid, quòd sapientissimus quisq; æquissimo animo moritur, stultissimus iniquissimo? nõ ne uobis uidetur animus, is, qui plus cernat, et lõgius, ui dere se ad meliora proficisci; ille autem, cuius obtusior sit acies. non uidere? equidem efferor studio patres

uestros, quos colui, et dilexi, uidendi: neq; eos uero solũ cõuenire aueo, quos ipse cognoui; sed illos etiam, de quibus audiui, & legi, & ipse conscripsi. quò quidẽ me proficiscentem haud sanè quis facile retraxerit, ne ue tanquam Peliam recoxerit. quòd si quis deus mihi largiatur, ut ex hac ætate repuerascam, et in cunis uagiã, ualde recusem: nec uero uelim, quasi decurso spatio, à calce ad carceres reuocari: quid enim habet uita cõmodi? quid non potius laboris? sed habeat sanè: habet certe tamen aut satietatem, aut modum: nõ libet enim mihi deplorare uitam, quod multi, et ij docti, sæpe fecerunt: nec me uixisse pœnitet, quoniã ita uixi, ut non frustra me natum existimem: & ex uita ista discedo, tanquam ex hospitio, non tanquã ex domo: commorandi enim natura diuersorium nobis, nõ habitandi dedit. ò præclarum diem, cum in illud animorũ concilium, cœtumq; proficiscar, & cum ex hac turba, et colluuione discedam: proficiscar enim non ad eos solum uiros, de quibus ante dixi; sed etiam ad Catonem meũ: quo nemo uir melior natus est, nemo pietate præstantior: cuius à me corpus crematum est: quod contra decuit ab illo meum, animus uero nõ me deserẽs, sed respectãs, in ea profecto loca discessit, quò mihi ipsi cernebat esse ueniendum. quem ego meum casum fortiter ferre uisus sum; non quòd æquo animo ferrem; sed me ipse consolabar, existimans non longinquum inter nos digressum, & discessum fore. His mihi rebus Scipio (id enim te cum Lælio admirari solere dixisti) leuis est senectus, nec solum non molesta, sed etiã iucunda. quòd si in hoc erro, quòd animos hominũ immor-

tales esse credam; libẽter erro, nec mihi hunc errorem, quo delector, dum uiuo, extorqueri uolo. sin mortuus, ut quidam minuti philosophi censent, nihil sentiã; nõ uereor, ne hunc errorem meum mortui philosophi irrideant. quod si non sumus immortales futuri, tamẽ extingui homini suo tempore optabile est: nã habet natura, ut aliarum omnium rerum, sic uiuendi modum. senectus autẽ peractio ætatis est, tanquam fabulæ: cuius defatigationem fugere debemus, præsertim adiũcta satietate. Habui, hæc de senectute quæ dicerem. ad quam utinam perueniatis, ut ea, quæ ex me audistis, re experti probare possitis.

M. TVLLII CICERONIS LAELIVS, VEL DE AMICITIA, AD T. POMPONIVM ATTICVM.

DIALOGI PERSONAE, FANNIVS, SCAEVOLA, LAELIVS.

Q. Mutius Augur Scæuola multa narrare de C. Lælio socero suo memoriter, et iucunde solebat, nec dubitare illũ in omni sermone appellare sapientẽ. ego autem a patre ita eram deductus ad Scæuolã sumpta uirili toga, ut, quoad possem, et mihi liceret, à senis latere nunquã discederẽ: itaq; multa ab eo prudenter disputata, multa breuiter, et cõmode dicta, memoriæ mandabam, fieriq; studebã eius prudenti a doctior. quo mortuo, me ad Pontificem Scæuolam

contuli: quem unum nostræ ciuitatis et ingenio, & iustitia præstantissimum audeo dicere. sed de hoc aliàs. nunc redeo ad Augurem. cum sæpe multa narraret, tum memini domi in hemicyclo sedentē (ut solebat) cū & ego essem unà, et pauci admodum familiares, in eū sermonem illum incidere, qui tum ferè erat multis in ore: meministi enim profecto (ut opinor) Attice, & eo magis, ꝙ P. Sulpitio utebare multum, cū is Tribunus pl. capitali odio à Q. Pompeio, qui tum erat Consul, dissideret, quicum coniunctissime, & amātissime uixerat, quanta hominū esset uel admiratio, uel querela. itaq; tum Scæuola, cum in eam ipsam mentionem incidisset: exposuit nobis sermonē Lælij de amicitia, habitū ab illo secum, & cum altero genero C. Fannio M. filio paucis diebus post mortem Africani. cuius disputationis sententias memoriæ mandaui: quas in hoc libro exposui meo arbitratu: quasi enim ipsos introduxi loquentes, ne, inquā, & inquit, sæpius interponeretur: atq; id eo feci, ut tanquam à præsentibus coràm haberi sermo uideretur. cum enim sæpe mecum ageres Attice, ut de amicitia scriberem aliquid, digna mihi res tum omniū cognitione, tum nostra familiaritate uisa est: itaq; feci non inuitus, ut prodessem multis tuo rogatu. sed, ut in Catone maiore, qui est scriptus ad te de senectute, Catonem induxi senem disputantem, quia nulla uidebatur aptior ꝑsona, quæ de illa ætate loqueretur, quàm eius, qui & diutissime senex fuisset, & in ipsa senectute præcæteris floruisset: sic, cū accepissemus à patribus maxime memorabilem C. Lælij, & P. Scipionis familiaritatē fuisse, idonea mihi Lælij ꝑsona uisa est, quæ de ami

citia ea ipsa dissereret, quæ disputata ab eo meminisset magister meus Scæuola. genus autem hoc sermonum positum in hominũ ueterum auctoritate, et eorũ illustriũ, plus nescio quo pacto uidetur habere grauitatis. itaq; ipse mea legens sic afficior interdũ, ut Catonem, non me, loqui existimem. sed, ut tũ ad senem senex de senectute, sic in hoc libro ad amicũ amicissimus de amicitia scripsi. tum est Cato locutus, quo erat nemo ferè senior tẽporibus illis, nemo prudentior: nunc Lælius & sapiens (sic enim est habitus) & amicitiæ gloria excellẽs, de amicitia loquitur. tu uelim à me animũ parumper auertas, Lælium loqui ipsum putes. C. Fannius, & Q. Mutius ad socerum ueniunt post mortẽ Africani. ab ijs sermo oritur: respondet Lælius. cuius tota disputatio est de amicitia: quã legẽs tu ipse cognoscẽs.

FAN. Sunt ista uera Læli: nec enim melior uir fuit Africano quisquam, nec clarior. sed existimare debes omnium oculos in te esse coniectos. unum te sapientẽ & appellant, et existimant. tribuebatur hoc modo M. Catoni: scimus L. Acilium apud patres nostros appellatum esse sapientem: sed uterq; alio quodã modo. Acilius, quia prudens esse in iure ciuili putabatur: Cato, quia multarum rerum usum habebat, multaq; eius et in senatu, & in foro uel prouisa prudẽter, uel acta cõstanter, uel responsa acute ferebãtur, propterea quasi cognomen iã habebat in senectute sapientis. te autem alio quodam modo dicunt non solum natura, et moribus, uerum etiam studio, & doctrina esse sapientẽ; nec sicut uulgus, sed ut eruditi solent appellare sapientem; qualem in reliqua Græcia neminem: nam, qui septem

appellantur, eos, qui ista subtilius quærunt, in numero sapientũ non habent. Athenis unum accepimus, & eũ quidẽ etiam Apollinis oraculo sapientissimum iudicatum. hanc esse in te sapientiam existimant, ut omnia tua in te posita esse ducas, humanosq; casus uirtute inferiores putes. itaq; ex me quærunt, credo ex hoc item Scæuola, quonã pacto mortem Africani feras; eoq; magis, ꝙ his proximis nonis, cum in hortos D. Bruti Auguris cõmentandi causa (ut assolet) uenissemus, tu non affuisti, qui diligentissime semper illum diẽ, & illud munus solitus esses obire. SCAE. Quærunt quidem C. Læli multi, ut est à Fannio dictum: sed ego id respondeo, quod animaduerti, te dolorẽ, quem acceperis tum summi uiri, tũ amantissimi morte, ferre moderate, nec potuisse non cõmoueri, nec fuisse id humanitatis tuæ: ꝙ autem ijs nonis in collegio nostro nõ affuisses, ualetudinem causam, non mœstitiam fuisse. LAE. Recte tu quidẽ Scæuola, & uere: nec enim ab isto officio, quod semper usurpaui cum ualerem, abduci incõmodo meo debui: nec ullo casu arbitror hoc constanti homini posse contingere, ut ulla intermissio fiat officij. Tu autẽ Fanni, quòd mihi tãtum tribui dicis, quãtũ ego nec agnosco, nec postulo, facis amice. sed (ut mihi uideris) non recte iudicas de Catone: aut enim nemo, quod quidẽ magis credo; aut, si quisquam, ille sapiens fuit: quo modo enim (ut alia omittam) mortem filij tulit? memineram Paulum, uideram Caium: sed hi nec comparantur Catoni maximo, & spectato uiro. quamobrem caue Catoni anteponas ne istum quidem ipsum, quem Apollo (ut ais) sapientissimũ iudicauit: huius enim facta, illius di

cta laudantur. De me autem, ut iam cum utroque lo quar, sic habetote. ego, si Scipionis desiderio me moue ri negẽ, quàm id recte faciam, uiderint sapientes: sed certe mentiar: moueor enim tali amico orbatus, qualis (ut arbitror) nemo unquam erit, &, ut cõfirmare pos sum, nemo certe fuit. sed non egeo medicina: me ipse consolor, & maxime illo solatio, quòd eo errore careo, quo amicorum decessu plerique angi solẽt: nihil enim mali accidisse Scipioni puto: mihi accidit, si quid acci= dit: suis autem incommodis grauiter angi, nõ amicũ, sed se ipsum amantis est. cũ illo uero quis neget actum esse præclare? nisi enim, quod ille minime putabat, im mortalitatem optare uellet: quid non est adeptus, quod homini fas esset optare? qui summã spem ciuium, quã de eo iam puero habuerãt, cõtinuo adolescens incredi bili uirtute superauit: qui Consulatum petijt nũquam, factus est Consul bis, primum antetempus, iterum sibi suo tempore, Reip. penè sero: qui duabus urbibus euer sis inimicissimis huic imperio, nõ modo præsentia, ue= rũ etiã futura bella deleuit. quid dicã de moribus fa= cillimis? de pietate in matrem, liberalitate in sorores, bonitate in suos, iustitia in omnes? hæc nota sunt uobis. quàm autẽ ciuitati charus fuerit, mœrore funeris in= dicatum est. quid igitur hũc paucorum annorum ac= cessio iuuare potuisset? senectus enim, quamuis nõ sit grauis, ut memini Catonem uno anno, antequã mor= tuus est, mecum, & cum Scipione disserere, tamen au fert eam uiriditatem, in qua etiam nunc erat Scipio. quamobrem uita quidẽ talis fuit uel fortuna, uel glo ria, ut nihil posset accedere: moriendi autem sensum

celeritas abstulit. quo de genere mortis difficile dictu est: quid homines suspicentur, uidetis. hoc tamen uere licet dicere, P. Scipioni ex multis diebus, quos in uita celeberrimos, lætissimosq; uiderit, illum diem clarissimũ fuisse, cum senatu dimisso domũ reductus ad uesperã est à patribus cõscriptis, à populo R. socijs, & Latinis, pridie quàm excessit è uita: ut ex tam alto dignitatis gradu ad superos uideatur potius, quã ad inferos peruenisse. neq; enim assentior ijs, qui hæc nuper disserere cœperunt, cũ corporibus simul animos interire, atque omnia morte deleri. plus apud me antiquorũ auctoritas ualet, uel nostrorũ maiorũ, qui mortuis tã religiosa iura tribuerũt, quod nõ fecissent profecto, si nihil ad eos pertinere arbitrarentur; uel eorũ, qui in hac terra fuerunt, magnamq; Græciam, quæ nunc quidẽ deleta est, tunc florebat, institutis, & præceptis suis erudierunt; uel eius, qui Apollinis oraculo sapientissimus est iudicatus. qui nõ tum hoc, tum illud, ut in plerisq;, sed idem dicebat semper, animos hominũ esse diuinos, ijsq;, cum è corpore excessissent, reditum ad cœlũ patere, optimoq;, et iustissimo cuiq; expeditissimũ: quod idem Scipioni uidebatur: qui, idem quasi præsagiret, perpaucis ante mortẽ diebus, cum & Philus, & Manilius adessent, & alij plures, tuq; etiam Scæuola mecũ uenisses, triduum disseruit de Rep. cuius disputationis fuit extremũ ferè de immortalitate animorum: quæ se in quiete per uisum ex Africano audisse dicebat. id si ita est, ut optimi cuiusq; animus in morte facillime euolet tanquam è custodia, uinculisq; corporis: cui cẽsemus cursum ad deos faciliorẽ fuisse, quàm Scipioni?

quocirca mœrere hoc eius euẽtu, uereor, ne inuidi ma gis, quã amici sit. sin autem illa uereor, ut idem interitus sit animorum, & corporum, nec ullus sensus maneat: ut nihil boni est in morte, sic certe nihil mali, sensu enim amisso, fit idem, quasi natus nõ esset omnino: quem tamẽ esse natum & nos gaudemus, & hæc ciuitas, dum erit, lætabitur. quamobrem cũ illo quidem (ut supra dixi) actum optime est, mecum autem incõmodius, quem fuit æquius, ut prius introierã in uitã, sic prius exire de uita. sed tamẽ recordatione nostræ amicitiæ sic fruor, ut beate uixisse uidear, quia cũ Scipione uixerim. quocum mihi coniuncta cura de Rep. & de priuata fuit: quocum domus fuit, & militia cõmunis, &, id in quo est omnis uis amicitiæ, uolũtatũ, studiorum, sententiarum summa consensio. itaq; non tam ista me sapientiæ, quam modo Fannius cõmemorauit, fama delectat, falsa præsertim; quàm, quòd amicitiæ nostræ memoriam spero sempiternã fore idq; mihi eo magis est cordi, quòd ex omnibus seculis uix tria, aut quatuor nominantur paria amicorum: quo in genere sperare uideor Scipionis amicitiã, & Lælij notam posteritati fore. FAN. istud quidem Læli ita necesse est: sed quoniam amicitiæ mentionẽ fecisti, & sumus otiosi, pergratum mihi feceris, spero item Scæuolæ, si, quemadmodum soles de cæteris rebus, cum ex te quæruntur, sic de amicitia disputabis, quid sentias, qualem existimes, quæ præcepta des. SCAE. Mihi uero pergratum hoc erit: atq; id ipsum cum tecum agere conarer, Fãnius anteuertit. quamobrem utrique nostrum gratum admodum feceris. LAE. Ego uero

non grauarer, ſi mihi ipſe conſiderem: nã & præclara uiſa res eſt; & ſumus, ut dixit Fannius, otioſi: ſed quis ego ſum? aut quæ in me eſt facultas? doctorum eſt iſta conſuetudo, eaq́; Græcorum, ut ijs proponatur, de quo diſputent quamuis ſubito. magnum opus eſt, egetq́; exercitatione nõ parua. quamobrem quæ diſputari de amicitia poſſunt, ab eis cenſeo petatis, qui iſta profitentur. ego uos hortari tantum poſſum, ut amicitiã omnibus rebus humanis anteponatis: nihil eſt.n. tam naturæ aptum, tã cõueniens ad res uel ſecundas, uel aduerſas. ſed hoc primũ ſentio, niſi in bonis amicitiam eſſe nõ poſſe: neq; id ad uiuum reſeco, ut illi, qui hæc ſubtilius diſſerunt, fortaſſe uere, ſed ad communem utilitatem parum: negant enim quenquã uirum bonum eſſe, niſi ſapientem. ſit ita ſanè: ſed eam ſapientiã interpretãtur, quam adhuc mortalis nemo eſt conſecutus. nos autẽ ea, quæ ſunt in uſu, uitaq́; cõmuni, nõ ea, quæ finguntur, aut optãtur, ſperare debemus. nunquã ego dicam C. Fabritium, M. Curium, T. Coruncanum, quos ſapiẽtes noſtri maiores iudicabãt, ad iſtorum normam fuiſſe ſapientes. quare ſibi habeant ſapientiæ nomen, & inuidioſum, & obſcurũ; concedantq́;, ut hi boni uiri fuerint. ne id quidem facient: negabũt id, niſi ſapienti, poſſe concedi. agamus igitur pingui Minerua, ut aiunt. qui ita ſe gerũt, ita uiuunt, ut eorum probetur fides, integritas, æquitas, liberalitas, nec ſit in eis ulla cupiditas, uel libido, uel audacia; ſintq́; magna cõſtãtia, ut hi fuerunt, quos modo nominaui: hos uiros bonos, ut habiti ſunt, ſic etiam appellandos putemus; qui aſſequũtur, quãtum homines

poſſunt,naturam optimam recte uiuendi ducem : ſic
enim mihi perſpicere uideor,ita natos eſſe nos,ut in=
ter omnes eſſet ſocietas quædã,maior autẽ, ut quiſq;
proxime accederet.itaq; ciues potiores ſunt,quã pere
grini;& propinqui, quàm alieni:cum his enim amici
tiam natura ipſa peperit: ſed ea non ſatis habet firmi
tatis:nãque hoc præſtat amicitia propinquitati, ꝙ ex
propinquitate beneuolẽtia tolli poteſt,ex amicitia au=
tem nõ poteſt:ſublata enim beneuolentia,amicitiæ no
men tollitur,propinquitatis manet. quãta autem uis
amicitiæ ſit,ex hoc intelligi maxime poteſt, ꝙ ex infi
nita ſocietate generis humani,quã conciliauit ipſa na
tura,ita contracta res eſt , & adducta in anguſtũ,ut
omnis charitas aut inter duos,aut inter paucos iũgere
tur.eſt autem amicitia nihil aliud,niſi omniũ diuina=
rum,humanarumq́; rerum cum beneuolentia,& cha
ritate ſumma conſenſio.qua quidẽ haud ſcio an,exce
pta ſapientia, quidquam melius homini ſit à dijs im=
mortalibus datum. diuitias alij præponunt, bonã alij
ualetudinem,alij potentiam,alij honores,multi etiam
uoluptates. belluarũ hoc quidẽ extremũ eſt : illa autẽ
ſuperiora caduca:& incerta,poſita nõ tã in noſtris cõ
ſilijs,quàm in fortunæ temeritate. qui autem in uir=
tute ſummum bonum ponunt,præclare illi quidẽ,ſed
hæc ipſa uirtus amicitiã gignit,& continet : nec ſine
uirtute amicitia eſſe ullo pacto poteſt.iã uirtutem ex
conſuetudine uitæ, ſermoniſq́; noſtri interpretemur;
nec metiamur eã,ut quidã indocti,uerborũ magnifi=
cẽtia;uiroſq́; bonos eos,qui habẽtur, numeremus,Pau
los,Catones, Caios, Scipiones, Philos. his cõmunis uita

contenta est.eos autẽ omittamus,qui omnino nusquã reperiuntur.tales igitur inter uiros amicitia tãtas opportunitates habet,quãtas uix queo dicere. Principio quis potest esse uita uitalis, ut ait Ennius, qui non in amici mutua beneuolẽtia conquiescat? quid dulcius, quã habere quocũ omnia audeas sic loqui,ut tecum? quis esset tãtus fructus in prosperis rebus, nisi haberes,qui illis æque,ac tu ipse, gauderet? aduersas uero ferre difficile esset sine eo,qui illas grauius etiã, quã tu,ferret.deniq; cæteræ res,quæ expetũtur,opportunæ sunt singulæ rebus ferè singulis;diuitiæ,ut utare;opes ut colare;honores,ut laudere;uoluptates, ut gaudeas; ualetudo,ut dolore careas,& muneribus fungare corporis: amicitia plurimas res continet; quoquò te uerteris,præsto est;nullo loco excluditur;nunquam intempestiua,nunquam molesta est: itaque non aqua, non igni,non aere(ut aiunt)pluribus locis utimur, quàm amicitia.neque ego nunc de uulgari,aut de mediocri, quæ tamen ipsa delectat,& prodest; sed de uera, & perfecta loquor; qualis eorum, qui pauci nominantur,fuit: nam & secundas res splendidiores facit amicitia,& aduersas partiens cõmunicansq; leuiores. cumq; plurimas, & maximas commoditates amicitia contineat,tum illa nimirũ præstat omnibus, quòd bona spe prælucet in posterũ, nec debilitari animos,aut cadere patitur. uerum etenim amicum qui intuetur, tanquam exemplar aliquod intuetur sui.quocirca & absentes adsunt, & egentes abundant, & imbecilles ualent,&, quod difficilius dictu est, mortui uiuunt: tantus eos honos, memoria, desiderium prosequitur

amicorum.ex quo illorum beata mors uidetur, horũ uita laudabilis. ꝙ si exemeris ex natura rerum beneuolentiæ coniunctionem; nec domus ulla, nec urbs stare poterit; ne agri quidem cultus permanebit. id si minus intelligitur; quanta uis amicitiæ, concordiæq; sit, ex dissensionibus, atq; ex discordijs percipi potest: quæ enim domus tã stabilis, quæ tam firma ciuitas est, quæ nõ odijs, atque dissidijs funditus possit euerti? ex quo, quãtum boni sit in amicitia, iudicari potest. Agrigentinum quidẽ doctum quẽdam uirum carminibus græcis uaticinatum ferunt; quæ in rerum natura, totoq; mundo constarent, quæq; mouerentur, ea contrahere amicitiam, dissipare discordiam. atq; hoc quidem omnes mortales & intelligunt, & re probant. itaque, si quãdo aliquod officium existit amici in periculis aut adeundis, aut cõmunicandis, quis est, qui id nõ maximis efferat laudibus? qui clamores tota cauea nuper hospitis, & amici mei M. Pacuuij in noua fabula? cũ, ignorante Rege, uter eorũ esset Orestes, Pylades Orestem se esse diceret, ut pro illo necaretur; Orestes autẽ, ita ut erat, Orestem se esse perseueraret? stantes autẽ plaudebant in re ficta: quid arbitramur in uera fuisse facturos? facile indicabat ipsa natura uim suam; cũ homines, quod facere ipsi non possent, id recte fieri in altero iudicarent. Hactenus mihi uideor, de amicitia quid sentirem potissime, dixisse. si qua præterea sunt (credo autem esse multa) ab ijs, si uidebitur. qui ista disputant, quæritote. FAN. Nos autem à te potius. quanquam etiam ab istis sæpe quæsiui, & audiui, nõ inuitus equidem: sed aliud quoddam expetimus fi=

lum orationis tuæ. SCAE. Tu magis id diceres Fanni, si nuper in hortis Scipionis, cũ de Republica disputatum est, affuisses. qualis tum patronus iustitiæ fuit contra accuratam orationem Phili? FAN. Facile id quidẽ fuit iustitiam iustissimo uiro defendere. SCAE. Quid amicitiam? non ne facile ei erit, qui ob eã summa fide, constantia, iustitiaq; seruatã, maximam gloriam ceperit? LAE. Vim hoc quidem est afferre: quid enim refert, qua me ratione cogatis? cogitis certe: studijs enim generorum, præsertim in re bona, cũ difficile est tum ne æquum quidem obsistere. Sæpissime igitur mihi de amicitia cogitãti, maxime illud considerãdum uideri solet, num propter imbecillitatem, atq; inopiam desideranda sit amicitia, ut in dãdis, recipiẽdisq; meritis, quod quisq; minus per se posset, id acciperet ab alio, uicissimq; redderet; an esset hoc quidẽ propriũ amicitiæ, sed antiquior & pulchrior, & magis à natura ipsa profecta alia causa esset: amor enim, ex quo amicitia est nominata, princeps est ad beneuolentiã coniungendam. nam utilitates quidem etiam ab ijs percipiuntur sæpe, qui simulatione amicitiæ colũtur, et obseruantur temporis causa: in amicitia autem nihil fictum, nihil simulatum; & quidquid in ea est, id et uerum, & uoluntarium est. quapropter à natura mihi uidetur potius, quàm ab indigẽtia, orta amicitia, applicatione magis animi cum quodã sensu amãdi, quàm cogitatione, quantũ illa utilitatis esset habitura quod quidem quale sit, etiam in bestijs quibusdã animaduerti potest, quæ ex se natos ita amant ad quoddã tẽpus, & ab eis ita amantur, ut facile earũ appareat sen

ſus:quod in homine multo eſt euidentius:primum ex ea charitate,quæ eſt inter natos,et parẽtes,quæ dirimi niſi deteſtabili ſcelere non poteſt:deinde,cũ ſimilis ſenſus extitit amoris,ſi aliquem nacti ſumus, cuius cum moribus,& natura congruamus;quòd in eo quaſi lumẽ aliquod probitatis,et uirtutis perſpicere uideamur. nihil eſt enim amabilius uirtute;nihil,quod magis alliciat homines ad diligendũ; quippe cum propter uirtutem,& probitatem eos etiam,quos nunquã uidimus, quodam modo diligamus.quis eſt,qui C. Fabritij, M. Curij cum charitate aliqua,& beneuolẽtia memoriã non uſurpet,quos nunquam uiderit?quis autẽ eſt,qui Tarquinium Superbum, qui Sp.Caſſium,Sp. Melium non oderit?cũ duobus ducibus de imperio in Italia decertatum eſt,Pyrrho, & Annibale.ab altero propter probitatem eius non alienos animos habemus,alterum propter crudelitatem eius ſemper hæc ciuitas oderit. quòd ſi tanta uis probitatis eſt,ut eam uel in eis, quos nunquam uidimus,uel,quod maius eſt,in hoſte etiam diligamus:quid mirum, ſi animi hominum moueantur,cum eorum,quibuscũ uſu coniuncti eſſe poſſunt, uirtutem,bonitatem perſpicere uideantur?quanquam confirmatur amor & beneficio accepto,& ſtudio perſpecto,& conſuetudine adiũcta.quibus rebus ad illũ primum motũ animi,et amoris adhibitis, admirabilis quædam exardeſcit beneuolẽtiæ magnitudo. quam ſi qui putant ab imbecillitate proficiſci,ut ſit per quam quiſq; aſſequatur quod deſideret; humilem ſanè relinquunt,& minime generoſum (ut ita dicam) ortũ amicitiæ ; quam ex inopia,atque indigentia natã uo=

lunt. quod si ita esset; ut quisq; minimum in se esse arbitraretur, ita ad amicitiam esset aptissimus: quod longe secus est: ut enim quisq; sibi plurimum confidit, & ut quisque maxime uirtute, & sapiētia sic munitus est, ut nullo egeat, suaq; omnia in se ipso posita iudicet; ita in amicitijs expetendis, colendisq; maxime excellit. quid enim? Africanus erat indigens mei? minime hercule: at ne ego quidem illius: sed ego admiratione quadā uirtutis eius, ille uicissim opinione fortasse non nulla, quam de meis moribus habebat, me dilexit, auxit beneuolentiā cōsuetudo. sed quāquam utilitates multæ, & magnæ consecutæ sunt, nō sunt tamē ab earum spe causæ diligendi profectæ: ut enim benefici, liberalesq; sumus: non ut exigamus gratiam (neq; enim beneficium fœneramur) sed natura propēsi ad liberalitatem sumus; sic amicitiam non spe mercedis adducti, sed quod eius omnis fructus in ipso amore inest, expetendam putamus. ab ijs, qui pecudū ritu ad uoluptatem omnia referunt, longe dissentimus: nec mirum: nihil enim altum, nihil magnificum, nec diuinū suspicere possunt, qui omnes suas cogitationes abiecerunt in rem tam humilem, tamq; contemptā. quāobrem hos quidem ab hoc sermone remoueamus: ipsi autem intelligamus è natura gigni sensum diligendi, & beneuolentiæ charitatē, facta significatione probitatis: quam qui appetiuerunt, applicant sese, & propius admouent, ut & usu eius, quem diligere cœperunt, fruantur, & moribus; sintq; pares in amore, & æquales, propensioresq; ad bene merendum, quàm ad reposcendum; atque hæc inter eos sit honesta certatio.

ſic & utilitates ex amicitia maximæ capientur: et erit eius ortus à natura, quàm ab imbecillitate, grauior, et uerior. nam ſi utilitas amicitias conglutinaret, eadem cõmutata diſſolueret: ſed, quia natura mutari non poteſt, iccirco ueræ amicitiæ ſempiternæ ſunt. ortum quidem amicitiæ uidetis, niſi quid adhuc forte uultis. FAN. Tu uero perge Læli: pro hoc enim, qui minor eſt, natu, meo iure reſpondeo. SCAE. Recte tu quidem. quamobrem audiamus. LAE. Audite uero optimi uiri ea, quæ ſæpiſſime inter me, & Scipionem de amicitia diſſerebantur. quanquam ille quidem nihil difficilius eſſe dicebat, quàm amicitiã uſque ad extremum uitæ diem permanere: nam, uel ut non idem expediret utriq; incidere ſæpe, uel ut de Republica non idem ſentirent. mutari etiam mores hominum ſæpe dicebat, aliàs aduerſis rebus, aliàs ætate ingreueſcente. atque earum rerum exemplum ex ſimilitudine capiebat ineũtis ætatis, quòd ſummi puerorũ amores ſæpe unà cum prætexta, ſumpta toga deponerentur, ſin autem ad adoleſcentiã perduxiſſent, dirimi tamen interdum contentione uel luxuria, uel conditionis, uel cõmodi alicuius, quod idẽ adipiſci uterque non poſſet: quòd ſi qui longius in amicitia prouecti eſſent, tamẽ ſæpe labefactari, ſi in honoris contentionẽ incidiſſent: peſtem enim maiorem eſſe nullam in amicitijs, quàm in pleriſque pecuniæ cupiditatem, in optimis quibuſque honoris certamen, et gloriæ: ex quo inimicitias maximas ſæpe inter amiciſſimos extitiſſe: magna etiam diſſidia & plerunque iuſta naſci, cum aliquid ab amicis, quod rectũ non eſſet, poſtularetur, ut aut libidinis

ministri, aut adiutores essent ad iniuriam: quod qui recusarent, quãuis honeste id facerent, ius tamẽ amicitiæ deserere arguerẽtur ab ijs, quibus obsequi nollẽt: illos autẽ, qui quiduis ab amico auderent postulare, postulatione ipsa profiteri omnia se amici causa esse facturos: eorũ querela inueterata nõ modo familiaritates extingui solere, sed etiam odia gigni maxima atq; sempiterna: hæc multa ita, quasi fata, impendere amicitijs: ut omnia subterfugere, nõ modo sapientiæ, sed ẽt felicitatis diceret sibi uideri. quamobrem id primum uideamus, si placet, quatenus amor in amicitia progredi debeat. Num, si Coriolanus habuit amicos, ferre contra patriam arma illi cum Coriolano debuere? nũ Becellinum amici regnum appetentem, num Sp. Meliũ iuuare debuerunt? Tiberiũ quidẽ Gracchum Remp. uexantem, à Q. Tuberone, æqualibusq; amicis derelictum uidebamus. at C. Blossius Cumanus, hospes familiæ uestræ Scæuola, cum ad me, qui aderam Lenati, et Rutilio Consulibus in consilio, deprecatũ uenisset, hãc, ut sibi ignoscerem, causam afferebat, quòd tanti Ti. Gracchum fecisset, ut, quidquid ille uellet, sibi faciendum putaret. tum ego, etiam ne, inquam, si te in Capitolium faces ferre uellet? nunquam, inquit, uoluisset id quidem: sed, si uoluisset, paruissem. uidetis, quàm nefaria uox: & hercle ita fecit, uel plus etiam, quàm dixit: non enim paruit ille Ti. Gracchi temeritati, sed præfuit; nec se comitem illius furoris, sed ducem præbuit: itaque hac amentia, quæstione noua perterritus, in Asiam profugit: ad hostes se contulit: pœnas Reip. graues, iustasq; persoluit. nulla est igitur ex-

cusatio peccati, si amici causa peccaueris: nam cum cōciliatrix amicitiæ uirtutis opinio fuerit, difficile est amicitiā manere, si à uirtute defeceris, quòd si rectum statuerimus, uel cōcedere amicis, quidquid uelint; uel impetrare ab amicis, quidquid uelimus: perfecta quidem sapiētia sumus; si nihil habeat res uitij: sed loquimur de ijs amicis, qui ante oculos sunt, quos uidemus, aut de quibus memoriam accepimus, quos nouit uita cōmunis. ex hoc numero nobis exēpla sumenda sunt, et eorū quidē maxime, qui ad sapientiā proxime accedunt. uidemus Papum Aemiliū C. Luscinio familiarem fuisse (sic à patribus accepimus) bis unà Consules, et collegas in Censura. tum etiam cum ijs, & inter se cōiunctissimos fuisse M. Curium, & T. Coruncanum, memoriæ traditū est. igitur ne suspicari quidē possumus, quenquam horum ab amico quidpiā cōtendisse, quod contra fidem contra iusiurandum, contra Remp. esset. nam hoc quidem in talibus uiris quid attinet dicere? si contendisset, scio impetraturū non fuisse; cum illi sanctissimi uiri fuerint, æquæ autē nefas sit, tale aliquid & facere rogatum, & rogare. at uero Ti. Gracchū sequebantur C. Carbo, C. Cato, et minime tunc quidē C. frater, nūc idem acerrimus hostis. hæc igitur prima lex in amicitia sanciatur, ut neq; rogemus res turpes, nec faciamus rogati: turpis enim excusatio est, et minime accipiēda cū in cæteris peccatis, tū si quis contra Rēp. se amici causa fecisse fateatur: etenim eo loco Fāni, et Scæuola locati sumus, ut nos longe prospicere oporteat futuras causas Reip. deflexit. n. iam aliquantulum de spatio, curriculoq; consuetudo maiorū. Ti. Gracchus

regnum occupare conatus eſt, uel regnauit is quidem paucos mēſes.nū quid ſimile populus R.audierat, aut uiderat?hunc etiam poſt mortem ſecuti amici, et propinqui quid in P.Scipionē effecerint, ſine lacrymis nō queo dicere.nam Carbonem quoq;,quem modo poſuimus,propter recentē pœnam Ti.Gracchi ſuſtinuimus. de C.Gracchi autem Tribunatu quid expectem,nō libet augurari:ſerpit enim deinde res,quæ procliuis ad pernitiem,cū ſemel cœpit,labitur.uidetis in tabella iā ante quanta ſit facta labes,primo Gabinia lege,biēnio autem poſt Caſſia.uidere iam uideor populum R.a ſenatu diſiunctū,multitudinisq; arbitrio res maximas agi:plures enim diſcent,quemadmodū hæc fiāt,quàm quemadmodum his reſiſtatur.quorſum hæc?quia ſine ſocijs nemo quidquā tale conatur. præcipiendū eſt igitur bonis,ut, ſi in eiuſmodi amicitias ignari caſu aliquo inciderint,ne exiſtimēt ita ſe alligatos,ut ab amicis in magna re aliqua in Rep.peccātibus nō diſcedāt, improbis autē pœna ſtatuenda eſt,nec minor uero ijs. qui ſecuti erūt alterū,quàm ijs,qui ipſi fuerint impietatis duces.quis clarior in Græcia Themiſtocle?quis potētior?qui,cū imperator bello Perſico ſeruitute Græciam liberaſſet,propterq; inuidiam in exilium pulſus eſſet,ingratæ patriæ iniuriam non tulit, quam ferre debuit.fecit idē,quod uiginti annis ante apud nos fecerat Coriolanus. his adiutor contra patriam inuentus eſt nemo:itaque mortem ſibi uterque conſciuit.quare talis improborum conſenſio nō modo excuſatione amicitiæ tegenda non eſt,ſed potius omni ſupplicio uendicanda; ut ne quis ſibi conceſſum putet amicum bel=

lum patriæ inferentem ſequi, quod quidem, ut res ire cœpit, haud ſcio an aliquando futurum ſit. mihi autem non minori curæ eſt, qualis Reſp. poſt mortem meam futura ſit, quàm qualis hodie ſit. hæc igitur prima lex amicitiæ ſanciatur, ut ab amicis honeſta petamus, amicorum cauſa honeſta faciamus; nec expectemus quidem, dum rogemur; ſed ſtudium ſemper adſit, cunctatio abſit; conſilium uerum dare gaudeamus libere; plurimum in amicitia amicorum bene ſuadentium ualeat auctoritas; eaque adhibeatur ad monendum non modo aperte, ſed etiam acriter, ſi res poſtulabit, & adhibitæ pareatur. nam quibuſdã, quos audio ſapientes habitos in Græcia, placuiſſe opinor mirabilia quædam. ſed nihil eſt, quod illi non perſequantur ſuis argutijs; partim fugiendas eſſe nimias amicitias, ne neceſſe ſit, unũ ſolicitũ eſſe pro pluribus; ſatis ſupq; eſſe ſibi ſuarum cuiq; rerum curam; alienis nimis implicari moleſtum eſſe; commodiſſimum eſſe, quãlaxiſſimas habenas habere amicitiæ, quas uel adducas, cũ uelis, uel remittas: caput enim eſſe ad beate uiuendum ſecuritatem; qua frui non poſſit animus, ſi tanquã parturiat unus pro pluribus. alios autem dicere aiunt etiã multo inhumanius; quẽ locũ breuiter perſtrinxi paulo ante, præſidij, adiumentiq; cauſa, nõ beneuolentiæ, neq; charitatis amicitias eſſe expetẽdas, itaq;, ut quiſq; minimũ firmitatis habeat, minimũq; uirium, ita amicitias appetere maxime: ex eo fieri, ut mulierculæ magis amicitiarum præſidia quærant, quàm uiri; & inopes, quàm opulenti; & calamitoſi, quàm ij, qui putantur beati. ò præclaram ſapientiam: ſolem enim è mun=

do tollere uidentur, qui amicitiam è uita tollunt: qua nihil à dijs immortalibus melius habemus, nihil iucũdius: quæ est enim ista securitas? specie quidem blãda, sed re ipsa multis locis repudianda est: neq; enim est cõsentaneum. ullam honestã rem, actionem'ue, ne solicitus sis, aut non suscipere, aut susceptã deponere. quòd si curam fugimus, uirtus fugienda est, quæ, necesse est, ut cum aliqua cura res sibi contrarias aspernetur, atq; oderit, ut bonitas malitiam, temperantia libidinẽ, ignauiam fortitudo, itaque uideas rebus iniustis iustos maxime dolere, imbecillibus fortes, flagitiosis modestos. ergo hoc proprium est animi bene constituti, & lætari bonis rebus, & dolere contrarijs. quamobrem si cadit in sapientem animi dolor, qui profecto cadit, nisi ex eius animo extirpatam humanitatem arbitremur: quæ causa est, ut amicitiam funditus tollamus è uita, ne aliquas propter eam suscipiamus molestias? quid enim interest motu animi sublato, nõ dico inter pecudem, & hominem, sed inter hominem, & saxum, aut truncum, aut quiduis generis eiusdem? neque enim sunt isti audiendi, qui uirtutem duram, & quasi ferream esse uolunt: quæ quidem est tũ multis in rebus, tum in amicitia tenera, atq; tractabilis; ut ex bonis amici quasi diffundatur, & incõmodis contrahatur. quãobrẽ angor iste, qui pro amico sæpe capiẽdus est, non tantũ ualet, ut tollat è uita amicitiã; non plus, quã ut uirtutes, quia non nullas curas, & molestias afferunt, repudientur. cum autem contrahat uirtus amicitiã (ut supra dixi) si qua significatio uirtutis luceat, ad quã se similis animus applicet, & adiũgat:

id cũ cõtingit, amor ibi exoriatur necesse est: quid.n. tam absurdum, quã delectari multis inanibus rebus, ut honore, ut gloria, ut ædificio, ut uestitu, cultuq; cor poris; animo autẽ uirtute prædito, eo, qui uel amare, uel (ut ita dicã) redamare possit, non admodũ delectari? nihil est enim remuneratione beneuolentiæ, nihil uicissitudine studiorum, officiorumq; iucundius. ꝙ si etiã illud addimus, quod recte addi potest, nihil esse, quod ad se rẽ ullam tam alliciat, & tã attrahat, quã ad amicitiam similitudo: concedatur profecto uerum esse, ut bonos boni diligant, asciscantq; sibi quasi propinquitate coniunctos, atq; natura: nihil est.n. appetẽtius similium sui, nihil rapacius, quã natura. quamobrem hoc quidem Fanni, & Scæuola, cõstat (ut opinor) bonis inter bonos quasi necessariam beneuolẽtiã esse: qui est amicitiæ fons à natura cõstitutus. sed eadẽ bonitas etiam ad multitudinem pertinet: nõ est enim inhumana uirtus, neq; superba; quæ etiam populos uniuersos tueri, eisq; optime cõsulere soleat: quod nõ faceret profecto, si à charitate uulgi abhorreret. atq; etiã mihi quidẽ uidẽtur, qui utilitatis causa fingunt amicitias, amabilissimũ nodũ amicitiæ tollere: non enim tam utilitas parta per amicum, quã amici amor ipse delectat: tumq; illud fit, quod ab amico est profectũ, iucundum, si cum amore, & studio est profectũ: tantumq; abest, ut amicitiæ propter indigentiã colantur, ut ij, qui opibus, & copijs, maximeq; uirtute præditi, in qua plurimũ est præsidij, minime alterius indigeãt, liberalissimi sint, & beneficentissimi. atque haud scio an ne opus sit quidem, nihil unquam omnino dees=

ſe amicis : ubi enim ſtudia noſtra uiguiſſent, ſi nun=
quam ſtudio,nunquam conſilio,nunquam opera no=
ſtra nec domi,nec militiæ Scipio eguiſſet ? non igitur
utilitatẽ amicitia, ſed utilitas amicitiã conſecuta eſt.
non ergo erunt homines diuitijs affluentes audiẽdi,ſi
quando de amicitia,quam nec uſu,nec ratione habẽt
cognitam,diſputabunt.nam quis eſt,pro deum fidem,
atque hominum,qui uelit,ut neque diligat quẽquã,
nec ipſe ab ullo diligatur, circũfluere omnibus copijs,
atque in omniũ rerum abundantia uiuere?hæc enim
eſt tyrãnorum uita nimirum:in qua nulla fides,nulla
charitas , nulla ſtabilis beneuolentiæ poteſt eſſe fidu=
cia:omnia ſemper ſuſpecta,atque ſolicita,nullus locus
eſt amicitiæ:quis enim aut eum diligat, quẽ metuit;
aut eum,à quo ſe metui putat?coluntur tamẽ ſimula
tione amicitiæ duntaxat ad tempus . ꝙ ſi forte(ut fit
plerũque)ceciderint,tum intelligitur, quã fuerint in
opes amicorum.quod Tarquinium dixiſſe ferunt,tũ,
cũ exul eſſet;ſe intellexiſſe,quos fidos amicos habuiſ=
ſet,quosq; infidos, cũ iã neutris gratiã referre poſſet.
quanquã miror,in illa ſuperbia,& importunitate ſi
quenquam habere potuit.atque ut huius,quem dixi,
mores ueros amicos parare nõ potuere : ſic multorum
opes præpotentium excludunt amicitias fideles : non
enim ſolum ipſa fortuna cæca eſt , ſed eos etiam ple=
rũque efficit cæcos,quos complexa eſt:itaque illi effe=
runtur faſtidio ferè,& contumacia; neque quidquã
inſipiente fortunato intolerabilius fieri poteſt . atque
hoc quidẽ uidere licet,eos,qui antea cõmodis fuerunt
moribus,imperio, poteſtate, proſperis rebus immuta=

ri; sperniq; ab ijs ueteres amicitias; & indulgeri nouis. quid autem stultius, quàm, ut plurimum copijs, facultatibus, opibus possint, cætera parare, quæ parant, pecuniam, equos, famulos, uestes egregias, uasa pretiosa; amicos non parare, optimam, & pulcherrimam uitæ (ut ita dicam) supellectilem? etenim cætera cum parant, cui parent, nesciunt, nec cuius causa laborẽt: eius enim est istorum quodque, qui uincit uiribus: amicitiarum sua cuiq; permanet stabilis, & certa possessio; ut etiam si illa maneant, quæ sunt quasi dona fortunæ, tamẽ uita inculta, & deserta ab amicis. nõ possit esse iucunda. sed hæc hactenus. Constituendi autẽ sunt, qui sint in amicitia fines, & quasi termini diligẽdi. de quibus tres uideo ferri sententias, quarum nullã probo; unam, ut eodem modo erga amicũ affecti simus, quo erga nosmet ipsos; alterã, ut nostra in amicos beneuolentia, illorũ erga nos beneuolẽtiæ pariter, æqualiterq; respondeat; tertiam, ut, quanti quisq; se ipse facit. tanti fiat ab amicis. harum triũ sententiarũ nulli prorsus assentior: nec enim illa prima uera est, ut, quẽadmodum in se quisque, sic in amicum sit animatus: quàm multa enim, quæ nostra causa nunquã faceremus, facimus causa amicorum? precari ab indigno, supplicare, tum acerbius in aliquem inuehi, insectariq; uehementius: quæ in nostris rebus non satis honeste, in amicorum fiunt honestissime. multæ quoq; res sunt, in quibus de suis cõmodis uiri boni multa detrahunt, detrahiq; patiuntur, ut ijs amici potius, quàm ipsi fruantur. Altera sententia est, quæ definit amicitiam paribus officijs, ac uoluntatibus. hoc quidem est

nimis exigue, et exiliter ad calculos reuocare amicitiã, ut par sit ratio acceptorum, & datorum. ditior mihi, & affluẽtior uidetur esse uera amicitia, nec obserua re stricte, ne plus reddat, quàm acceperit: neq; enim ue rẽdũ est, ne quid excidat, aut ne quid in terrã defluat, aut ne plus æquo quid in amicitia congeratur. Tertius uero ille finis deterrimus, ut, quãti quisq; se ipse faciat, tanti fiat ab amicis: sæpe enim in quibusdã aut ani= mus abiectior est, aut spes amplificãdæ fortunæ fracti or. non est igitur amici, talem esse in eũ, qualis ille in se est; sed potius eniti: & efficere, ut amici iacentẽ ani mũ excitet, inducatq; in spem, cogitationemq; melio= rem. alius igitur finis ueræ amicitiæ constituendus est, si prius, quid maxime reprehendere Scipio solitus sit, edixero. negabat ullam uocem inimiciorẽ amicitiæ po tuisse reperiri, quàm eius, qui dixisset, ita amare opor tere, ut aliquãdo esset osurus: nec uero se adduci pos= se, ut hoc, quemadmodũ putaretur, à Biante dictũ esse crederet, qui sapiens habitus esset unus è septẽ; sed im puri cuiusdã, aut ambitiosi, aut omnia ad suam poten tiam reuocantis esse sententiam: quonam enim modo quisquã amicus eius esse poterit, cuius se putabit ini= micũ esse posse? quin etiã necesse erit cupere, etiã opta re, quãsæpissime peccet amicus, quo plures det sibi tan quã ansas ad reprehendendum. rursum autem recte factis, cõmodisq; amicorũ necesse erit angi, dolere, in= uidere. quare hoc quidem præceptum, cuiuscũq; est, ad tollendam amicitiam ualet. illud potius præcipiendum fuit ut eam diligentiam adhiberemus in amicitijs cõ parandis, ut ne quando amare inciperemus eum, quẽ

aliquando odisse possemus. qui etiã, si minus felices in deligẽdo fuissemus, ferendũ id Scipio potius, quàm inimicitiarum tempus cogitandum putabat. his igitur finibus utendũ arbitror, ut, cũ emendati mores amicorum sint, tum sit inter eos omnium rerum, consiliorũ, & uoluntatum sine ulla exceptione cõmunitas; &, si qua fortuna acciderit, ut minus iustæ amicorũ uoluntates sint adiuuãdæ, in quibus eorũ aut de capite agatur, aut fama, declinandũ sit de uia, modo ne summa turpitudo sequatur: est enim, quatenus amicitiæ dari uenia possit. nec uero negligenda est fama: nec mediocre telum ad res gerẽdas existimare oportet beneuolẽtiam ciuium, quam blanditijs, et assentationibus colli re turpe est. uirtus, quam sequitur charitas, minime repudianda est. sed (sæpe enim redeo ad Scipionẽ, cuius omnis sermo erat de amicitia) querebatur, quòd in omnibus rebus homines diligẽtiores essent: capras, et oues quot quisq; haberet, dicere posse; amicos quot haberet, non posse dicere: & in illis quidem parãdis adhibere curam, in amicis eligendis negligentes esse; nec habere quasi signa quædã, & notas, quibus eos, qui ad amicitiam essent idonei, iudicarent. sunt igitur firmi, et stabiles, & constantes deligendi: cuius generis est magna penuria: & iudicare difficile est, sanè nisi expertum: experiendum autem est in ipsa amicitia; ita præcurrit amicitia iudiciũ, tollitq; experiẽdi potestatem. est igitur prudentis sustinere, ut cursum, sic impetũ beneuolẽtiæ, quo utamur, quasi aquis tentatis, sic amicitijs, aliqua parte periclitatis moribus amicorum quidam sæpe in parua pecunia perspiciũtur, quàm sint leues. qui

dam autem, quos parua mouere non potuit, cognoscũtur in magna. si uero erũt aliqui reperti, qui pecuniã præferre amicitiæ sordidũ existiment: ubi eos inueniemus, qui honores, magistratus, imperia, potestates, opes amicitiæ non anteponãt; ut, cum ex altera parte proposita hæc sint, ex altera uis amicitiæ, non multo illa malint? imbecilla enim natura est ad cõtemnendã potẽtiam: quam etiam si neglecta amicitia cõsecuti sunt, excusari se arbitrãtur, quia non sine magna causa sit neglecta amicitia. itaq; ueræ amicitiæ difficillime reperiũtur in ijs, qui in honoribus reĩq; publica uersantur: ubi enim inuenias, qui honorẽ amici anteponat' suo? quid? (hæc ut omittam) quàm graues: q̃ difficiles plerisq; uidentur calamitatũ societates? ad quas, non est facile inuentus, qui descendat. quãquã Ennius recte,

Amicus certus in re incerta cernitur.

tamen hæc duo leuitatis, & infirmitatis plerosq; cõuincunt; aut si in bonis rebus: contẽnunt; aut si in malis deserunt. qui igitur utraq; in re grauem, constantem, stabilemq; se in amicitia præstiterit, hunc ex maxime raro hominũ genere iudicare debemus, & penè diuino. firmamenrũ autẽ stabilitatis, cõstantiæq; eius, quam in amicitia quærimus, fides est; nihil enim stabile est, quod infidum est. simplicem præterea, & cõmunẽ, & consentientẽ, id est qui rebus ijsdẽ moueatur, eligi par est: quæ omnia pertinent ad fidelitatem: neq; enim fidum potest esse multiplex ingeniũ, et tortuosum: neq; uero, qui non ijsdem rebus mouetur, & natura cõsentit, aut fidus, aut stabilis potest esse. addendum eodem est, ut ne criminibus aut inferendis delectetur amicus,

aut credat illatis. quæ pertinent omnia ad eā, quam
iam dudum tracto, constantiam. ita fit uerum illud,
quod initio dixi amicitiā nisi inter bonos esse nō posse:
est enim boni uiri, quem eundem sapiētē licet dicere,
hæc duo tenere in amicitia; primū, ne quid fictum sit,
ne'ue simulatū (aperte enim uel odisse magis ingenuū
est, quàm fronte occultare sententiā) deinde nō solum
ab aliquo oblatas criminationes depellere, sed ne ipsū
quidem esse suspiciosum, semper aliquid existimantē
ab amico esse uiolatum. Accedat huc suauitas quædā
oportet sermonum, atq; morum haud quaquā medio
cre condimentum amicitiæ. tristitia autē, & in omni
re seueritas absit. habet illa quidem grauitatem: sed
amicitia remissior esse debet, & liberior, & dulcior, et
ad omnem comitatem, facilitatemq; procliuior. existit
autem hoc loco quædam quæstio subdifficilis; nū quā
do amici noui, digni amicitia, ueteribus sint anteponē
di, ut equis uetulis teneros anteponere solemus. indigna
homine dubitatio: non enim amicitiarum esse debent,
sicut aliarum rerum, satietates: ueterrimæ quæq; (ut
ea uina, quæ uetustatē ferunt) esse debēt suauissimæ:
uerūq; illud est, quod uulgo dicitur, multos modios sa
lis simul edendos esse, ut amicitiæ munus expletū sit.
nouitates autem, si spem afferunt, ut tanquam in her
bis non fallacibus fructus appareat, nō sunt illæ quidē
repudiandæ, uetustas tamen suo loco cōseruanda est:
maxima est enim uis uetustatis, & cōsuetudinis. atqui
in ipso equo, cuius modo mentionē feci, si nulla res im
pediat, nemo est, qui nō eo, quo consueuit, libentius uta
tur, quàm intractato, & nouo. nec modo in hoc, quod

est animal, sed in ijs etiam, quæ sunt inanimata, cõsue tudo ualet; cum locis etiã ipsis montosis delectemur, & siluestribus, in quibus diutius cõmorati sumus. Sed maximum est in amicitia, superiorem parem esse inferiori: sæpe enim excellẽtiæ quædam sunt; qualis erat Scipionis in nostro (ut ita dicam) grege. nunquã se ille Philo, nunquam Rutilio, nunquam Mummio anteposuit, nunquam inferioris ordinis amicis. Quintũ uero Maximum, fratrem, egregium uirum, omnino sibi ne quaquam parem; ꝙ is anteibat ætate, tanquam superiorem colebat; suosq; omnes per se esse posse ampliores uolebat. quod faciendũ, imitãdumq; est omnibus; ut, si quam præstantiam uirtutis, ingenij, fortunæ con secuti sunt, impartiant eam suis, communicentq; cum proximis; ut, si parentibus nati sunt humilibus, si propinquos habeant imbecilliores uel animo, uel fortuna, eorũ augeãt opes, eisq; honori sint, & dignitati: ut in fabulis, qui aliquandiu propter ignorantiã stirpis, & generis in famulatu fuerint, cũ cogniti sunt, & aut deorum, aut regũ filij inuenti, retinent tamẽ charitatem in pastores, quos patres suos multos annos esse du xerunt. quod quidem est multo profecto magis in ue ris patribus, certisq; faciendum: fructus enim ingenij, & uirtutis, omnisq; præstantiæ tum maxime capitur, cum in proximum quẽque confertur. ut igitur ij, qui sunt in amicitia, coniunctionisq; necessitudine superiores, exæquare se cũ inferioribus debent: sic inferiores dolere nõ debent, se à suis amicis aut ingenio, aut fortuna, aut dignitate superari. quorum pleriq; aut querũtur semper aliquid, aut etiã exprobrãt, eoq; ma

gis,ſi aliquid habere ſe putant,quod officioſe,aut ami
ce,& cum labore aliquo ſuo factū queant dicere : o=
dioſum ſanè genus hominū officia exprobrantium :
quæ meminiſſe debet is,in quem collata ſunt,nō com
memorare,qui contulit.quãobrē, ut ij, qui ſuperiores
ſunt,ſubmittere ſe debent in amicitia, ſic quodā mo=
do inferiores extollere:ſunt enim quidam, qui mole
ſtas amicitias faciunt,cū ipſi ſe contēni putant . quod
nō ferè contingit niſi ijs,qui etiā contēnendos ſe arbi
trantur,qui hac opinione nō modo uerbis , ſed etiam
opere leuandi ſunt. tantū autem cuique tribuendum
eſt,primum quantum ipſe efficere poſſis; deinde etiā,
quantum ille,quem diligas,atq; adiuues, poſſit ſuſti=
nere:nō enim tu poſſis,quantūuis licet excellas,omnes
tuos ad honores ampliſſimos perducere : ut Scipio P.
Rutilium potuit Cōſulē efficere , fratrē eius Lucium
non potuit.ꝙ ſi etiam poſſis quiduis deferre ad alte=
rum;uidendum eſt tamen , quid ille poſſit ſuſtinere.
omnino amicitiæ corroboratis iam,cōfirmatiſq; et in=
genijs,& ætatibus iudicandæ ſunt:nec,ſi qui ineunte
ætate uenandi,aut pilæ ſtudioſi fuerint,eos habere ne
ceſſarios oportet,quos tū eodē ſtudio præditos dilexe=
runt:iſto enim modo nutrices,& pædagogi iure uetu
ſtatis plurimū beneuolentiæ poſtulabunt: qui negligē
di quidem nō ſunt,ſed alio quodam modo colendi:ali
ter enim amicitiæ ſtabiles permanere non poſſunt,di=
ſpares enim mores diſparia ſtudia ſequuntur : quorū
diſſimilitudo diſſociat amicitias:nec ob aliam cauſam
ullam boni improbis,improbi bonis amici eſſe nō poſ=
ſunt,niſi quòd tanta eſt inter eos,quanta maxima po

test esse,morum,studiorumq; distantia. Recte etiam præcipi potest in amicitijs, ne quis intēperata quadā beneuolētia(quod persæpe fit)impediat magnas utilitates amicorū:nec enim(ut ad fabulas redeā) Troiam Neoptolemus capere potuisset,si Lycomedē, apud quē erat educatus,multis cū lacrymis iter suum impediētem audire uoluisset;& sæpe incidūt magnæ res,ut discedēdum sit ab amicis:quas qui impedire uult,ꝙ desiderium non facile ferat;& infirmus est,mollisq; natura,& ob eā ipsam causam in amicitia parū iustus. Atq; in omni re considerandū est, & quid postules ab amico, & quid patiare à te impetrari. Est etiā quasi quædam calamitas in amicitijs dimittendis nonnunquā necessaria:iam enim à sapientum familiaritatibus ad uulgares amicitias oratio nostra delabitur.erūpūt sæpe uitia amicorū tum in ipsos amicos,tū in alienos:quorum tamen ad amicos redundet infamia.tales igitur amicitiæ sunt remissione usus eleuandæ, & (ut Catonem dicere audiui)dissuendæ magis, quā discindendæ sunt; nisi quædam admodum intolerabilis iniuria exarserit,ut neque rectū,neque honestum sit, neque fieri possit,ut nō statim alienatio,disiūctioq; facienda sit.si autem morū,aut studiorum commutatio quædam(ut fieri solet)facta erit,aut in Reip.partibus dissensio intercesserit(loquor enim,ut paulo ante dixi,nō de sapientū,sed de communibus amicitijs)cauēdum erit,ne nō solum amicitiæ depositæ, sed inimicitiæ etiam susceptæ uideantur:nihil enim turpius,quā cum eo bellum gerere, quicū familiariter uixeris. ab amicitia Q. Pōpeij meo nomine se remouerat(ut sci=

tis) Scipio. propter dissensionem autem, quæ erat in Rep. alienatus est à collega nostro Metello. utrunque egit grauiter, auctoritate, et offensione animi nõ acerba. quãobrem primum danda opera est, ne qua amicorum dissidia fiant: sin tale aliquid euenerit, ut extinctæ potius amicitiæ, quã oppressæ uideantur. Cauendũ uero est, ne etiam in graues inimicitias conuertãt se amicitiæ: è quibus iurgia, maledicta, contumeliæ gignuntur. quæ tamen si tolerabiles erunt, ferẽdæ sunt: et hic honos ueteri amicitiæ tribuẽdus est, ut is in culpa sit, qui faciat, non qui patiatur iniuriam. omnino omnium horum uitiorum, atque incommodorũ una cautio ẽ, atq; una prouisio, ut ne nimis cito diligere incipiamus, ne ue indignos. digni autem sunt amicitia, quibus in ipsis inest causa, cur diligantur. rarũ istud genus: & quidem omnia præclara rara: nec quidquã difficilius, quàm reperire, quod sit omni ex parte in suo genere perfectum. sed plerique neque in rebus humanis quidquam bonum norunt, nisi quod fructuosum sit: & amicos, tanquam pecudes, eos potissimum diligunt, ex quibus sperant se maximum fructum esse capturos: itaque pulcherrima illa, & maxime naturali carent amicitia, per se, & propter se expetenda: nec ipsi sibi exemplo sunt, hæc uis amicitiæ qualis, & quanta sit: ipse enim se quisque diligit, non ut aliquam à se ipso mercedem exigat charitatis suæ, sed quòd per se sibi quisque charus est. quod nisi idem in amicitiam transferatur, uerus amicus nunquam reperietur: est enim is amicus quidem, qui est tanquã alter idem. quòd si hoc apparet in bestijs, uolucribus, agre=

ſtibus,natantibus, cicuribus, feris,primum, ut ſe ipſæ
diligant; (id enim pariter cũ omni animãte naſcitur)
deinde,ut requirant,atque appetant,ad quas ſe appli
cent eiuſdem generis animantes; idq́; faciunt cum de
ſiderio,et cũ quadã ſimilitudine amoris humani:quã
to id magis in homine fit natura? qui & ſe ipſe dili=
git,& alterum acquirit,cuius animum ita cũ ſuo cõ=
miſceat,ut efficiat penè unum ex duobus. ſed pleriq;
peruerſe,ne dicam impudenter, amicum habere talẽ
uolunt,quales ipſi eſſe non poſſunt·quæq́; ipſi non tri
buunt amicis,hæc ab ijs deſiderant.par eſt autem pri=
mum ipſum eſſe uirum bonum,tum alterũ ſimilẽ ſui
quærere.in talibus ea,quam iam dudũ tractabamus,
ſtabilitas amicitiæ confirmari poteſt;cum homines be=
neuolentia coniuncti,primũ cupiditatibus ijs, quibus
cæteri ſeruiũt,imperabunt;deinde æquitate,iuſtitiaq́;
gaudebunt;omniaq; alter pro altero ſuſcipiet ; neque
quidquam unquam niſi honeſtum, & rectũ alter ab
altero poſtulabit;neque ſolum colent ſe inter ſe, ac di
ligent,ſed etiã uerebuntur:nam maximum ornamen
tum amicitiæ tollit,qui ex ea tollit uerecundiã: itaq;
in ijs pernicioſus eſt error,qui exiſtimãt libidinũ, pec=
catorumq́; omnium patere in amicitia licentiã:uirtu
tum enim amicitia adiutrix à natura data eſt, nõ ui
tiorum comes; ut,quoniam ſolitaria nõ poſſet uirtus
ad ea,quæ ſumma ſunt,peruenire,coniuncta,& cõſo
ciata cum altera perueniret. quæ ſi quos inter ſocietas
aut eſt,aut fuit,aut futura eſt;eorum eſt habẽdus ad
ſummũ naturæ bonum optimus,beatiſſimuſq́; comita
tus.hæc eſt inquam ſocietas,in qua omnia inſunt,quæ

putant homines expetenda; honestas, gloria, trãquillitas animi, atq; iucunditas; ut, cum hæc adsint, beata uita sit, & sine his esse non possit. quod cum optimũ, maximumq; sit, si id uolumus adipisci, uirtuti opera dãda est: sine qua neq; amicitiam, neq; ullam rem expetendam consequi possumus: ea uero neglecta, qui se amicos habere arbitrãtur, tum se denique errasse sentiunt, cum eos grauis aliquis casus experiri cogit. quocirca (dicendum est enim sæpius) cũ iudicaueris, diligere oportet, nõ cũ dilexeris, iudicare. sed cũ multis in rebus negligẽtia plectimur, tũ maxime in amicis et diligẽdis, & colendis: præposteris enim utimur cõsilijs, & acta agimus; quod uetamur ueteri prouerbio: nã implicati ultro et citro uel usu diuturno, uel etiã officijs, repẽte in medio cursu amicitias exorta aliqua offensione dirũpimus. quo etiã magis uituperãda est rei tã maxime necessariæ tãta incuria: una est enim amicitia in rebus humanis, de cuius utilitate omnes uno ore consentiunt. quãquã à multis ipsa uirtus contẽnitur, & uenditatio quædã, atq; ostentatio esse dicitur: multi diuitias despiciunt, quos paruo cõtẽtos tenuis uictus, cultusq; delectat: honores uero, quorũ cupiditate quidam inflammantur, quàm multi ita contemnũt, ut nihil inanius, nihil esse leuius existimẽt? itemq; cætera, quæ quibusdam admirabilia uidẽtur, permulti sunt, qui pro nihilo putẽt: de amicitia omnes ad unũ idẽ sentiũt, & ij, qui ad Rẽp. se contulerunt; & ij, qui rerum cognitione doctrinaq; delectantur; & ij, qui suum negotiũ gerunt otiose; postremo ij, qui se totos tradiderunt uoluptatibus; sine amicitia uitã esse nul-

lã,ſi modo uelint aliqua ex parte liberaliter uiuere:
ſerpit enim neſcio quo modo per omnium uitã amici
tia;nec ullam ætatis degendæ rationē patitur eſſe ex
pertem ſui.quin etiam,ſi quis ea aſperitate eſt,& im
manitate naturæ,ut congreſſus,ſocietatemq́; hominũ
fugiat,atq; oderit,qualem fuiſſe Athenis Timonē ne-
ſcio quem accepimus:tamen is pati non poſſit, ut non
acquirat aliquem,apud quē euomat uirus acerbitatis
ſuæ.atq; hoc maxime iudicaretur , ſi quid tale poſſet
contingere, ut aliquis nos deus ex hac hominũ frequē
tia tolleret,& in ſolitudine uſpiam collocaret, atque
ibi ſuppeditans omniũ rerum,quas natura deſiderat,
abũdantiã,& copiã,hominis omnino aſpiciendi pote-
ſtatē eriperet:quis tã eſſet ferreus,qui eam uitam fer-
re poſſet ? cuiq́; nõ auferret fructũ uoluptatũ omniũ
ſolitudo?uerum igitur illud eſt,quod à Tarētino Ar-
chyta(ut opinor)dici ſolitum noſtros ſenes cõmemora
re audiui ab alijs ſenibus auditum;ſi quis cœlum aſcē
diſſet,naturamq́; mundi,& pulchritudinē ſiderũ per
ſpexiſſet,inſuauem illam admirationē ei fore ,quæ iu
cundiſſima fuiſſet,niſi aliquē,cui narraret,habuiſſet.
ſic natura ſolitariũ nihil amat ; ſemperq́; ad aliquod
tanquam adminiculũ annititur ; quod in amiciſſimo
quoq; dulciſſimum eſt.ſed cum tot ſignis eadem natu
ra declaret,quid uelit,ac quærat,quid deſideret:obſur
deſcimus tamen neſcio quo modo , nec ea, quæ ab ea
monemur , audimus : eſt enim uarius , & multiplex
uſus amicitiæ;multæq́; cauſæ ſuſpicionũ,offenſionũq́;
dãtur.quas tũ euitare,tũ eleuare,tum ferre ſapientis
eſt.una illa ſubleuãda offenſio eſt,ut et utilitas in ami

citia, & fides retineatur: nam et monendi amici sæpe sunt, & obiurgandi; & hæc accipienda amice, cũ beneuole fiunt. sed nescio quo modo uerum est, quod in Andria familiaris meus Terentius dixit:

Obsequium amicos, ueritas odium parit.

molesta ueritas est, si quidẽ ex ea nascitur odiũ, quod est uenenum amicitiæ: sed obsequiũ multo modestius, ꝙ peccatis indulgens præcipitem amicum ferri sinit. maxima autem culpa in eo est, qui & ueritatẽ aspernatur, & in fraudem obsequio impellitur. omnis igitur hac in re habenda ratio, & diligentia est, primũ ut monitio acerbitate, deinde obiurgatio contumelia careat. in obsequio autẽ (quoniam Terentiano uerbo libenter utimur) comitas adsit, assentatio uitiorũ adiutrix procul amoueatur; quæ nõ modo amico, sed ne libero quidẽ digna est: aliter enim cũ tyranno, aliter cum amico uiuitur. cuius autem aures clausæ ueritati sunt, ut ab amico uera audire nequeãt; huius salus desperanda est: scitũ est enim illud Catonis, multo melius de quibusdam acerbos inimicos mereri, quàm eos amicos, qui dulces uideantur: illos uerum sæpe dicere, hos nunquã. atq; illud absurdum est, quòd ij, qui monentur, eam molestiam, quã debent capere, nõ capiũt; eam capiunt, qua debent carere: peccasse enim se, non anguntur; obiurgari, moleste ferunt: quod cõtra oportebat, delicto dolere, obiurgatione gaudere, ut igitur & monere, & moneri propriũ est ueræ amicitiæ; & alterũ libere facere, nõ aspere; alterũ patienter accipere, non repugnanter: sic habendum est, nullam in amicitijs pestem esse maiorem, quã adulationem, blandi-

tias, aſſentationē: quamuis enim multis nominibus eſt hoc uitium notandum, leuium hominū, atq; fallaciū, ad uoluntatem loquentium omnia, nihil ad ueritatē. cum autem omnium rerū ſimulatio eſt uitioſa, (tollit enim iudiciū ueri, idq; adulterat) tum amicitiæ repugnat maxime: delet enim ueritatem, ſine qua nomen amicitiæ ualere non poteſt: nam cū amicitiæ uis ſit in eo, ut unus quaſi animus fiat ex pluribus; qui id fieri poteſt, ſi ne in uno quidē unus animus erit, idem ſemper, ſed uarius, commutabilis, multiplex? quid enim poteſt eſſe tā flexibile tā deuium, quàm animus eius qui ad alterius non modo ſenſum ac uoluntatem, ſed etiam uultum, atque nutum conuertitur?

Negat qs, nego: ait, aio. poſtremo imperaui egomet mi
Omnia aſſentari: (hi,

ut ait idē Terētius: ſed ille ſub Gnatonis perſona: quod amici genus adhibere, omnino leuitatis eſt. multi autē Gnatonū ſimiles cum ſint, loco fortuna, fama ſuperiores; horum eſt aſſentatio moleſta, cum ad uanitatem acceſſit auctoritas. ſecerni autem blandus amicus à uero, & internoſci tam poteſt adhibita diligentia, quàm omnia fucata, et ſimulata à ſinceris, atque ueris. concio, quæ ex imperitiſſimis conſtat, tamē iudicare ſolet, quid interſit inter popularem, ideſt aſſentatorē, & leuem ciuem, & inter conſtantem, ſeuerum, & grauē. quibus blanditijs C. Papirius Cos. nuper influebat in aures concionis, cum ferret legem de Tribunis pl. reficiendis? diſſuaſimus nos. ſed nihil de me: de Scipione dicam libentius. quanta illi, dij immortales, fuit grauitas, quanta in oratione maieſtas? ut facile ducem popu

li R. non comitem diceres. ſed affuiſtis: & eſt in manibus oratio. itaq; lex popularis ſuffragijs populi repudiata eſt. atque (ut ad me redeam) meminiſtis, Q. Maximo fratre Scipionis, & L. Mancino Coss. quàm popularis lex de ſacerdotijs C. Licinij Craſſi uidebatur: cooptatio enim collegiorum ad populi beneficiũ trãsferebatur. atque is primũ inſtituit in forum uerſus agere cum populo. tamen illius uendibilem orationẽ religio deorũ immortalium nobis defendẽtibus fecile uincebat. atq; id actum eſt Prætore me, quinquẽnio ante, quàm Cõſul ſum factus: itaq; re magis, quàm auctoritate cauſa illa defenſa eſt. ꝙ ſi in ſcena, id eſt in concione, in qua rebus fictis, & adumbratis loci plurimũ eſt, tamen uerum ualet, ſi modo id patefactũ, & illuſtratum eſt: quid in amicitia fieri oportet, quæ tota ueritate perpẽditur? in qua niſi (ut dicitur) apertũ amici pectus uideas, tuumq́; oſtendas, nihil fidum, nihil exploratum habeas, ne amare quidem, aut amari poſſis, cum, id quàm uere fiat, ignores. quanquam iſta aſſentatio pernicioſa ſit, nocere tamen nemini poteſt, niſi ei, qui eam recipit, atque ea delectatur. ita fit, ut is aſſentatoribus patefaciat aures ſuas maxime, qui ipſe ſibi aſſentetur, & ſe maxime ipſe delectet. omnino eſt amãs ſui uirtus: optime. n. ſe ipſa nouit; quãq; amabilis ſit, intelligit. ego autẽ non de uirtute nũc loquor, ſed de uirtutis opinione: ui tute enim ipſa non tam multi præditi eſſe, quàm uideri uolũt. hos delectat aſſentatio: his fictus ad eorum uoluntatem ſermo cum adhibetur, orationem illam uanam teſtimoniũ eſſe laudũ ſuarũ putant. nulla eſt igitur hæc amicitia, cum alter

uerum audire non uult, alter ad mētiendum paratus est. nec parasitorum in comœdijs assentatio nobis faceta uideretur, nisi essent milites gloriosi.
Magnas uero agere gratias Thais mihi?
satis erat respondere, Magnas: Ingentes, inquit. semper auget assentatio id, quod is, cuius ad uoluntatē dicitur, uult esse magnum. quamobrem, quamuis blāda ista uanitas apud eos ualet, qui ipsi illam allectant, et inuitant; tamen etiam grauiores, cōstantioresq; admonendi sunt, ut animaduertāt, ne callida assētatione capiantur: aperte enim adulantem nemo non uidet, nisi qui admodum est excors; callidus ille, et occultus ne se insinuet, studiose cauendū est: nec enim facillime agnoscitur, quippe qui aduersando sæpe assentetur, et litigare se simulans blandiatur, atq; ad extremū det manus, uinciq; se patiatur, ut is, qui illusus sit, plus uicisse uideatur. quid autē turpius, quàm illudi? quod ne accidat, magis cauendum est: ut in Epicureo,
Hodie me ante omneis comicos stultos senes
Versaris, atque luseris lautissime:
hæc enim in fabulis stultissima persona est improuidorum, & credulorum senum. sed nescio quo pacto ab amicitijs perfectorum hominū, idest sapientum (de hac dico sapientia, quæ uidetur in hominē cadere posse) ad leues amicitias deflexit oratio. quamobrem ad illā primam redeamus; eamq; ipsam concludamus aliquādo. Virtus, inquā, C. Fanni, & tu Q. Muti, & conciliat amicitias, & conseruat: in ea est enim cōuenientia rerum, in ea constantia: quæ cum se extulit, et ostēdit lumen suum, & idem aspexit, agnouitq; in alio, ad id se

admouet, uicissimq; accipit illud, quod in altero est. ex ardescit amor, siue amicitia: utrunq; enim dictum est ab amando: amare autem nihil aliud est, nisi eum ipsum diligere, quem ames, nulla indigentia, nulla utilitate quæsita: quæ tamē ipsa efflorescit ex amicitia, etiā si tu eam minus secutus sis. hac nos adolescētes beneuolentia senes illos L. Paulum, M. Catonē, C. Gallum, P. Nasicam, Ti. Gracchum Scipionis nostri socerum dileximus. hæc etiā magis elucet inter æquales, ut inter me, & Scipionem, & L. Furium, P. Rutilium, Sp. Mummium. uicissim autem senes in adolescentium charitate acquiescimus, ut ego in uestra, & Q. Tuberonis: equidem etiam admodū adolescentis P. Rutilij Virginij familiaritate delector. quoniāq; ita ratio comparata est uitæ, naturæq; nostræ, ut alia ætas oriatur ex alia: maxime quidem optandum est, ut cum æqualibus possis, quibuscū tanquam è carceribus emissus sis, ijsdem ad calcem (ut dicitur) peruenire: sed quoniam res humanæ fragiles, caducæq; sunt, semper aliqui acquirēdi sunt, quos diligamus, & à quibus diligamur: charitate enim, beneuolētiaq; sublata, omnis est è uita sublata iucunditas. mihi quidem Scipio, quanquā est subito ereptus, uiuit tamen, semperq; uiuet: uirtutem enim amaui illius uiri; quæ extincta non est; nec mihi soli uersatur ante oculos, qui illā semper in manibus habui; sed etiam posteris erit clara, & insignis. nemo unquā animo, aut spe maiora suscipiet, qui sibi non illius memoriam, atque imaginem proponendam putet. equidem ex omnibus rebus, quas mihi aut fortuna, aut natura tribuit, nihil habeo, quod cum amicitia

Scipionis

Scipionis possim comparare. in hac mihi de Rep. consensus, in hac rerum priuatarum consilium, in hac requies plena oblectationis fuit. nunquã illum ne minima quidem re offendi, quod quidẽ senserim: nihil audiui ex eo ipse, quod nollem. una domus erat, idem uictus, isq; communis: neque solum militia, sed etiam peregrinationes, rusticationesq; communes. nã quid ego de studijs dicam cognoscendi semper aliquid, atque discendi? in quibus remoti ab oculis populi omne otium, tempusq; contriuimus? quarum rerum recordatio, & memoria si unà cum illo occidisset, desiderium cõiunctissimi uiri, atque amantissimi ferre nullo modo possem: sed nec illa extincta sunt, alunturq; potius, et augentur cogitatione, & memoria; &, si plane illis orbatus essem, magnum tamen afferret mihi ætas ipsa solatium: diutius enim iam in hoc desiderio esse nõ possum: omnia autem breuia, tolerabilia esse debent, etiã si magna sunt. Hæc habui, de amicitia quæ dicerẽ. uos autem hortor, ut ita uirtutem locetis, sine qua amicitia esse non potest, ut, ea excepta, nihil amicitia præstabilius esse putetis.

MARCI TVLLII CICERONIS PARADOXA SEX, AD MARCVM BRVTVM.

A Nimaduerti Brute sæpe Catonem auunculum tuum, cum in senatu sententiam diceret, locos graues ex philosophia tractare, abhorrentes ab hoc usu forensi, & publico; sed dicendo consequi tamen ut illa etiam populo probabilia uiderentur. quod eo maius est illi, quàm aut tibi, aut nobis; quia nos ea philosophia plus utimur, quæ peperit dicendi copiam, et in qua dicuntur ea, quæ non multum discrepant ab opinione populari; Cato autem, perfectus mea sentẽtia Stoicus, & ea sentit, quæ nõ sanè probãtur in uulgus; & in ea hæresi est, quæ nullũ sequitur florem orationis, neque dilatat argumẽtum, sed minutis interrogatiunculis, quasi punctis, quod proposuit, efficit. sed nihil est tã incredibile, quod non dicendo fiat probabile: nihil tã horridũ, tam incultum, quod non splendescat oratione, & tanquam excolatur. quod cum ita putarem, feci etiam audacius, quã ille ipse, de quo loquor: Cato enim duntaxat de magnitudine animi, de continẽtia, de morte, de omni laude uirtutis, de dijs immortalibus, de charitate patriæ Stoice solet, nullis oratorijs ornamẽtis adhibitis, dicere. ego uero illa ipsa, quæ uix in gymnasiis, & in otio Stoici probãt, ludẽs cõieci in cõmunes locos. quæ quia sunt admirabilia, cõtraq; opinionem omnium, ab ipsis etiam παράδοξα appellãtur: tentare uolui, possent ne proferri in lucẽ, idest in

forum, & ita dici, ut probarentur; an alia quædam esset erudita, alia popularis oratio: eoq; scripsi liben=tius, ꝙ mihi ista παράδοξα quæ appellantur, maxime uidentur esse Socratica, longeq; uerissima. Accipies igitur hoc paruum opusculum lucubratum his iam contractioribus noctibus, quoniam illud maiorum uigiliarũ munus in tuo nomine apparuit: & degustabis ge=nus hoc exercitationum mearum, quibus uti cõsueui, cum ea, quæ dicuntur in scholis θετικὰ, ad nostrũ hoc oratorium transfero dicendi genus. hoc tamẽ opus in apertum ut referas, nihil postulo: non enim est tale, ut in arce poni possit, quasi illa Minerua Phidiæ: tale tamen est, ut ex eadem officina exisse uideatur.

ὅτι μόνον ἀγαθὸν, τὸ καλόν.

quod solum bonum, honestum.

V Ereor, ne cui uestrum ex Stoicorum homi=num disputationibus, non ex meo sensu de prompta hæc uideatur oratio: dicam ta=men, quod sentio; & dicam breuius, quàm res tanta dici possit. Nunquã mehercule ego neq; pecunias isto rum, neq; tecta magnifica, neq; opes, neque imperia, neque eas, quibus maxime astricti sunt, uoluptates in bonis rebus esse numerandas duxi; quippe cũ uiderẽ, homines his rebus circunfluẽtes, ea tamen desiderare maxime, quibus abundarent: neq; enim unquã exple tur, nec satiatur cupiditatis sitis: neq; ea solũ, quæ ha=bent, libidine augẽdi cruciantur, sed etiam amittendi metu. in quo equidem continentissimorum hominũ maiorum nostrorum sæpe requiro prudẽtiam, qui hæc

imbecilla, & cõmutabilia pecuniæ membra solo uerbo bona putauerunt appellanda, cũ re, ac factis longe aliter iudicauissent: potest enim bonum cuiquam malo esse? aut potest quisquam in abundantia bonorũ ipse esse non bonus? atqui ista omnia talia uidemus ut & improbi habeant, & obsint probis. quãobrem (licet irrideat, si quis uelit) plus apud me uera ratio ualebit, quàm uulgi opinio: neq; ego unquam illum bona perdidisse dicã, si quis pecus, aut suppllectilẽ amiserit: nec nõ sæpe laudabo sapientem illum Biãtem, (ut opinor) qui numeratur inter septem sapientes: cuius cum patriam Prienem cepisset hostis, cæteriq; ita fugerent, ut multa de suis rebus secum asportarent, cũ esset admonitus à quodam, ut idẽ ipse faceret, ego uero, inquit, facio: nam omnia mea mecum porto. ille hæc ludibria fortunæ ne sua quidem putauit, quæ nos appellamus etiã bona. quid est igitur, quæret aliquis, bonum? si quid recte fit, & honeste, & cũ uirtute, id bene fieri uere dicitur, &, quod rectum, & honestũ, & cum uirtute est, id solum opinor bonũ. sed hæc uideri possunt obscuriora, cum sine appositione exemplorũ lentius disputantur: uita, atque factis illustranda sunt summorum uirorum hæc, quæ uerbis subtilius, quã satis est, disputari uidentur. Quæro enim à uobis, num ullam cogitationem habuisse uideantur ij, qui hanc Rep. tã præclare fundatam nobis reliquerunt, aut auri atq; argenti ad auaritiã, aut amœnitatũ ad delectationẽ, aut supellectilis ad delicias, aut epularum ad uoluptates. ponite ante oculos unũquenq; regum. uultis, incipiam à Romulo? uultis, post liberam ciuitatem, ab ijs

ipsis, qui liberauerunt eam? quibus tandem Romulus gradibus ascendit in cœlum? ijs ne, quæ isti bona appellant; an rebus gestis, atque uirtutibus? quid autem Numa Pompilius? minus ne gratas dijs immortalibus capedines, ac fictiles urnulas fuisse, quàm delicatas aliorũ pateras arbitramur? omitto reliquos: sunt enim omnes pares inter se, præter Superbum. Brutum uero si quis roget, quid egerit in patria liberanda; si quis reliquos item eiusdẽ consilij socios, quid spectarint, quid secuti sint: num quis existat, cui uoluptas, cui diuitiæ, cui deniq; præter officium fortis, & magni uiri quidquam aliud propositum fuisse uideatur? quæ res ad necem Porsenæ Q. Mutiũ impulit sine ulla spe salutis suæ? quæ uis Horatium Coclitem contra omnes hostiũ copias tenuit in ponte solum? quæ patrem Deciũ, quæ filium deuouit, ac immisit in armatas hostium copias? quid continentia C. Fabritij? quid tenuitas uictus M. Curij sequebatur? quid duo propugnacula belli Punici Cneus, & Publius Scipiones, qui Carthaginensium aduentum corporibus suis intercludendum putauerunt? quid Africanus maior? quid minor? quid inter horum ætates interiectus Cato? quid innumerabiles alij? nam domesticis exemplis abũdamus. an putamus quenquã horum cogitasse quidquam in uita sibi expetẽdũ, nisi quod laudabile esse, & præclarũ uideretur? ueniant igitur irrisores huius orationis, ac sententiæ; et iam uel ipsi iudicent; utrum se horum alicuius, qui marmoreis tectis, ebore, & auro fulgẽtibus, qui signis, qui tabulis, qui cœlato auro, & argento, qui Corinthijs operibus abundant; an C. Fabritij, qui nihil eorum habuit, nihil

habere uoluit, similes esse malint. atque hæc quidem,
quæ modo huc, modo illuc trāsferuntur, facile adduci
solent, ut in rebus bonis esse negent: illud tamen arcte
tenent, accurateq; defendunt, uoluptatē esse summum
bonum. quæ quidem mihi uox pecudum uidetur esse,
non hominum. tu, cum tibi siue deus, siue mater (ut ita
dicam) rerum omnium natura dederit animū, quo ni
hil est præstantius, neque diuinius; sic te ipse abijcies,
atq; prosternes, ut nihil inter te, atque inter quadrupe
dem aliquid putes interesse? quidquam ne bonum est,
quod non eum, qui possidet, meliorem faciat? ut enim
quisq; est maxime boni particeps, ita et laudabilis ma
xime: neque est ullum bonum, de quo non is, qui id ha
beat, possit honeste gloriari. quid autem est horum in
uoluptate? meliorem ne efficit, aut laudabiliorem ui=
rum? an quisquā in potiundis uoluptatibus gloria se
se, & prædicatione effert? atqui si uoluptas, quæ pluri
marum patrocinijs defenditur, in rebus bonis habēda
non est, eaq;, quo est maior, eo magis mentē ex sua se=
de, & statu dimouet: profecto nihil est aliud bene, &
beate uiuere, nisi honeste, & recte uiuere.

ὅτι αὐτάρκης ἡ ἀρετὴ πρὸς εὐδαιμονίαν.

quòd se ipsa contenta uirtus ad beate uiuendum.

NEc uero ego M. Regulum erumnosum,
nec infelicem, nec miserum unquā pu
taui: non enim magnitudo animi eius
cruciabatur à Pœnis, non grauitas, non fides, non con
stantia, non ulla uirtus, non denique animus ipse; qui
et uirtutum præsidio munitus, tātoq; comitatu circū

ſeptus,cum corpus eius caperetur,capi certe ipſe nõ potuit. Caium uero Marium uidimus:qui mihi ſecundis in rebus unus ex fortunatis hominibus, in aduerſis unus ex ſummis uiris uidebatur:quo beatius eſſe mortali nihil poteſt. Neſcis inſane,neſcis,quãtas uires uirtus habeat. nomẽ tantũ uirtutis uſurpas: quid ipſa ualeat,ignoras. nemo poteſt nõ beatiſſimus eſſe, qui eſt totus aptus ex ſeſe,quiq; in ſe uno ſua ponit omnia. cuius autem ſpes omnis,& ratio,& cogitatio pendet ex fortuna,huic nihil poteſt eſſe certi nihilq;,quod exploratũ habeat permanſurũ ſibi ne unum quidem diem. eum tu hominem terreto,ſi quem eris nactus iſtiuſmodi,mortis,aut exilij minis. mihi uero quidquid acciderit in tam ingrata ciuitate,ne recuſanti quidẽ euenerit,non modo non repugnanti:quid enim ego laboraui,aut quid egi,aut in quo euigilauerunt curæ,et cogitationes meæ,ſi quidem nihil peperi tale, nihil cõſecutus ſum,ut in eo ſtatu eſſem,quẽ neque fortunæ temeritas,neq; inimicorum labefactaret iniuria? Mortẽ'ne mihi minitaris,ut omnino ab hominibus; an exilium, ut ab improbis demigrandum ſit? mors terribilis eſt ijs,quorum laus emori non poteſt:exilium autem terribile illis,quibus quaſi circũſcriptus eſt habitandi locus; non ijs,qui omnẽ orbem terrarum unam urbem eſſe ducunt. te miſeriæ,te erumnæ premunt omnes,qui te beatum,qui te florentem putas:tuæ libidines te torquent:tu dies,noctesq; cruciaris,cui nec ſatis eſt, quod eſt,& id ipſum,quod habes,ne non diuturnũ ſit futurum,times:te conſcientiæ ſtimulant maleficiorum tuorum:te metus exanimant iudiciorum, atque legum:

quocũq; dspexisti, ut furiæ, sic tuæ tibi occurrunt iniuriæ, quæ te respirare non sinunt. quamobrem ut improbo, & stulto, & inerti nemini bene esse potest: sic bonus uir, & fortis, & sapiens miser esse nemo potest. nec uero, cuius uirtus, moresq; laudandi sunt, eius non laudanda uita est: neque porrò fugiẽda uita, quæ laudanda est: esset autem fugienda, si esset misera. quamobrem quidquid est laudabile, idem & beatũ, & florens, & expetendum uideri debet.

ὅτι ἴσα τὰ ἁμαρτήματα:

quòd æqualia peccata:

N Ec enim peccata rerum euentu, sed uitijs hominum metienda sunt. in quo peccatur, id potest aliud alio maius esse, aut minus: ipsum quidem illud peccare, quoquò te uerteris, unum est. auri nauem euertat gubernator, an paleæ, in re aliquãtũ, in gubernatoris inscitia nihil interest. lapsa est libido in muliere ignota: dolor ad pauciores pertinet, quàm si petulans fuisset in aliqua generosa, ac nobili uirgine; peccauit uero nihilo minus; si quidem est peccare, tanquam transire lineas: quod cum feceris, culpa commissa est; quàm longe progrediare, cum semel transieris, ad augendam transeunti culpã nihil pertinet. peccare certe licet nemini. quod autem non licet, id hoc uno tenetur, si arguitur non licere. id nec maius, nec minus unquam fieri potest; quoniam in eo est peccatum, si non licuit. quod semper unum, & idem est: quæ ex eo peccata nascãtur, æqualia sint oportet. quòd si uirtutes pares sunt inter se, paria esse etiã

uitia necesse est. atqui pares esse uirtutes, nec bono ui ro meliorem, nec temperante tẽperantiorem, nec forti fortiorem, nec sapiente sapiẽtiorẽ posse fieri, facile po test perspici. an uirum bonum dices, qui depositũ nul lo teste, cum lucrari impune posset, auri pondo decem reddiderit, si idem in decem millibus non idem fecerit? aut temperantem eũ, qui se in aliqua libidine cõtinue rit, in aliqua effuderit? una uirtus est consentiens cum ratione, & perpetua cõstantia. nihil huic addi potest, quo magis uirtus sit: nihil demi, ut uirtutis nomẽ relin quatur. etenim si bene facta, recte facta sunt, et nihil recto rectius: certe nec bono quidem melius quidquã inueniri potest. sequitur igitur, ut ẽt uitia sint paria: si quidem prauitates animi recte uitia dicuntur. at= qui, quoniam pares uirtutes sunt, recte etiam facta, quando à uirtutibus proficiscuntur, paria esse debent: itemq; peccata, quoniã ex uitijs manant, sint æqualia necesse est. À Philosophis, inquis, ista sumis. metue= bã, ne, à lenonibus, diceres. Socrates disputabat isto mo do. bene hercule narras: nã istum doctum, et sapien tẽ uirum fuisse, memoriæ traditum est. sed tamẽ quæ ro ex te, (quando uerbis inter nos contendimus, nõ pu gnis) utrum potius de bonis est quærendũ, quid baiuli, atq; operarij, an q̃d homines doctissimi senserint; præ sertim cũ hac sententia nõ modo uerior, sed ne utilior quidẽ hominũ uitæ reperiri ulla possit: quæ uis enim, q̃ magis arceat homines ab improbitate omni, quàm si senserint nullũ in delictis esse discrimẽ? et æque peccare se, si priuatis, ac si magistratibus manus infe= rant? quamcunq; in domũ stuprum intulerint, eandẽ

esse labem libidinis? nihil ne igitur interest, (nam hoc dicet aliquis) patrem quis necet, an seruum? nuda ista si ponas, iudicari, qualia sint, nō facile possunt. patrem uita priuare, si per se scelus est; Saguntini, qui parētes suos liberos emori, quàm seruos uiuere maluerūt, parricidæ fuerunt. ergo & parenti non nunquam adimi uita sine scelere potest; & seruo sæpe sine iniuria non potest. causa igitur hæc, non natura distinguit: quæ quando alteri accessit id fit propensius: si utriq; adiūcta sit, paria fiant necesse est. illud tamen interest, quòd in seruo necando, si adsit iniuria, semel peccatur; in patris uita uiolanda, multa peccantur; uiolatur is, qui procreauit; is, qui aluit; is, qui erudiuit; is, qui in sede, ac domo, atque in Rep. collocauit. multitudine peccatorum præstat, eoq; pœna maiore dignus est. sed nos in uita, non quæ cuiq; peccato pœna sed, quantū cuiq; liceat, spectare debemus. quidquid non oportet, scelus esse; quidquid non licet, nefas putare debemus; etiā in minimis rebus? etiam; si quidem rerum modū fingere non possumus, animorū tenere possumus. histrio si paulo se mouit extra numerū, aut si uersus pronūciatus est syllaba una breuior, aut lōgior, exsibilatur, & exploditur: in uita, quæ omni gestu moderatior, omni uersu aptior esse debet, ut in syllaba te peccare dices? poetam nō audio in nugis: in uitæ societate audiam ciuem digitis peccata dimetiētem sua. si uisa sint breuiora, leuiora, qui possint uideri? cū, quidquid peccatur, perturbatione peccetur rationis, atque ordinis; perturbata autem ratione semel, & ordine, nihil possit addi, quo magis peccari posse uideatur.

ὅτι πάντες οἱ μωρὶ μαίνονται :

quòd omnes ſtulti inſaniunt.

E Go uero te nõ ſtultũ, ut ſæpe; non improbũ, ut ſemper, ſed dementem, & inſanũ rebus addicam neceſſarijs. ſapientis animus magni tudine conſilij, tolerantia rerum humanarum, contẽ ptione fortunæ, uirtutibus deniq; omnibus, ut mœni bus, ſeptus uincetur, et expugnabitur? qui nec ciuitate quidẽ pelli poteſt. quæ eſt enim ciuitas? omnis'ne cõuẽ tus ferorum, & immanium? omnis'ne etiã fugitiuo rum, ac latronum congregata unum in locũ multitu do? certe negabis. num igitur erat illa tũ ciuitas, cum leges in ea nihil ualebant; cum iudicia iacebant; cum mos patrius occiderat; cũ, ferro pulſis magiſtratibus, ſenatus nomen in Rep. non erat? prædonum ille cõcur ſus, & te duce latrocinium in foro conſtitutũ, & reli quiæ cõiurationis à Catilinæ furijs ad tuum ſcelus, fu roremq; conuerſæ num ciuitas erat? itaque pulſus ego ciuitate non ſum, quæ tum nulla erat: accerſitus in ci uitatem ſum, cum eſſet in Rep. Conſul, qui tũ nullus fuerat; eſſet ſenatus, qui tum occiderat; eſſet conſen ſus populi liberi; cum eſſet iuris, & æquitatis, quæ uin cula ſunt ciuitatis, repetita memoria. at uide, quàm iſta tui latrocinij tela contẽpſerim. iactã, et immiſſam à te nefariã in me iniuriam ſemper duxi, perueniſſe tamen ad me nunquã putaui: niſi forte, cum parie tes diſturbabas, aut cũ tectis ſceleratas faces inferebas, tunc meorum aliquid ruere, aut deflagrare arbitraba re. nihil neq; meum eſt, neq; cuiuſquã, quod auferri,

quod eripi, quod amitti potest. si mihi eripuisses diuinã animi mei cõstantiã, meas curas, uigilias, cõsilia, quibus Resp. inuicta stat; si huius eterni beneficij immortalem memoriam deleuisses; multo etiam magis, si illã mentem, unde hæc consilia manarunt, mihi eripuisses: tum ego accepisse me confiterer iniuriam: sed si hæc nec fecisti, nec facere potuisti; reditum mihi gloriosum tua dedit iniuria, non exitum calamitosum. ergo ego semper ciuis eram, & tum maxime, cum meam salutẽ senatus exteris nationibus, ut ciuis optimi, cõmẽdabat: tu ne nunc quidem es ciuis: nisi forte idem hostis, et ciuis esse potest. an tu ciuem ab hoste natura, ac loco, nõ animo, factisq; distinguis? cædem in foro fecisti: armatis latronibus templa tenuisti: priuatorũ domos, ædesq; sacras incendisti. cur hostis Spartacus, si tu ciuis? potes autem esse tu ciuis, propter quem aliquãdo ciuitas non fuit? & me exulem tuo nomine appellas? cũ omnes meo discessu exulasse Remp. putent. nunquamne, homo amentissime, te circunspicies? nunquam ne, quid facias, considerabis, nec quid loquare? nescis, exiliũ scelerum esse pœnam, meũ illud iter ob preclarissimas res à me ante gestas esse susceptum? omnes scelerati, atq; impij, quorum tu te ducem esse profiteris, quos leges exilio affici uolunt, exules sunt, etiam si solum nõ mutarunt. an, cum omnes leges te exulem esse iubeát, non eris tu exul? nõ apppellatur inimicus, qui cum telo fuerit ante senatum? tua sica deprehensa est: qui hominem occiderit? tu plurimos occidisti: qui incendium fecerit? ædes nympharum manu tua deflagrarũt: qui templa deorum occupauerit? in foro etiam castra

poſuiſti.ſed quid ego communes leges profero,quibus omnibus es exul? familiariſſimus tuus de te priuilegiũ tulit,ut,ſi in opertum Bonæ deæ acceſſiſſes, exulares.at te id feciſſe,etiã gloriari ſoles. quo modo igitur tot legibus eiectus in exilium,nomen exulis non perhorreſcis?Romæ ſum,inquis: & tu quidem in operto fuiſti.non igitur,ubi quiſque erit,eius loci ius tenebit, ſi ibi cum legibus eſſe non oportebit.

ὅτι οἱ σοφοὶ ἐλεύθεροι, καὶ οἱ μωροὶ δοῦλοι:
quòd ſapientes liberi, & ſtulti ſerui.

L Audetur uero hic imperator, aut etiam appelletur, aut hoc nomine dignus putetur: quo modo?aut cui tandẽ hic libero imperabit,qui nõ poteſt cupiditatibus ſuis imperare?refrenet prius libidines, ſpernat uoluptates, iracundiã teneat, coerceat auaritiã,cæteras animi labes repellat:tũ incipiat alijs imperare,cũ ipſe improbiſſimis dominis, dedecori,ac turpitudini parere deſierit:dum quidem his obediet,nõ modo imperator,ſed liber habendus omnino nõ erit,præclare enim eſt hoc uſurpatũ, à doctiſſimis,quorum auctoritate nõ uterer, ſi mihi apud aliquos agreſtes hæc habẽda eſſet oratio:cum uero apud prudentiſſimos loquar, quibus hæc inaudita nõ ſunt; cur ego ſimulẽ me, ſi quid in his ſtudijs operæ poſuerim,perdidiſſe? dictum eſt igitur ab eruditiſſimis uiris;niſi ſapientem,liberum eſſe neminẽ: quid eſt enim libertas?poteſtas uiuendi,ut uelis:quis igitur uiuit,ut uult?niſi profecto,qui recta ſequitur; qui gaudet officio;cui uiuendi uia conſiderata atq; prouiſa eſt; qui

legibus quidem non propter metũ paret, ſed eas ſequtur, atq; colit, quia id ſalutare maxime eſſe iudicat; qui nihil dicit, nihil facit, nihil cogitat deniq;, niſi libẽter, ac libere; cuius omnia cõſilia, resq; omnes, quas gerit, ab ipſo proficiſcuntur, eodemq; referuntur; nec eſt ulla res, quæ plus apud eũ polleat, quàm ipſius uoluntas, atq; iudiciũ? cui quidẽ etiam, quæ uim habere maximã dicitur, fortuna ipſa cedit: quæ, ſicut ſapiens poeta dixit, ſuis cuiq; fingitur moribus. ſoli igitur hoc cõtingit ſapienti, ut nihil faciat inuitus, nihil dolens, nihil coactus. quod etſi ita eſſe, pluribus uerbis diſſerẽdum eſt: illud tamen breui conficiendũ eſt, niſi qui ita ſit affectus, eſſe liberũ neminẽ. igitur omnes improbi ſerui: nec hoc tam re eſt, quàm dictu, inopinatum, atq; mirabile: non enim ita dicunt eos eſſe ſeruos, ut mancipia, quæ ſunt dominorum facta nexu, aut aliquo iure ciuili: ſed, ſi ſeruitus ſit, ſicut eſt, obedientia fracti animi, & abiecti, & arbitrio carẽtis ſuo, quis neget omnes leues, omnes cupidos, omnes deniq; improbos eſſe ſeruos? an ille mihi liber uideatur, cui mulier imperat? cui leges imponit, præſcribit, iubet, uetat, ꝙ uidetur? qui nihil imperanti negare poteſt, nihil audet? poſcit, dandũ eſt: uocat, ueniendum: eijcit, abeundum: minatur, extimeſcendum. ego uero iſtum non modo ſeruũ, ſed nequiſſimum ſeruum, etiam ſi in ampliſſima familia natus ſit, appellãdum puto. atq;, ut in magna familia ſtultorum, ſunt alij lautiores, ut ſibi uidentur, ſerui, ſed tamen ſerui, atrienſes. ac tu pari ſtultitia; quos ſigna, quos tabulæ, quos cœlatũ argentum, quos Corinthia opera, quos ædificia magnifica nimio opere dele=

ctant.ex summis,inquiunt,ciuitatis principes sumus. uos uero ne conseruorum quidem uestrorũ principes estis sed,ut in familia,qui tractãt ista,qui tergũt,qui ungunt,qui uerrunt, qui spargunt, non honestissimũ locum seruitutis tenent;sic in ciuitate, qui se istarum rerum cupiditatibus dediderunt ,ipsius ciuitatis locũ penè infimũ tenent.magna,inquis,bella gessi:magnis imperijs, & prouincijs præfui. gere igitur animum laude dignũ. Actæonis tabula te stupidũ detinet, aut signum aliquod Polycleti. omitto,unde sustuleris,& quo modo habeas:intuentem te,admirãtem,clamores tollentem cum uideo,seruum te esse ineptiarũ omniũ iudico.non ne igitur sunt illa festiua?sunt : nam nos quoq; oculos eruditos habemus:sed, obsecro te,ita uenusta habeãtur ista,nõ ut uincula uirorũ sint, sed ut oblectamenta puerorum.quid enim censes?si L.Mummius aliquem istorum uideret matellionẽ Corinthiũ cupidissime tractantem,cum ipse totam Corinthũ cõtempsisset;utrum illum ciuem excellentem,an atriensem seruum diligentẽ putaret?reuiuiscat M. Curius, aut eorum aliquis,quorũ in uilla, ac domo nihil splendidum,nihil ornatum fuit,præter ipsos; & uideat aliquẽ summis populi beneficijs usum,barbatulos mullulos exceptãtem de piscina, & pertrectãtem,& murænarum copia gloriantem : non ne hunc hominem ita seruum iudicet, ut ne in familia quidẽ dignum maiore aliquo negotio putet?an eorum seruitus dubia est, qui cupiditate peculij nullam conditionẽ recusant durissimæ seruitutis?hæreditatis spes quid iniquitatis in seruiendo nõ suscipit?quem nutum locupletis orbi se=

nis non obseruat?loquitur ad uoluntatem : quidquid nuntiatum sit,facit,assentatur,assidet,miratur: quid horum est liberi?quid denique non serui inertis?quid iam illa cupiditas, quæ uidetur esse liberior, honoris, imperij,prouinciarum,quã dura est domina, quã imperiosa,quàm uehemens?Cethego homini nõ probatissimo seruire coegit eos,qui esse amplissimi uidebãtur, mittere munera,noctu uenire domũ ad eum,precari, denique supplicare.quæ seruitus est,si hæc libertas existimari potest? quid? cum cupiditatum dominatus excessit,& alius est dominus exortus,ex cõsciẽtia peccatorũ,timor;quàm est illa misera, quã dura seruitus? adolescentibus paulo loquacioribus est seruiendũ; omnes,qui aliquid scire uidentur, tanquã domini timentur:iudex uero quãtum habet dominatũ?quo timore nocentes afficit?an non est omnis metus seruitus?quid ualet igitur illa eloquentissimi uiri L. Crassi copiosa magis,quã sapiẽs oratio? ERIPITE NOS EX SERVITVTE. quæ est ista seruitus tam claro homini tamq; nobili?omnis enim animi debilitati,et humilis, & fracti timiditas , seruitus est. NOLITE SINERE NOS CVIQVAM SERVIRE. in libertatem uindicari uult?minime:quid enim adiũgit?NISI VOBIS VNIVERSIS. dominum mutare,non liber esse uult. QVIBVS ET POSSVMVS, ET DEBEMVS.nos uero, si quidem animo excelso,et alto,et uirtutibus exaggerato sumus, nec debemus,nec possumus.tu posse te dicito,quandoquidem potes;debere ne dixeris:quoniã nihil quisquã debet,nisi quod est turpe non reddere. Sed hæc hactenus.

nus.ille uideat,quo modo imperator esse possit,cũ,eũ ne libertum quidẽ esse,ratio,& ueritas ipsa cõuincat.

ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος:

quòd solus sapiens diues.

q Væ est ista in cõmemorãda pecunia tua tam insolens ostentatio? solus ne tu diues? prò dij immortales,ego'ne me audisse aliquid,& didicisse non gaudeam? solus ne tu diues? quid, si ne diues quidem? quid,si pauper etiam? quem enim intelligimus diuitem? aut hoc uerbum in quo homine ponimus? opinor in eo,cui tanta possessio est,ut ad liberaliter uiuendum facile cõtentus sit; qui nihil quærat, nihil appetat,nihil optet amplius: animus enim tuus oportet se iudicet diuitẽ,nõ hominũ sermo, neq; possessiones tuæ.qui si tibi nihil deesse putas,nihil curas amplius,satiatus es,aut cõtẽtus etiam pecunia:concedo, diues es.sin autem propter auiditatem pecuniæ nullũ quæstũ turpem putas,cum isti ordini ne honestus quidem esse possit ullus; si quotidie fraudas,decipis,poscis, pacisceris,aufers,eripis,si socios spolias, ærariũ expilas, si testamẽta amicorum expectas,aut ne expectas quidem,atq; ipse supponis:hæc utrum abundãtis, an egẽtis signa sunt? animus hominis diues, nõ arca appellari solet.quãuis illa sit plena , dum te inanem uidebo, diuitem nõ putabo:etenim ex eo, quantum cuiq; sat est,metiãtur homines diuitiarum modũ . filiam quis habet,pecunia est opus; duas, maiore ; plures,maiore; & si(ut aiunt) Danai quinquaginta sint filiæ,tot dotes magnã quærunt pecuniã:quantum enim cuiq; sa=

tis est, ad id accõmodatur (ut ante dixi) diuitiarũ modus. qui igitur nõ filias plures, sed innumerabiles cupiditates habet, quæ breui tẽpore maximas copias exhaurire possint; hũc quo modo ego appellabo diuitem, cum ipse egere se sentiat? multi ex te audierunt, cum diceres, neminem esse diuitem, nisi qui exercitũ alere posset suis fructibus, quod populus R. ex tãtis uectigalibus iam pridem uix potest. ergo hoc proposito nunquã eris diues ante, quã tibi ex tuis possessionibus tãtum reficiatur, ut ex eo tueri sex legiones, et magna equitũ, ac peditũ auxilia possis. iam fateris igitur non esse te diuitem, cui tantum desit, ut expleas id, quod exoptas: itaq; istã paupertatem, uel potius egestatẽ, ac mendicitatem tuam nunquã obscure tulisti. nam, ut ijs, qui honeste rem quærunt mercaturis faciẽdis, operis dãdis, publicis sumẽdis, intelligimus opus esse quæsito: sic, qui uidet domi tuæ pariter accusatorum, atq; iudicum consociatos greges, qui nocẽtes, & pecuniosos reos eodem te auctore corruptelam iudicij molientes, qui tuas mercedũ pactiones in patrocinijs, intercisas pecuniarũ in coitionibus candidatorum, dimissiones libertorum ad fœnerãdas, diripiendasq; prouincias, qui expulsiones uicinorum, qui latrocinia in agris, qui cũ seruis, cũ libertis, cum clientibus societates, qui possessiones uacuas, qui proscriptiones locupletum, qui cædes municipiorum, qui illã Syllani tẽporis messem recordetur, qui testamẽta subiecta, qui sublatos tot homines, qui deniq; omnia uenalia, delectũ, decretum; alienam, suam sententiam; forum, domum,; uocem, silentium; quis hunc non putet confiteri; sibi quæsito opus

esse?cui autem quæsito opus sit, quis unquam hũc ue re dixerit diuitem? est enim diuitiarum fructus in copia: copiam autem declarat satietas rerum, atq; abũdantia: quam tu quoniam nunquam assequere, nunquam omnino es futurus diues. meam autem quoniã pecuniam contemnis, & recte; est enim ad uulgi opinionem mediocris, ad tuam nulla, ad meã modica: de me silebo: de te loquar. si censenda nobis, atq; æstimãda res sit, utrum tandem pluris æstimabimus pecuniã Pyrrhi, quã Fabritio dabat, an continentiam Fabritij, qui illam pecuniam repudiabat? utrum aurũ Samnitum, an responsum M. Curij? hæreditatem L. Pauli, an liberalitatem Africani, qui eius hæreditatis Q. Maximo fratri partem suam concessit? hæc profecto, quæ sunt summarum uirtutum, pluris æstimãda sunt, quã illa, quæ sunt pecuniæ. quis igitur (si quidẽ, ut quisq;, quod plurimi sit, possideat, ita ditissimus habẽdus sit) dubitet, quin in uirtute diuitiæ positæ sint, quoniam nulla possessio, nulla uis auri, & argenti pluris, quã uirtus æstimanda est? O dij immortales, non intelligunt homines, quã magnum uectigal sit parsimonia: uenio enim ad sumptuosos, relinquo istũ quæstuosum. capit ille ex suis prædijs sexcenta sestertia: ego cẽtena ex meis. illi aurata tecta in uillis, & sola marmorea facièti, & signa, tabulas, supellectilẽ, & uestem infinite concupiscenti, nõ modo ad sumptũ ille fructus est, sed etiam ad fœnus, exiguus. ex meo tenui uectigali detractis sumptibus cupiditatis, aliquid etiã redundabit. uter igitur est ditior, cui deest, an cui superat? qui eget, an qui abundat? cuius possessio quo est maior, eo

plus requirit ad se tuẽdam; an quæ suis se uiribus sustinet? sed quid ego de me loquor, qui morum, ac temporum uitio aliquãtum etiam ipse fortasse in huius seculi errore uerser? M. Manilius patrum nostrorum memoria (ne semper Curios, & Luscinios loquamur) pauper tandem fuit: habuit enim ædiculas in Carinis, et fundum in Labicano. nos igitur ditiores, qui plura habemus? utinam quidem essemus: sed nõ æstimatione census, uerũ uictu, atq; cultu terminatur pecuniæ modus. non esse cupidum, pecunia est: non esse emacem, uectigal est: contentum uero suis rebus esse, maximæ sunt, certissimæq; diuitiæ. etenim, si isti callidi rerum æstimatores prata, & areas quasdam magni æstimãt, ꝙ ei generi possessionum minime quasi noceri potest: quanti est æstimanda uirtus, quæ nec eripi, nec surripi potest unquam, neq; naufragio, neq; incẽdio amittitur, nec tempestatum, nec temporum permutatione mutatur? qua qui præditi sunt, soli sunt diuites: soli enim possident res & fructuosas, & sempiternas; soliq;, quod est proprium diuitiarum, contenti sunt rebus suis. satis esse putant, quod est; nihil appetunt, nulla re egent, nihil sibi deesse sentiunt, nil requirunt: improbi autem, & auari, quoniam incertas, atq; in casu positas possessiones habent, & plus semper appetunt, nec eorum quisquam adhuc inuentus est, cui, quod haberet, esset satis; non modo non copiosi, ac diuites, sed etiam inopes, ac pauperes existimandi sunt.

M. TVLLII CICERONIS, SCIPIONIS SOMNIVM EX LIBRO SEXTO DE REPVBLICA.

PERSONA, SCIPIO.

C Vm in Africam uenissem à Manlio Consule ductus, ad quartã legionem (ut scitis) Tribunus militũ; nihil mihi potius fuit, quàm ut Masinissã cõuenirem, regem familiæ nostræ iustis de causis amicissimum. ad quem ut ueni, cõplexus me senex collacrymauit; aliquãtoq; post suspexit in cœlũ, & grates, inquit, tibi ago summe Sol, uobisq; reliqui cœlites, ꝙ, antequã ex hac uita migro, cõspicio in meo regno, et his tectis P. Cornelium Scipionem, cuius ego nomine ipso recreor: nunquam ex animo meo discedit illius optimi, atq; inuictissimi uiri memoria. deinde ego illũ de suo regno, ille me de nostra Rep. percũctatus est: multisq; uerbis ultro citroq; habitis, ille nobis cõsumptus est dies. post autẽ regio apparatu accepti, sermonẽ in multã noctẽ produximus, cũ senex nihil nisi de Africano loqueretur, omniaq; eius non solũ facta, sed etiã dicta meminisset. deinde, ut cubitũ discessimus, me & fessum de uia, et qui ad multã noctem uigilassem, arctior, quàm solebat, somnus cõplexus est. hic mihi (credo equidẽ ex hoc, quod eramus locuti: fit enim ferè ut cogitatione, sermonesq; nostri pariãt aliquid in somno tale, quale de Homero scribit Ennius, de quo uidelicet sæpissime uigilans solebat cogitare, & loq̃) Africanus se ostẽdit illa forma, qua mihi ex imagi

ne eius, quàm ex ipso erat notior. quẽ ut agnoui, equidem cohorrui: sed ille, ades, inquit, animo, & omitte timorem Scipio, et, quæ dicam, trade memoriæ. Vides'ne illam urbem, quæ parere populo R. coacta per me, renouat pristina bella, nec potest quiescere? (ostendebat autem Carthaginem de excelso, & pleno stellarũ, illustri, & claro quodam loco) ad quam tu oppugnandã nũc uenis penè miles? hanc hoc biẽnio Consul euertes: eritq; cognomen id tibi per te partũ, quod habes ex nobis adhuc hæreditarium. cum autem Carthaginem deleueris: triumphũ egeris, Censorq; fueris, & obieris Legatus Aegyptum, Syriam, Asiã, Græciam, delegere iterũ absens Consul, bellumq; maximum conficies, Numãtiã excindens. sed cum eris curru Capitolium inuectus, offendes Remp. perturbatam consilijs nepotis mei. hic tu Africane ostendas oportebit patriæ lumen animi, ingenij, cõsilijq; tui. sed eius temporis ancipitem uideo quasi fatorum uiam: nam, cum ætas tua septenos octies solis anfractus, reditusq; converterit, duoq; ij numeri, quorũ uterq; plenus, alter altera de causa habetur, circuitu naturali summã tibi fatalẽ confecerint; in te unum, atq; tuũ nomen se tota conuertet ciuitas; te senatus, te omnes boni, te socij, te Latini intuebũtur; tu eris unus, in quo nitatur ciuitatis salus. ac, ne multa, Dictator Remp. constituas oportet, si impias propinquorũ manus effugeris. Hic cum exclamasset Lælius, ingemuissentq; cæteri uehemẽtius, leniter arridens Scipio, quæso, inquit, ne me è sõno excitetis, et pax sit rebus audite cætera. Sed quo sis Africãe alacrior ad tutãdã Rẽp. sic habeto, omnib. qui patriã cõseruauerint, adiuue

rint, auxerint, certũ esse in cœlo, ac diffinitũ locũ, ubi beati æuo sempiterno fruãtur: nihil est enim illi principi deo, qui omnem hunc mundũ regit, quod quidem in terris fiat, acceptius, quàm concilia, cœtusq; hominũ iure sociati, quæ ciuitates appellãtur. harum rectores, & conseruatores hinc profecti, huc reuertentur. Hic ego, etsi erã perterritus non tã metu mortis, quàm insidiarũ à meis, quæsiui tamẽ uiueret ne ipse pater Paulus, & alij, quos nos extinctos arbitremur. immo uero, inquit, hi uiuunt, qui ex corporum uinculis, tanquã è carcere, euolauerũt: uestra uero quæ dicitur uita, mors est. quin tu aspicias ad te uenientem Paulum patrem: quem ut uidi, equidem uim lacrymarum profudi: ille autem me amplexus, atq; osculãs flere prohibebat. atque ego, ut primũ fletu represso loqui posse cœpi, quæso, inquam, pater sanctissime, atq; optime, quãdo hæc est uita (ut Africanũ audio dicere) quid moror in terris, quin huc ad uos uenire propero? nõ est ita, inquit ille: nisi enim deus, is, cuius hoc tẽplũ est omne, quod conspicis, istis te corporis custodijs liberauerit, huc tibi aditus patere non potest: homines enim sunt hac lege generati, qui tuerentur illũ globum, quem in hoc templo medium uides, quæ dicitur terra: hisq; animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sidera, et stellas uocatis; quæ globosæ, et rotundæ diuinis animatæ mẽtibus circulos suos, orbesq; cõficiũt celeritate mirabili. quare & tibi Publi, et pijs omnibus retinendus est animus in custodia corporis: nec iniussu eius, à quo ille est nobis datus, ex hominum uita migrandum est: ne munus humanũ assignatum à deo defugisse uideamini.

ſed ſic Scipio, ut auus hic tuus, ut ego, qui te genui, iuſtitiã cole, & pietatẽ: quæ cum ſit magna in parentibus, & propinquis, tum in patria maxima eſt; quia ea uita uia eſt in cœlũ, & in hunc cœtum eorũ, qui iam uixerunt, & corpore laxati illum incolunt locũ, quem uides, (erat autem is ſplendidiſſimo candore inter flãmas circulus elucens) quẽ uos, ut à Graijs accepiſtis, orbẽ lacteum nuncupatis. ex quo omnia mihi contemplanti, præclara cætera, & mirabilia uidebantur. erãt autem eæ ſtellæ, quas nũquam ex hoc loco uidimus; et eæ magnitudines omnium, quas eſſe nunquã ſuſpicati ſumus. ex quibus erat illa minima, quæ ultima cœlo, citima terris luce lucebat aliena. ſtellarum autẽ globi terrarum magnitudinem facile uincebãt. iam uero ipſa terra ita mihi parua uiſa eſt, ut me imperij noſtri, quo quaſi eius punctum attingimus, pœniteret. quam cũ magis intuerer, quæſo, inquit Africanus, quouſq; humi defixa tua mens erit? non ne aſpicis, quæ intempla ueneris? nouem tibi orbibus, uel potius globis cõnexa ſunt omnia; quorum unus eſt cœleſtis extimus, qui reliquos omnes complectitur, ſummus ipſe deus, arcẽs, & continens cæteros, in quo infixi ſunt illi, qui uolũtur, ſtellarũ curſus ſempiterni, cui ſubiecti ſunt ſeptẽ, qui uerſantur retro, contrario motu, atq; cœlum. ex quibus unum globum poſſidet illa, quam in terris Saturniam nominant. deinde eſt hominum generi proſper, & ſalutaris ille fulgor, qui dicitur Iouis. tum rutilus, horribiliſq; terris, quem Martem dicitis. deinde ſubter mediam ferè regionem Sol obtinet dux, et princeps, et moderator luminum reliquorum, mens mundi, & temperatio

peratio, tāta magnitudine, ut cuncta sua luce lustret, & compleat. hunc, ut comites, consequūtur alter Veneris, alter Mercurij cursus. in infimoq; orbe Luna radijs solis accensa cōuertitur. infra autē iam nihil est, nisi mortale, & caducum, præter animos generi hominū munere deorum datos. supra Lunam sunt omnia æterna: nam ea, quæ est media, & nona, tellus neque mouetur, & infima est, & in eā feruntur omnia suo motu pondera. Quæ cū intuerer stupens, ut me recepi, quis hic, inquam, quis est, qui cōplet aures meas tātus, & tam dulcis sonus? hic est, inquit ille, qui interuallis coniunctus imparibus, sed tamē pro rata portione distinctis, impulsu, & motu ipsorū orbium efficitur: qui acuta cum grauibus tēperans, uarios æquabiliter concentus efficit: nec enim silentio tāti motus incitari possunt; & natura fert, ut extrema ex altera parte grauiter, ex altera autem acute sonent. quam ob causam summus ille cœli stelliferi cursus, cuius conuersio est cōcitatior, acuto, & excitato mouetur sono, grauissimo autem hic lunaris, atq; infimus. nā terra nona immobilis manens, ima sede semper hæret, complexa mediū mundi locum. illi autem octo cursus, in quibus eadem uis est duorū, Mercurij, & Veneris, septē efficiunt distinctos interuallis sonos: qui numerus rerū omnium ferè nodus est. quod docti homines neruis imitati, atque cantibus, aperuere sibi reditū ad hunc locū; sicut alij, qui præstantibus ingenijs in uita humana diuina studia coluerūt. hoc sonitu cōpletæ aures obsurduerūt, nec est ullus hebetior sensus in uobis, sicut in illis, ubi Nilus ad illa, quæ Catadupa nominātur, præcipitat ex

altissimis mõtibus;ea gẽs,quæ illũ locũ accolit, propter
magnitudinẽ sonitus sensu audiendi caret . hic uero
tantus est totius mundi incitatissima conuersione soni
tus,ut eum aures hominum capere non possint; sicut
intueri solẽ nequitis aduersũ,eiusq; radijs acies uestra,
sensusq; uincitur.Hæc ego admirans, referebam tamẽ
oculos ad terram identidem.tum Africanus,sentio, in
quit,te sedem etiam nunc hominum contẽplari, ac do
mum.quæ si tibi parua,ut est,ita uidetur,hæc cœlestia
semper spectato,illa humana contemnito:tu enim quã
celebritatem sermonis hominum, aut quã expetendã
gloriam consequi potes?uides habitari in terra raris,et
angustis in locis,& in ipsis quasi maculis, ubi habita=
tur,uastas solitudines interiectas,hosq;,qui incolũt ter
ram,nõ modo interruptos ita esse, ut nihil inter ipsos
ab alijs ad alios manare possit,sed partim obliquos,par
tim auersos,partim etiam aduersos stare uobis ; à qui=
bus spectare gloriam certe nullam potestis . cernis au=
tem terram eandem quasi quibusdam redimitam, &
circundatam cingulis:è quibus duos maxime inter se
diuersos,& cœli uerticibus ipsis ex utraq; parte sub=
nixos,obriguisse pruina uides:medium autem illum ,
& maximum solis ardore torreri.duo sunt habitabi=
les:quorum australis ille,in quo qui insistunt, aduersa
uobis urgent uestigia,nihil ad uestrum genus . hic au
tem alter subiectus aquiloni,quẽ incolitis,cerne,quàm
uos tenui parte contingat:omnis enim terra,quæ coli
tur uobis, angusta uerticibus , lateribus latior, parua
quædã insula est,circunfusa illo mari,quod Atlãticũ,
quod Magnum,quod Oceanũ appellatis in terris: qui

tamen tãto nomine quàm sit paruus, uides. ex his ipsis cultis, notisq; terris num aut tuum, aut cuiusquã nostrum nomen uel Caucasum hũc, quem cernis, transcẽdere potuit, uel illum Gangem transnare? quis in reliquis orientis, aut obeuntis solis ultimis, aut aquilonis, austri' ue partibus tuum nomẽ audiet? quibus amputatis, cernis profecto, quantis in angustijs uestra gloria se dilatari uelit. ipsi autem, qui de nobis loquẽtur, quàm diu loquentur? quin etiam, si cupiat proles illa futurorum hominum deinceps laudes uniuscuiusq; nostrũ à patribus acceptas posteris prodere, tamẽ propter eluuiones, exustionesq; terrarum, quas accidere tẽpore certo necesse est, non modo non æternã, sed ne diuturnam quidem gloriam assequi possumus. quid autẽ interest, ab ijs, qui postea nascentur, sermonẽ fore de te, cum ab ijs nullus fuerit, qui ante nati sint? qui nec pauciores, et certe meliores fuerunt uiri: cum præsertim apud eos ipsos, à quibus nomẽ nostrũ potest audiri, nemo unius anni memoriam cõsequi possit: homines enim populariter annum tantũmodo solis, idest unius astri, reditu metiuntur. cum autem ad idem, unde semel profecta sunt, cuncta astra redierint, eandẽq; totius cœli descriptionem longis interuallis retulerint, tũ ille uere uertens annus appellari potest: in quo, uix dicere audeo, quàm multa secula hominum teneãtur. nanque, ut olim deficere sol hominibus, extinguiq; uisus est, cũ Romuli animus hæc ipsa in templa penetrauit; quandocunque eadem parte sol, eodemq; tẽpore iterum defecerit. tum signis omnibus ad idem principiũ, stellisq; reuocatis, expletum annum habeto. huius quidẽ anni non dum uigesimam partem scito esse cõuersam. quo

cir ca, si reditum in hunc locũ desperaueris, in quo om nia sunt magnis, & præstantibus uiris: quãti tandem est ista hominũ gloria, quæ pertinere uix ad unius an ni partem exiguam potest? Igitur alte spectare si uo= les, atque ad hanc sedem, & æternam domũ contueri; neque sermonibus uulgi dederis te, nec in præmijs hu manis spem posueris rerũ tuarũ; suis te illecebris opor tet ipsa uirtus trahat ad uerum decus. quid de te alij loquantur, ipsi uideant: sed loquentur tamen. sermo autem omnis ille & angustijs cingitur ijs regionum, quas uides; nec unquam de ullo perennis fuit; & ob= ruitur hominum interitu; & obliuione posteritatis ex tinguitur. Quæ cũ dixisset, ego uero, inquàm, o' Afri= cane, si quidẽ benemeritis de patria quasi limes ad cœ li aditum patet, quanquàm à pueritia uestigijs ingres sus & patris, & tuis, decori uestro non defui; nunc ta men tãto præmio proposito enitar multo uigilantius. & ille: tu uero enitere; & sic habeto, te nõ esse morta lem, sed corpus hoc: nec enim is es, quem forma ista de clarat; sed mens cuiusque is est quisque, nõ ea figura, quæ digito demonstrari potest. deũ te igitur scito esse; si quidem deus est, qui uiget, qui sentit, qui meminit, qui præuidet, qui tam regit, & moderatur, & mouet id corpus, cui præpositus est, quàm hunc mundũ prin= ceps ille deus: & ut ipsum mundũ ex quadam parte mortalem ipse deus æternus, sic fragile corpus animus sempiternus mouet: nam quod semper mouetur, æter nũ est: quod autẽ motũ affert alicui, quod ipsum agi= tatur aliunde, quando finẽ habet motus, uiuendi finẽ habeat necesse est: solum igitur, quod sese mouet, quia nunquam deseritur à se, nunquam ne moueri quidẽ

sententia nota-tu digna unde Arist: [illegible] est suus intellectus e Paulus non facio animam meam q[uam] me preciosiorem.

Platonis argum[entum] ad probandum animam esse immortalem.

desinit.quin etiam cæteris,quæ mouētur,hic fons, hoc principium est mouendi. principio autē nulla est origo:nam ex principio oriuntur omnia: ipsum autem nulla ex re fieri potest:nec enim esset hoc principium, quod gigneretur aliunde.quod si nunquā oritur, nec occidit quidem unquam:nam principium extinctum, nec ipsum ab alio renascetur,nec ex se aliud creabit; siquidē necesse est à principio omnia oriri:ita fit, ut motus principiū ex eo sit,quod ipsum à se mouetur:id autem nec nasci potest,nec mori;uel cōcidat omne cœlum,omnisq; natura consistat,necesse est,nec uim ullā nāciscatur,quæ, primo impulsu moueatur. cū pateat igitur æternum id esse,quod à se ipso moueatur: quis est,qui hanc naturam animis esse tributam neget?inanimatū est enim omne,quod impulsu agitatur externo:quod autem anima est, id motu cietur interiore: nā hæc est natura propria animæ, atq; uis. quæ si est una ex omnibus,quæ sese moueat;neq; nata est certe, & æterna est.hāc tu exerce in optimis rebus.sunt aūt optimæ curæ,de salute patriæ:quibus agitatus,et exercitatus animus,uelociter in hanc sedē,& domū suam peruolabit:idq; ocyus faciet,si iam tum,cū erit inclusus in corpore,eminebit foras,& ea,quæ extra erunt, contemplans,quammaxime se à corpore abstrahet:nā eorū animi,qui se corporis uoluptatibus dederūt,earumq; se quasi ministros probauerūt,impulsuq; libidinum uoluptatibus obedientiū,deorū,& hominū iura uiolauerunt,corporibus elapsi circū terram ipsam uolutātur,nec in hūc locū nisi multis exagitati seculis reuertūtur.Ille discessit: ego somno statim solutus sum.

libro finito referamus gratias xpo.
Qui legit, legat semper cum dno uiuat
Viuat in celis Fr. Thaddaeus nomine felix

Variæ lectiones ex antiquis libris.

Vitæ conform. 2:
Veriſſimum ſit,iſq;. 4.
Laudabitur: ut in aſtronomia 4.
Studijs cognitionis ẽt 5.
Ira,aut alia pert. 5:
Id modo temeritas 6.
Cogitato 6.
Ad ea,quæ poſui 7.
In qua ſcribit 8.
Ad homines,ſed 9.
In moribus. De ben. 10.
Licet,modo 10:
Obiurgationes in amicitijs 12.
Vicinum potius a. 12.
Muliebrẽ,illa uirago 12:
Quaſi pleno ore 12:
Excellens· 12:
Dicunt pugnantem. 12:
Oportere,nulli neq; 13:
Vtiles,ſed tum ueh. 13:
Magniq; duc. 13:
Autem Remp.nihilo 14:
Committere,ut 16.
Tempus neceſſ. 16.
Diſcordiæ,in 17.
Offẽdat aliquos, mortẽq; oppetat 17.
Facilitas, & μεγαλοψυχία quæ 17:
Ad eius, qui punitur al. (ex Nonio) 17:
Quidẽ omnino ſine ratione 18:
Nullo neque turpi 18:
Poteſt,quàm oratione 19.
Etiam in uitioſis, 19:
Sedandoſq; eſſe,excitandamq; an. 20:
Beſtijs antecellat. 20:
Druſo adoleſcentibus 21.
Ideoq; nihil 21.
Aequabilitas tũ un. 21.
Perpeti ab ullo mal. 22:
Nobis à natura data 22:
Spatium etiam del 23.
Cõſtãtior:ut tamẽ for. 23:
Eam mutationem 23:
Opera,ut & am. 24
Molle;ne quid 25:
Scenam 25:
Muliebrem dic. 25:
Forma uirili rem. 25:
Omnes,ut etiam in 26:
Res,(neq;e.i.d.r.n.i.o.t.n.

Variæ lectiones ex ingenio.

A B C D E F G H I K L M N O P Q R.

Omnes sunt quaterniones, præter Q., qui est quinternio

APVD ALDI FILIOS,

VENETIIS, M. D. LII.

MENSE FEBRVARIO.

AL DVS

BIBLIOTECA NAZIONALE CENTRALE
FIRENZE

